LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

In memoriam Rehák László

Várady Tibor: Bevezető megjegyzések a Jugoszláviák magyarságáról

Végel László: Multikultúra és kisebbség

Losoncz Alpár: A vajdasági magyar kisebbség és a civil társadalom viszonylatának kérdéseihez

Momčilo Grubač: A kisebbségi jogok válságának okai és távlatai a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban

Mirnics Károly: Mire ítéltettünk?

Juhász Erzsébet: A délszláv háború és a vajdasági magyarság sorsa

Bencze Sándor: Kórógy művelődési életéből

Németh Ferenc: „A gyermek mint rajzoló művész"

Ózer Ágnes: Kállay Benjámin, a történész diplomata

A szemlében Cseh Márta, Krupa András, Csapó Julianna, Pál Tibor, Pató Attila és Nagy Attila írásai

1–2

1994

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXIV. évfolyam, 1–2. szám, 1994

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő
Dr. Várady Tibor

Szerkesztőbizottság
Árokszállási Borza Gyöngyi
Mgr. Faragó Kornélia
Dr. Gabrić Molnár Irén
Dr. Hódi Sándor
Dr. Losoncz Alpár
Dr. Rehák László
Dr. Várady Tibor

Szerkesztette
Mgr. Faragó Kornélia

A kéziratot gondozta
Takács Ilona

Műszaki szerkesztő
Illés Lajos

Tördelőszerkesztő
Buzás Mihály

Forum Nyomda
Újvidék, 1994

YU ISSN 0350–4158

TARTALOM

Várady Tibor — In memoriam Rehák László 7

Várady Tibor — Bevezető megjegyzések a Jugoszláviák magyarságáról 9
Végel László — Multikultúra és kisebbség 13
Losoncz Alpár — A vajdasági magyar kisebbség és a civil társadalom viszonylatának kérdéséhez 17
Momčilo Grubač — A kisebbségi jogok válságának okai és távlatai a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban 22
Mirnics Károly — Mire ítéltettünk? 27
Juhász Erzsébet — A délszláv háború és a vajdasági magyarság sorsa 31

Műhely

Bencze Sándor — Kórógy művelődési életéből 37
Németh Ferenc — „A gyermek mint rajzoló művész" 49
Ózer Ágnes — Kállay Benjámin, a történész diplomata 65

Könyvszemle

Cseh Márta — Szövegértelmezés: szövegértés (Láncz Irén: Szó, szöveg, jelentés) 73
Krupa András — Jung Károly két fontos tanulmánykötete (Köznapok és legendák. Az emlékezet útjain) 79
Csapó Julianna — Hírünk a világban (Hírünk a világban. Jugoszláviai magyar exteriorika) 84
Pál Tibor — „Egy felrobbant etnikai mozaik esete" (Kocsis Károly: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén) 87
Pató Attila — Lesz-e vége a történelem végének? (Vajda Mihály: A történelem vége? Közép-Európa – 1989) 92
Nagy Attila — Hová lett az intézmények közvéleménye? (Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása) 97

Dokumentumok

Várady Tibor–Momčilo Grubač — Nyilatkozat 102
Reagálások a Nyilatkozatra 107

SADRŽAJ

Tibor Varadi — In memoriam Laslo Rehak 7

Tibor Varadi — Uvodne napomene o Mađarima različitih Jugoslavija 9

Laslo Vegel — Multikultura i manjine 13

Alpar Losonc — Napomene na odnose vojvođanske mađarske manjine i civilnog društva 17

Momčilo Grubač — Razlozi krize i perspektive manjinskih prava u SRJ 22

Karolj Mirnič — Na šta smo osuđeni? 27

Eržebet Juhas — Jugoslovenski rat i sudbina vojvođanskih Mađara 31

Radionica

Šandor Bence — Iz kulturnog života Korođa 37

Ferenc Nemet — „Dete kao crtajući umetnik" 49

Agneš Ozer — Benjamin Kalai, diplomata-istoričar 65

Könyvszemle

Marta Čeh — Interpretacija teksta: razumevanje teksta (Láncz Irén: Szó, szöveg, jelentés) 73

Andraš Krupa — Dve značajne studije Karolja Junga (Köznapok és legendák. Az emlékezet útjain) 79

Julijana Čapo — O nama u svetu (Hírünk a világban. Jugoszláviai magyar exteriorika) 84

Tibor Pal — „Slučaj jednog eksplodiranog etničkog mozaika" (Kocsis Károly: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén) 87

Atila Pato — Da li će biti kraj istorije? (Vajda Mihály: A történelem vége? Közép-Európa – 1989) 92

Atila Nađ — Gde je nestala javnost institucija? (Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása) 97

Dokumentumok

Tibor Varadi–Momčilo Grubač — Saopštenje 102

Reagovanja na Saopštenje 107

CONTENTS

Tibor Várady	In Memoriam László Rehák	7
Tibor Várady	Introductory Notes on Hungarians in Various Yugoslavias	9
László Végel	Multiculture and Ethnic-Minority	13
Alpár Losoncz	Ethnic Hungarians in Voivodina and the Civilian Society	17
Momčilo Grubač	The Crisis of Minority Rights – Causes and Perspectives	22
Károly Mirnics	What have we been Destined to?	27
Erzsébet Juhász	The South Slav War and the Fate of The Hungarian Population in Voivodina	31
	Workshop	
Sándor Bencze	From the Cultural Life of Korogy	37
Ferenc Németh	"The Drawing Child as an Artist"	49
Ágnes Ózer	Benjámin Kállay, the Historian and Diplomat	65
	Bookreviews	
Márta Cseh	Textual interpretation: Textual comprehension (Irén Láncz: Word, Text, Meaning)	73
András Krupa	Two Important Books of Studies by Károly Jung (Weekdays and Legends, On the Paths of Remembrance)	79
Julianna Csapó	Our Reputation in the World (Our Reputation in the World. The Yugoslav Hungarian Exteriorica)	84
Tibor Pál	"The Case of an Exploded Mosaic" (Károly Kocsis,The Geographical and Historical Background of Ethnic Conflicts on the Territory of the Former Yugoslavia	87
Attila Pató	Will the End of History Have an End? (Mihály Vajda, The End of History? Central Europe – 1989)	92
Attila Nagy	What Happened to the Public Opinion of the Institutions	97
	Documents	
Tibor Várady–Momčilo Grubač	Statement	102
	Reactions to the Statement	107

Vannak folyóiratok, melyek a sok szerző és a sok szerkesztő ellenére mégiscsak egy ember nevéhez fűződnek. A mi folyóiratunk esetében ez az ember dr. Rehák László professzor volt. Ez nem a megemlékezés stílusfordulata, hanem egészen egyszerű és köztudott tény. Senki sem tett Rehák professzornál többet azért, hogy a *Létünk* létrejöjjön, hogy talpra álljon, senki sem vállalta nála teljesebben a folyóiratot. Ehhez már csak azt kell hozzátenni, hogy az első két évtizedben ő volt a főszerkesztő, és az indulástól máig tagja volt a szerkesztőbizottságnak.

Rehák László tudott hinni és hitt a LÉTÜNK-ben. E hit ma a legértékesebb örökségünk.

Be volt már tördelve, ki volt már szedve ez a folyóiratszám, amikor halálhírét vettük. Lapzárta és életzárta egybeesett. Megfelelő méltatásra most nincsen lehetőség, de nem mulaszthatjuk el a gesztust.

A *Létünk* e számát Rehák László professzor emlékének szenteljük.

VÁRADY Tibor

Várady Tibor

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK A JUGOSZLÁVIÁK MAGYARSÁGÁRÓL

Jól emlékszem azokra a rádiókra, melyeket egy-két osztálytársam otthonában láttam a háború utáni első években. Csak Budapestet lehetet fogni rajtuk. A keresőjük rögzítve volt, leggyakrabban egyszerű szöggel. Ez volt az első szembesülésem Trianon tagadásával, első leckém a „nem, nem soha" mibenlétéről. Mielőtt hétéves koromban tudomást szereztem volna a konok rádiókészülékekről, azt tudtam csak, hogy nem szabad lehoznom a padlásról a portól alaposan megszürkült magyar zászlót, rajta nagyapám nevével. (Egy a két világháború között ténykedő kisebbségi magyar párt zászlaja volt.)

Azokban az időkben a rádió maradt az egyetlen eszköze a rezsimmel szembeni ellenállásnak és a történelem tagadásának. Otthon valamivel liberálisabb formáját tápasztaltam a tagadásnak: a politikailag kívánatosnál nem kevesebb, hanem több rádióállomást hallgattunk. Arra is emlékszem, hogy az ellenállásnak e tovább élő (és igen szerény) formáit szigorúan magánjellegűként kellett kezelnünk. Nem volt szabad elmondanom, hogy a barátomékénál Pestre van állítva a rádió; és azt sem, hogy az apám a BBC-t is hallgatja (Pest és Belgrád mellett).

A rádiók „egyállomásúvá" tételében kifejeződő ellenállást válság fenyegette az ötvenes évek elején. Nem fogott el ugyan bennünket a kísértés, hogy Belgrádra kapcsoljunk, de egyre nehezebb volt Pestet hallgatni. Ez a Rákosi-rezsim ideje volt. (E szöveg angol eredetijében ezen a ponton néhány szóval magyarázni igyekszem, mi is jellemezte a Rákosi-korszakot. A magyar változatban erre aligha van szükség.) A rádió idomul a korszakhoz. Először a hírek váltak élvezhetetlenné; majd a többi műsor is egyre több kínt és undort váltott ki. Ami elviselhető maradt, az lényegében csak a zene volt. Ilyen körülmények között a szokásosnál csak jóval nagyobb adag arrogancia késztethetett volna bennünket arra, hogy kultúránk akkori jelenéhez egy elképzelt hierarchiában való kedvezőbb fekvése miatt ragaszkodjunk. Azt hiszem, hogy az ötvenes évek, ha különös módon is, de hozzájárulnak egy józanabb és érettebb kisebbségtudat kialakulásához. Ahelyett, hogy a rangidős magyar kultúrához valamilyen el-

* A szöveg eredeti változata angolul jelent meg a londoni WAR REPORT 29. számában (1994), mely a jugoszláviai magyarság problémáinak van szentelve.

nem-ismert-de-igaz jussán szorosabban kötődtünk volna, legtöbben egyszerűen azt kezdtük érezni, hogy az egymás mellett létező kultúrák valamelyikének tartozunk lojalitással – annak, amelyik a miénk.

1956 októberében a rádió egy új magyar drámát közvetített. Hazaszöktem a gimnáziumi órákról, hogy hallgassam a Kossuth rádiót, és legalább fültanúja legyek az induló forradalomnak. Különös érzés ébredt bennem: honvágyam támadt olyan ország után, melyet még sohasem láttam. (Családom öt nemzedéken át ugyanabban a városban élt. Legtöbben ugyanabban a házban is születtünk, de csak kevesen ugyanabban az országban. Mi magunk nem költöztünk, de éltünk az Osztrák–Magyar Monarchiában, Magyarországon, majd a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, melyből létrejött az első Jugoszlávia. Ugyanott ért minket a többi Jugoszlávia is, beleértve a Szerbiából és Crna Gorából alakult jelenlegit.)

1956 agóniája közben a Nyugat rádióüzeneteket küldött a magyar forradalmároknak, biztatva őket, hogy tartsanak ki, a Szovjetunió pedig tankokat. Ránk jugoszláviai magyarokra ekkor egy olyan korszak virradt, melyben ihletforrást önmagunkban kellett keresnünk, és kisebbségi létünket a szocializmus sajátos jugoszláv változatának logikája szerint és korlátai között alakítanunk.

A játékszabályok mások voltak, mint a két világháború közötti első Jugoszláviában. Akkor egy többpártrendszer keretében – néhány periódust leszámítva – alakulhattak (és működtek is) kisebbségi politikai szervezetek; a többség és kisebbség konfliktusai kevésbé voltak álcázva, egyszerűbb mederben folytak. Csak az a tény különböztette meg őket más, nem etnikai jellegű, politikai versengéstől, hogy a kisebbségi párt eleve nem alakulhat át többségi párttá. Volt még egy megkülönböztető jegye a két világháború közötti kisebbségi politizálásnak: a Népszövetség védelmi mechanizmusa. Erről azonban igen hamar bebizonyosodott, hogy inkább délibáb, mint realitás.

A Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban, valamint a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban (Tito Jugoszláviái) létezett egyfajta multikulturális együttélés, ugyanakkor rendszerellenesnek minősült és tilos volt a kisebbségek (vagy bármillyen etnikai vagy nem-etnikai csoport) politikai szervezkedése. Ugyanígy elképzelhetettlen volt, hogy valaki nyíltan fellépjen a saját etnikuma érdekeinek védelmében. Minden etnikai önszerveződés a párt, a szocializmus, az önigazgatás elleni támadásnak számított. Kizárólag a párt monopóliuma volt az etnikai csoportokat érő sérelmek felismerése és orvoslása.

Ez a helyzet sajátos érdekvédelmi stratégiákat kényszerített ki. A kisebbségi panaszokat és érveket más veretű koncepciókba ágyazva – és lehetőleg más etnikumhoz tartozók tolmácsolásában – lehetett a legtöbb reménnyel útjukra indítani. Egy érzékeny egyensúly fenntartása céljából Titónak (és a pártnak) voltaképpen az etnikai sokrétűség állt érdekében, semmint egy nemzet dominanciája; érdekében állt a kulturális pluralizmus is, valamint a politikai funkcióknak az etnikai egyensúlyt fenntartó szétosztása. Ezek a körülmények és elvek némi manőverezésre is lehetőséget nyújtottak; az uralkodó ideológia pedig, jóllehet elfojtott minden önszerveződést, esetenként védőpajzsként is szolgált munkahelyeken, településeken az intoleranciával szemben.

Ideológiai koncepciók és diktátumok takargatták (és valamelyest tompították is) az etnikai viszályokat, de természetesen nem voltak képesek őket feloldani. Az internacionalizmus zászlaja sem fedte be teljesen az etnikai sorsokat. A két világháború között például magyarok, zsidók, németek és más kisebbsé-

gek nagyobb számban csatlakoztak a vajdasági kommunista párthoz, mint a szerbek. Annak idején e párt félig titkos (egyes időszakokban tilos), szűk területre szorított ellenzéki szevezete volt azoknak, akik kitaszítottnak érezték magukat. Ezzel az alaphelyzettel a kisebbségiek azonosultak könnyebben. A II. világháború után megváltozott a párttagság összetétele, amikor a kommunista párt a retorikájában is a többséggel azonosuló uralkodó párt lett, és a magyar párttagok száma jóval a vajdasági magyarok lakossági részarányának szintje alá süllyedt. Nem tűnt el az a megosztóvonal, mely abból a kiindulópontból rajzolódott, hogy a Vajdaság szerb törekvések eredményeként és magyar törekvések ellenében vált Jugoszlávia részévé. Az évtizedekig tartó béke, valamint más, nem etnikai tengelyek által mozgatott politikai feszültségek csökkentették és valamennyire feledtették is az etnikai rivalizálást. Talán ez az, amit civilizációnak nevezhetünk.

E civilizáció törékeny volt, és korántsem hibátlan. Időről időre felizzott a szenvedély felé hajló etnikai tudat, azzal fenyegetve, hogy áthághatatlan mezsgye-rendszerbe kényszeríti a társadalmat.

Mindennek ellenére kialakult valamilyen civilizációs védő kéreg, és a különbözőség (az a tény például, hogy valaki magyar) nem állt ellentétben semmilyen nyilvánosan hirdetett értékkel.

A nyolcvanas évek végén összeomlott az „Önigazgatási Szocializmus" és a „Testvériség-Egység" építménye. A közösségben gondolkodó és érző emberek számára ez egyfajta identitástudat megszűnését is jelentette. Űr támadt, és a mítoszokból felsejlő nemzeti tudat volt az egyedüli meggyőződés, mely képes volt ezt az űrt betölteni. Ilyen hangulatkörnyezetben, ellensúlyozó tényezők és tekintélyek hiányában, a nemzeti tudat gátlástalanul haladt a kizárólagosság felé.

Csakhamar eljutottunk a háborúig is; és ebben az etnikum képezte a választóvonalat jó és rossz, megengedett és tilos között. A kisebbségek (magyarok vagy horvátok Vajdaságban, albánok Kosovóban, szerbek Horvátországban és sok más népcsoport Jugoszlávia-szerte) kívülrekedtek a nemzeti logikára épülő új közösségeken.

Ugyanakkor lehetségessé vált az etnikumok politikai szerveződése – és ez vonatkozik a kisebbségekre is. Az új erővonalak között a többség érdekvédelmi stratégiája igen egyszerű képletet követett. A megnövekedett szólásszabadság esélyét lényegében kimerítette tényleges és vélt sérelmek felidézése, és fokozatosan eltolódott vagy megszűnt a méltányosságérzet. Az ilyen tudatszítás eredményeként a többség mindinkább azonosult a felkínált és nemzeti célként hirdetett vágyakkal; ezután pedig a többségi döntéshozatal már egyetlen etnikai programot szolgált.

Ennek a stratégiának része volt egy egészen végletes centralizáció, melynek következményeként Szerbiában már a helyi bírákat és iskolaigazgatókat sem választják helyi szinten. A döntések ott születnek, ahol a többségiek alkotják a többséget, és nem olyan szinten, ahol esetleg más a társadalmi–etnikai összetétel.

Ez a ma is tartó periódus komoly megpróbáltatások elé állítja a jugoszláviai magyarokat. (És más népcsoportokat is, melyek kisebbségi helyzetében élnek valahol a volt Jugoszlávia területén.) Ilyen helyzetben logikus lépés volt egy magyar kisebbségi politikai szervezet létrehozása. Ez lett a VMDK, melynek létjogosultságát több választás is megerősítette. Stratégiája valamelyest hasonlított a többségi nemzeti pártokéhoz. A VMDK is mindenekelőtt nemzeti ön-

tudatot igyekezett ébreszteni, emlékezett és emlékeztetett sérelmekre. Ez azonban, lévén szó kisebbségről, egy többségi döntéshozatal mechanizmusán belül nem jár politikai eredménnyel. A magyar értelmiségiek számottevő része nem ezen az úton indult, nem fogadta el a tisztán etnikai szereposztást, hanem a civil társadalom megmaradó csatornáin keresztül igyekezett a kisebbségi igények javára befolyásolni a döntéseket. Mindkét törekvés logikus, de egyik sem hozott igazán eredményt. A felébresztett (kisebbségi) nemzettudat nem képes önsúllyal lenyomni a kisebbségi érdekek serpenyőjét a többségi nehézkedéssel szemben; nem hozhat önmagában eredményt az, hogy egyedüli szerveződési tengelyként éppen azt emeljük ki, ami kisebbségi voltunkat mutatja. Egyelőre az az igyekezet sem kecsegtet sok sikerrel, hogy variáljuk a szerveződést, s más-más metszetben és szövetségessel igyekszünk megoldani egyes kérdéseket, hiszen olyan társadalomban élünk, mely alapvetően etnikai társadalomra redukálódott.

És itt van lényegében mai feladatunk: kisebbségi egzisztenciát építeni egy etnikaira szürkült társadalomban. Minél inkább etnikai – nemzeti jellegű egy társadalom, annál inkább a kisebbség hatókörén kívül kerülnek a döntések, és annál elemibb igénnyel tör fel a menedékkeresés vágya.

A menedék víziója meglehetősen ködös, de a frusztrációk nyomán egy de facto elkülönített társadalom körvonalai sejlenek fel. Természetesen a többségi homogenizáció és intolerancia szorításában a kisebbség sem igen talál mozgásteret a saját homogenizációján kívül, és célokat sem lát az önszerveződésén túl. Magától értetődő számára, hogy pluralizmust és toleranciát a többségtől követel. Azt már jóval nehezebb belátnia, hogy pluralizmusra önmagán belül is szükség van, s megdöbben azon, ha ezekben a súlyos időkben egyesek azt a felelőtlen luxust engedik meg maguknak, hogy más véleményük legyen.

A liberális gondolkodás mindenképpen a polgárok egyenlősége mellett tör lándzsát, és szembeszegül az etnocentrikus szemlélettel, amely az etnikai hovatartozás alapján ítéli meg az embereket, nem pedig szakmai és erkölcsi kvalitásaik szerint. A kialakult helyzetben azonban ez a hozzáállás egyszerűen nem lehet rögtön életképes. Az egyenlő polgárokról szóló tézist újra meg újra saját szekerébe fogja a többség, s rögtön előrántja azt az érvet, hogy ostobaság volna valakit nemzetisége alapján kinevezni, mondjuk, igazgatónak ahelyett, hogy szakmai rátermettsége lenne a mérvadó. De fordítsuk csak meg a kérdést: megválasztanak-e ma Újvidéken vezető pozícióba egy magyart, aki szakmailag képzettebb szerb vetélytársánál; és megválasztanak-e egy valamivel rátermettebb szerbet ma Zágrábban horvát pályázók ellenében. Ellenezhetjük és megvethetjük az etnikai mércéket és mankókat, de nem hunyhatunk szemet a fölött a tény fölött, hogy egy etnikai társadalomban kell multikulturális együttélést megvalósítanunk.

A logika nem sok esélyt ad, de a világnak ebben a részében amúgy sem a logika jellemzi a folyamatokat. Továbbra is meg kell kísérelnünk, hogy különválás nélkül szevezzünk autonómiát, és hogy egymásba kulcsolódó társadalmakat építsünk határokon belül és határokon túl is.

Végel László

MULTIKULTÚRA ÉS KISEBBSÉG

A kisebbségi politika és kultúra legellentmondásosabb fogalma a multikultúra. Míg az európai szakirodalomban pozitív jelentést tulajdonítanak neki, amely pacifikálhatja a nemzeti ideológiákat, addig a kisebbségi közösségekben fenntartással kezelik, azzal a kritikai észrevétellel, hogy a multikultúra az asszimilációt segíti elő.

A vajdasági magyarság történetében a multikulturális törekvéseknek az volt a céljuk, hogy ez a kisebbség a saját kulturális értékrendszere mellett elsajátítsa a többségi nemzet kulturális koordinátáit is, otthonosan tájékozódjék benne, s így mintegy „második kultúrára" tegyen szert. Az a kérdés, hogy egy ilyen rugalmas és esetleg feszültségekkel terhelt viszony melyik oldalára billenti a kulturális többrétegűség mérlegét: az asszimiláció vagy a kulturális azonosságtudat megőrzése irányába-e?

A fogalom bírálói szerint a multikultúra elkülöníti a kisebbségi kultúrát az egyetemes magyar kultúrától, mert olyan hibrid kódokat épít be önmagába, amelyek megnehezítik a magától értetődő kommunikációt egy kultúrán belül. A nemzeti kultúra fellazulása, ambivalenciája pedig képtelenné teszi a kisebbséget a nemzeti önazonosság megőrzésére, hiszen a hétköznapok, a közélet, a gazdasági élet és részint az oktatási folyamat olyan erőt képvisel, amely alapjaiban rombolja a nemzeti azonosságtudatot. Ennek az értelmezésnek a szellemében a kultúra tehát sziget: az utolsó védőövezet az asszimilációval szemben. E felfogás szerint a kisebbségi kultúra konfrontatív viszonyban van a hétköznapokkal s a legkülönbözőbb életszférákkal, vagyis ezek heterogenitásától óvja a nemzeti tudatot. Intézményrendszereivel egyfajta nemzetileg hiteles második szerkezetet képvisel, hogy ebben a formában, ha kell, akkor saját autonóm fejlődésrajzának feladása árán is, kapcsolódjék az anyaországi kultúrához. Vagyis, ha más lehetőség nincs, akkor vállalnia kell az anyaország epigonjának szerepét, ez politikailag célszerűbb, mint a kockázatos regionális-multikulturális autonómia. Magyarország és a Vajdaság viszonylatában ez a regionális törekvések feladásával egyenlő, s egy sajátos befogadói kulturális közegként való önmeghatározást jelent.

Ezt az elvet főleg a politikus beállítottságú, messianisztikus kisebbségi értelmiségiek hirdetik, s ez a felfogás visszhangra és támogatásra talál a magyarországi népi szemléletű értelmiség körében, sokszor arra a misztikus következtetésre ösztökélve e tan hirdetőit, hogy a hiteles nemzeti értékeket valójában nem is az anyaországi kultúra őrzi, hanem a kisebbségi, vagyis olyan virtuális értéket tartalmaz, amely tisztítólag hat az anyaországi kultúrára. Ez főleg ideologikus, nem pedig kultúraközpontú értelmezés. Nyilvánvalóan csak szélsőséges változat, de általában észlelhető, hogy Magyarországon főként politikai értelmezést keresnek a kisebbségi kultúrákra, figyelmen kívül hagyva belső, szuverén minőségeiket. Nemcsak a nemzeti orientáció hívei esnek ebbe a hibába, hanem a liberális értékrend szószólói is, akik a kultúra egyetemességének elvét vallva nem érzékelik azokat a politikai jelentéseken túlmutató tagolódásokat, amelyek a történelmi fejlődés során a magyar kultúrán belül létrejöttek.

A multikulturális koncepció ezzel szemben abból a feltételezésből indul ki, hogy egy bizonyos kulturális keveredés nem állítja a kisebbségi polgárokat kizárólagos vagy-vagy válaszút elé, lehetővé teszi számukra, hogy mindennapjaik kihívására sajátos választ adjanak, és szellemileg sajátos módon dolgozzák fel helyzetüket. Vagyis a multikultúra szellemi immunitást is biztosít nekik, annak köszönhetően, hogy egy viszonylagos autonóm keretben fejlődő kultúrának a részesei, amelynek értékrendje ahhoz a valósághoz is kötődik, amelyben megszületett. Ez az elképzellés a nemzeti kultúrán belül a kisebbségi kultúrák bizonyos autonómiáját tételezi fel, s az egész magyar kultúrát egy decentalizált mozaikszerű renszerben határozza meg. E jellegük miatt sokszor éri őket a kozmopolitizmus vádja s az a kifogás, hogy nem eléggé érzékenyek a nemzeti sorskérdésekre.

A valóságban azonban a fogalmak és pólusok között sokkal bonyolultabb mozgás zajlik le, és az igazság ebben a mozgásban rejtőzik. Annál is inkább, mert a jugoszláviai magyarság multikulturális tapasztalatai bizonyos előremutató értékeket képviselnek a jövendőbeli európai regionális multikulturális törekvések meghatározása szempontjából.

Az ex-Jugoszlávia bizonyos értelemben alkalmas volt egyfajta multikulturális gyakorlat megteremtésére. Ez akkor is tény, ha a politikai erőviszonyok, a nemzetek történelmi ábrándjai és céljai kedvezőtlenül hatottak az államszövetség fenntartására, és a társadalomban nem jöttek létre azok az alapvető demokratikus erők, amelyek képesek lettek volna radikális demokratikus reformok útján a délszláv államszövetség közmegegyezéses átalakítására. Jóllehet az adott történelmi hagyományok szellemében szorosan kötődött a kultúra a politikához, a kultúrában mégis kialakultak azok a termékeny kölcsönhatások, amelyek mintegy előlegezték a multikulturális kereteket. Ez a kölcsönhatás képezi alapját annak a feltételezésnek, miszerint a multikulturális keret akkor is megmarad, ha a helyzet rendezése után az egykori jugoszláviai tagköztársaságok politikailag egymástól teljesen eltérő irányban fejlődnek.

Egy mozaikos kulturális rendszerben (amelyet természetesen a politikai doktrínák eltorzítottak) a Vajdaság különleges szerepet játszott, hiszen a többségi nemzet mellett jelentős arányt képviselnek a magyarok (385.000), szlovákok (70.000), románok (47.000), ruszinok (19.000), horvátok (109.000), mi több, a nagyfokú betelepítés folytán a többségi nemzeten belül is egymástól jól

elhatárolható kulturális tradíciók élnek tovább. Nemcsak az itteni 43.000 montenegróira gondolunk, hanem az egymilliót kitevő szerbség különböző regionális rétegeire. Feltétlenül említést érdemel, hogy 1991-ben 176.000 polgár jugoszláv nemzetiségűnek vallotta magát, ami szintén egy sajátos kulturális affinitásra utal. Különböző nemzeti kultúrák találkoztak itt, ennek megvolt az Osztrák–Magyar Monarchiába ágyazott hagyománya, amelynek bizonyos reflexei a II. vilgáháború után is éltek még, hiszen a harmincas-negyvenes években mintegy félmillió németet tartottak számon ezen a területen.

A titói rendszer ezeket a hagyományokat nem ismerte el, de felhasználta, saját ideológiájához alkalmazta őket. Főként a felülről irányított és ellenőrzött multikulturális irányzatnak biztosított előnyt, s gyakran az asszimiláció szolgálatába állította. De ez az asszimiláció nem volt erőszakos, az elitintézmények szintjén hozzájárult a kisebbségi kultúrák fejlesztéséhez, ily módon egyszersmind más szellemű multikulturális gyakorlathoz is alapot teremtett. A titói időszak legproduktívabb korszakában, a hatvanas évek második felében a vajdasági magyarok között népszerűvé vált a multikulturális eszme, amely az egész magyar kultúrán belül szuverén fejlődéstendenciákat hozott felszínre, és a magyarországi kultúrához viszonyítva kezdeményező erőt, egyszóval modernitást képviselt. Ez volt a modernitás korszaka, amikor is a jugoszláv társadalom határozottabban fordult Nyugat felé, gazdaságilag és szellemileg egyaránt nyitottabbá vált Európa iránt. Ebben az időszakban a jugoszláviai magyarság körében tért hódított a jugoszlávság eszméje. Nem kizárólag kulturális mozgalom volt ez, hiszen a mindennapi életben is gyökeret eresztett. Jugoszlávia ekkor gazdaságilag jobban prosperált, nyitottabb volt, a szabadságjogokra jobban ügyelt, mint a szomszédos Magyarország, ezzel magyarázható, hogy a kisebbségi polgárok, ha némi zökkenővel is, de elfogadták Jugoszláviát hazájuknak. Habár az asszimiláció tízévenként mintegy tíz százalékot tett ki, a Magyarországra való áttelepülés nem játszott szerepet a jugoszláviai magyar kisebbség életében. Ez azt jelenti, hogy a polgárok nem a nemzeti érzéseket tartották szem előtt, hanem a demokratikus minőségeket, elsősorban a jólétet, s ezt az asszimiláció veszélye ellenére is többre értékelték.

Jugoszlávia felbomlása a kilencvenes években a kollaboráció árnyékát vetette a multikulturális idealizmusra, a szerb nemzeti eszme egyre erőszakosabb érvényesülése pedig a legdurvábban akadályozta a multikulturális tendenciákat, elsősorban azzal, hogy önmagára vonatkoztatva is veszélyesnek ítélte meg őket. A szerb nacionalizmus jelentős mértékben a jugoszlávságot teszi felelőssé a szerb nemzeti öntudat gyengüléséért, következésképp a mai szerb politika elveti a jugoszlávság eszméjét, mert olyan rontást lát benne, amely szétzilálta a szerbek nemzeti egységét az ex-Jugoszláviában. Ez az ideológiai hozzáállás jelzi a multikultúra szerepét. Kétségtelen, hogy a modernizációnak, az urbanizációnak köszönheti létét; demokratikus, antipopulista attűdre nevelt, s valójában kulturális kifejezése volt a pluralisztikus hétköznapoknak. Ez mindmáig így van: a különböző etnikai csoportok liberális rétegeit a multikulturális szálak kapcsolják össze. A multikultúra tehát ilyen értelemben a Balkánon (de az egész Közép–Európában) az egzisztencia pacifikáló tényezője maradt.

Ez a rendkívül ellentmondásos szocialista politikai reformizmus, amely kénytelen-kelletlen a modernizációt is kezdeményezte, a nemzeti mozgalmak

hatására összeroppant, a vajdasági magyar kisebbség pedig egy védekezői bezárkózásba vonult vissza, feladva és megkérdőjelezve saját multikulturális hagyományát is. Ezzel egyidejűleg megszakadt a modernizációs folyamat, a kultúra inkább a hagyományápolás szolgálatában áll, lemondott a magyar kultúrán belüli autonómia-igényéről, mindinkább veszít a magyar kultúrán belüli jelentőségéből is, habár a kölcsönös kommunikáció ma lényegesen szabadabb, mint a hatvanas években. Hogy a vajdasági szellemi elit kilépett a multikulturális kontextusból, az jelentős mértékben a szerb nacionalista retorika felerősödésével magyarázható, de ehhez a folyamathoz nem elhagyagolható mértékben hozzájárultak a magyarországi impulzusok is, amelyek saját mércéjükkel mérve kifejezetten támogatták a multikulturális hagyomány háttérbe szorítását. Ez a folyamat tragikus helyzet elé állította a jugoszláviai magyar szellemi elitet. Egyrészt szakítania kellett a közelmúlt hagyományával, másrészt politikai alapokon megfogalmazott (nemzeti) kulturális rezintegrációt kellett megfogalmaznia, tehát a politikailag értelmezett kisebbségpolitika retorikája szabta meg a kulturális identitás minőségét is. Ez egyben szakítást jelentett a jugoszláviai magyarság kulturális modernizációjával, s egyre kizárólagosabb szerepet kaptak a hagyományos értékrendek.

Ezzel együtt megszakadtak a szellemi kötődések a régióhoz, s a vajdasági magyarság jelentős hányadának Magyarországra való áttelepülése, melyet a mozgósítás indított meg, fokozatosan gazdasági jelleget öltött, a továbbiakban pedig egyre inkább szellemi tartalmakat nyer, vagyis a gazdasági középosztály mellett legintenzívebb az értelmiségiek elvándorlása. A maradó papuperizált rétegeket felölelő kisebbség körében felgyorsul az akulturalizáció folyamata, ami pedig az asszimilációt gyorsítja fel.

A kör tehát bezárult. Nyilvánvaló, hogy a multikulturalizmus szoros kapcsolatban állt a jugoszláv társadalom politikai reformjával és modernizációjával, egy lépést jelentett előre, mindannak ellenére, hogy az egypártrendszer kereteiben politikailag manipulálható volt. A kemény etnocentrikus fordulat az egész folyamatot kompromittálta, a multikulturális szándékokat a totalitárius törekvések kelléktárába helyezte (ez a nézet jelen van a többség és a kisebbség körében egyaránt), de megállítása nemhogy csökkentené, hanem még inkább fokozni fogja a magyar és más kisebbségek asszimilálódását. Egy sajátos régiónak, vagyis a Vajdaságnak, a tarka Közép–Kelet–Európa legtarkább mikrorégiójának térképe tehát radikálisan megváltozik, a világ figyelme a déli tartomány, a Kosovo felé terelődik, mert egy etnikum jogait védi, a Vajdaság vonatkozásában viszont figyelmen kívül hagyja a multikulturális eszményeket. Ha Szarajevó Európa politikai veresége volt, akkor a Vajdaság az európai multikultúra vereségének nevezhető.

Losoncz Alpár

A VAJDASÁGI MAGYAR KISEBBSÉG ÉS A CIVIL TÁRSADALOM VISZONYLATÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A radikális kommunizmus csődje Közép- és Kelet-Európában nem nyitott ajtót egy olyan deus ex machina előtt, mely a liberális maximák megvalósulását eredményezte volna. Elméleti és gyakorlati tisztázások egész sorára van szükség, hogy a Nyugat-Európában használatos normák a kontinens keleti részén is irányadó eszmékké váljanak: a fogalmak importálása korántsem elegendő ahhoz, hogy elóreléphessünk a kisebbségi civil társadalmi normák érvényesítésének ügyében. Térségünkben (legalábbis nem elhanyagolható részében) mind a (kvázi)egyetemességre törő kommunista porojektum visszahatásaként, mind a sajátos történelmi örökség okán folytatódik a nemzetállamok (tehát egyfajta partikularizmus) intézményrendszereinek kiépítése, annak ellenére, hogy a nemzetállami szerkezet, mely – ne feledjük! – nyugat-európai örökséget jelent, szemmel láthatólag képtelen megoldani a közép- és kelet-európai „gordiuszi csomót". Ezek a folyamatok a többpártrendszer keretén belül felépülő „totalitariánus demokrácia" alappilléreit erősítették meg: körvonalazták a politikai akaratképzés módozatát, mely a kisebbségeket nem ruházza fel olyan jogcímekkel, hogy nagy horderejű kérdésekben gyakorolhassák a beleszólás és az ellenőrzés jogát. Vagyis a többpártrendszeren belüli „demokratikus diskurzus", a nemzeti közvetítettséggel megvalósuló egyenlőség-ideál, a nemzeti színezetű demokrácia kontúrjait rajzolta ki.

A vajdasági magyar kisebbség és a civil társadalom viszonyának taglalása a posztkommunista korszak általános problémáinak figyelembevételét igényli. A különbség ezúttal abban van, hogy a civil társadalom esélyeire Vajdaságban/Szerbiában háború árnyéka vetül. (A vajdasági magyar kisebbség egy olyan szituációban él, melyben mintegy összemosódnak a háború és a béke jellegzetességei.) Ugyanis a háború fellángolása, e kisebbség belekényszerítése a háborúban való részvételbe, nagymértékű exodust váltott ki, amely érzékenyen érinti éppen a civil társadalom szemszögéből fontos kulturális, gazdasági és politikai feltételeket. (Pl. a kulturális és a gazdasági elit kivándorlására gondolok.) A területközpontú, hódító háború terhei megroppantották a vajdasági magyar közösséget. (Meg kell említenem, hogy a negatív jellegű folyamatok, melyek a vajdasági magyar etnikum szempontjából drámai változásokat idéztek

elő, nemcsak a háború következményei, a háború „csupán", persze brutális módon, felszínre hozta a vajdasági magyarság félelmeit, nyugtalanságát, gyengeségeit – ennyiben a kisebbségi sorban megélt hat-hét évtized meghatározó tendenciáira mutatott rá.) Ezek a terhek olyan tektonikus változásokat idéztek elő, melyek negatív következményei messzemenően behatárolják a szabadság tereit, a társadalmi cselekvés és a nyilvánosság meghatározott formáit. Ezenkívül a háború által mozgósított populizmus az etnikai többség, a szerbség esetében a nemzeti és a demokratikus legitimáció alkalomadtán rendkívül éles elkülönülését vonta magával: ezen fejlemény korlátozó erejű bármilyen kisebbség politikai fellépését illetően. Ugyanis az intézmények és szervezetek hálózatának, a horizontális interakciók, az érdekegyeztetés azon alakzatainak megteremtése, melyek általában a civil társadalom fogalmához társulnak, a kisebbségek esetében függ az adott állam hatalmi megnyilvánulásaitól, azaz a vertikális erőtér vonzatától. Nehéz elképzelni bármilyen kisebbségi civil társadalmi intézményt, ha az állam egy jottányit sem hajlandó engedni szuverenitásából.

Három, egymással szorosan egybefüggő kérdés vetődik fel számomra az elmondottakkal kapcsolatban.

1) Lehetséges-e a demokratikus akaratképzés közegeinek létrehozása, amennyiben az esetleges „színhelyek" alárendelődnek egy nemzetállami, „strukturális" hatalomnak, mely a kulturális, politikai és gazdasági források egyenlőtlen elosztását gerjeszti? S civilizálhatják-e az esetleges kisebbségi civil társadalom magatartásmintái egy szűkre szabott térben a nemzetállam hegemonisztikus törekvéseit? Mennyire pluralizálható a kisebbségi társadalom a nemzetállami háború árnyékában?

2) A posztkommunista korszakban tanúi vagyunk a kisebbségek nemzeti öneszmélésének is, tapasztaljuk a történelmi és egyéb adottságaikra vonatkozó önreflexió igényét. Ezeket tetten érhetjük a vajdasági magyar kisebbség esetében is. A közelmúlttal, nevezetesen, a Tito nevével fémjelzett korszakkal foglalkozó elemzésekben jogosan a negatív, így a második világháború után felgyorsult asszimiláció folyamataira, a nemzeti szubsztancia elerőtlenedésére tevődik a hangsúly. A kisebbségi autonómiák intézményeinek, a kollektív jogok érvényesítésének óhaja erőteljesen jelzi a nemzeti öneszmélés tényét, a kisebbség önvédelmi reflexét a nemzetállammal szemben, azon törekvését, hogy szembeszegüljön a társadalma atomizálódását célzó hatalmi nemzetállami politikával. Mindez a vajdasági magyar kisebbség önkezdeményezési erejét testesíti meg, ám fel kell tenni a kérdést, hogy a közösségi energia ösztönzése milyen módon egyeztethető össze a civil társadalomra olyannyira jellemző autonóm szerveződési lehetőségekkel. A kisebbségi önreflexió sem kerülheti el a nemzeti és a demokratikus akaratképzés egybehangolásának kínjait, ami természetesen nem egyszeri aktus, hanem nehézségekkel, kockázatokkal járó folyamat. A vajdasági magyarság mostanában szembesül igazán azzal a ténnyel, hogy különbségek (gazdasági, kulturális, különbségek stb.) szelik át etnikumát. Csupán egy romantikus kisebbségszemlélet vallhatja úgy, hogy a kisebbségi közösség mentes a nemzeti és a demokratikus legitimáció összebékítésének kényszerétől. Nincsenek olyan garanciák, amelyek megóvnák a kisebbséget attól, hogy az etnikai kényszerpályák hatása, valamint az említett nehézségek folytán védtelenné tegye önmagát. Ha a kisebbségi autonómia „csupán" a többségi

nemzetállami képlet megismétlése kíván lenni más körülmények között, akkor nyilvánvaló, hogy a kollektív értékek hangsúlyozása végletes és kibékíthetetlen ellentmondásba kerül a civil társadalmi érzékenységgel.

3) Vannak-e a vajdasági magyarság körében olyan szociokulturális erőforrások, amelyek előremozdíthatják a kisebbségi civil intézmények kialakulását? Ehelyütt nagy súllyal esik a latba a kisebbségi elitek kérdése. Rendkívüli fontossággal bír a lehetőségeket felelősen mérlegelő kisebbségi elit szerepe, mert ez közvetlenül alakíthatja a kisebbségek politikai készségét a problémák feldolgozására, a veszélyek felismerésére és az esélyek latolgatására: tehát magatartásuk követendő mintául is szolgálhat az önszerveződő egyesülések, az állam felségterületein kívül megnyilvánuló magánkezdeményezések számára. Itt néhány mondat erejéig vissza kell pillantanunk. A második világháború után Jugoszláviában kialakuló ideologikus jellegű nemzetfelettiség (az ún. jugoszlávság) politikai rendjében a kisebbségeket afféle területi-etnikai csoportokként kezelték, amelyek végérvényesen leszakadtak az „anyaország" területéről. Ennélfogva „kiváltak" annak kultúrájából, és kollektív-etnikai létüket, azonosságukat a jugoszláv államalakulathoz kötötték. A kisebbségi elit fontos szerepet játszott a kisebbségeknek a jugoszláv ideológiai integráció modelljéhez való csatlakozásában. Nem mellőzhető azonban az a mozzanat, hogy Jugoszláviában a párt által irányított állam „rátelepedése" a társadalomra, a pártállami szerkezetek léteztetése más módon történt, mint Közép- és Kelet-Európa többi országában, hogy a bolsevik ideológia egybefonódott bizonyos liberalizálódási tendenciákkal. Minden kétséget kizáróan Jugoszlávia ama bizonyos liberális többlete a szovjet blokk országaival szemben a nyolcvanas években elpárolgott, s a közvetlen demokrácia (az önigazgatás) elveivel vegyített ideológia eredményeit, pozitív hozadékait is beárnyékolták a negatív jellegű folyamatok. De e tendenciákat nem értelmezhetjük a szokásos módon, mint egyszerű „csalást", „ideológiai illúziót", vagy mint „a kisebbségi értelmiségiek lefizetését szolgáló politikát". Az effajta szólamok és jelszavak ugyanis mindenekelőtt hangoztatóikat hozzák kényelmes helyzetbe, hiszen mintegy felmentik őket az önreflexió kötelessége alól, másodszor, elfedik a lényeget, és a kisebbségi kényszerpályák és a kisebbségi lét problémáinak megértése elé gördítenek akadályokat.

A magyar kisebbségi elit tehát lemondott a civil társadalmi formák gyakorlásáról és a kisebbségi társadalom önkezdeményezéseinek ösztönzéseiről. Az elit fellépésére ugyanis mindvégig rányomta bélyegét a politikai függőség és az állami gondoskodás, a kisebbségi jogok felülről való meghatározásának praxisa, a „bársonyos" asszimiláció modellje, amely csakugyan felmutatott egyfajta, mára kétessé vált többletet a reálszocialista országok kisebbségpolitikájával szemben. A vajdasági magyar elit „menetelését" a pártállami intézményeken keresztül, a hatalommal való komporomisszumát az a kényszer ösztönözte, hogy a kisebbségi politizálás, az etnikummal való törődés csak a hivatalos institucionális rendben, a pártállami szervek közvetítésével érvényesíthető. Ennélfogva itt még a nyolcvanas évek második felében sem jöttek létre olyan cselekvési alakzatok, melyek egyebütt honosak voltak – a polgárok vitafórumai, a kerekasztal-típusú tanácskozások vagy netalán szamizdat-irodalom kiadása –, s melyek nemzeti és egyéb kérdéseket feszegettek volna. Hovatovább a kisebb-

ségi politikai és kulturális elit egyenesen arra törekedett, hogy annak a struktúrának a fennmaradása érdekében, melyet túl sokáig szilárdnak és megingathatatlannak vélt, csírájában fojtsa el az olyan kezdeményezéseket, melyek a civil társadalmi aktivitás szellemét idézték fel, és megbolygathatták volna a megrögzült rendet. Az akkori politikai és kulturális elittel szemben, különféle történelmi okoknál (tartsuk szem előtt a vajdasági magyar társadalom és kultúra alárendelt helyzetét és rangját is a történelmi Magyarországon belül; a vajdasági magyar társadalom szerkezete hagyományosan csonka, s szociális rétegeit többnyire nem a modernizációval való összefüggés és a modernizációs kívánalmak jellemzik), valamint a kisebbségi társadalom atomizálódásánál fogva, nem jelent meg egy olyan polgári-gazdasági réteg, amely következetesen modernizációs igényeket támasztott volna. Meg kell mondani, hogy a magyar kisebbségi elit elmulasztotta felmérni azokat a veszélyforrásokat, melyek a hetvenes évek eleje óta folytonosan jelentkeztek a jugoszláv társadalom színterén: a többségi nemzetállami irányulások erősödése, a modernizációs megvalósulások válsága, a populista diskurzusok felülkerekedése. A kisebbségi elit, felőrlődve a fennálló kényszerpályák ellentmondásai között, nem közvetített olyan civil magatartási mintákat, melyek ma mérvadóak, követhetők lehetnek, és ez nyilvánvalóan behatárolja fellépésük kereteit a jelen viszonylatai között is.

Az elit memóriája ennélfogva „problémákkal terhes", hiszen, ellentétben a többi, szintén kisebbségi sorban tengődő, magyar értelmiségi rétegekkel, nem emlékezhet olyan tevékenységformákra, melyek a hatalommal szembeni hatékony distanciát jelenítették volna meg. A vajdasági magyarság köreiben zajló elitcsere, szerepváltások, az elit rétegei közötti vitak kimenetele, a nemzeti és a demokratikus legitimáció összehangolódásának folyományai meghatározóak lesznek a kisebbségi civil cselekvőképesség vonatkozásában. De a múltra vonatkozó, mindenkit érintő, mély önreflexió (nem holmi „differenciáció", ami inkább a gondok eltussolását jelentené) nélkül aligha mehet végbe katarzis az etnikai perspektívák szemszögéből, a múlt *megértésére vonatkozó erőfeszítéseket senki sem takaríthatja meg magának.*

A civil társadalom értékeivel szemben tanúsított viszonyulás komoly próbatétele a kisebbségi politikai stratégiáknak. Ugyanis a politikai stratégia és a kisebbségi önnevelés alakulásának szempontjából is óriási jelentőségű az erkölcsi tény: a kisebbség nem követelheti a többségtől a másság gyakorlási jogát, ha saját „kis köreiben", tehát helyi, regionális szinten nem teremti meg azokat a tereket, melyekben lehetőség nyílik a civil értékek gyakorlására. A vajdasági magyar kisebbség helyzete, a többi közép- és kelet-európai kisebbséghez hasonlóan, felveti a kollektív jogok kérdését, ami szükségessé teszi a kollektív használatban funkcionáló jogok és a klasszikus egyéni jogok egyeztetésének folyamatait. Bizonyos, hogy nélkülözhetetlen a hagyományos kisebbségi jogtár kiszélesítése a kollektív jogokat illetően.

A nemzeti demokrácia, a többpártrendszer és a nemzetállam együttélése a többségi etnikumokat részesíti előnyben, s a polgári jogokra való hivatkozás ellenére is (mint például Szerbiában) a többségi etnikumnak, mint a jogok őseredeti birtoklójának és hordozójának, nemkülönben a mindenkori faktikus többségnek biztosít kollektív jogokat. Ha a kisebbség számára nem biztosítanak kollektív jogokat, akkor marad a status quo, az a helyzet, hogy a fennálló

etnikai többség mint a kollektív jogok forrása nyilvánul meg. A posztkommunista időszak rendkívüli módon kiélezte ezt a problémát, amely egyúttal a demorkácia ambivalenciáira vet fényt: a polgári értékekre való hivatkozás szinte semmissé válik, ha a kisebbség nem rendelkezik a társadalom legfontosabb kérdéseit tárggyá tevő tevékenységekben való részvétel jogával. Ez a jog messzemenőleg meghaladja a többpártrendszer kvantitatív kritériumai alapján realizálódó demokrácia elveit. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kollektív jogok Janus-arcúságát: a kollektív jogok érvényesítése e jogok meghatalmazottjainak kezében újabb alárendelődések forrása lehet. Nos, a civil közegben gyökeret eresztett reagálási minták közvetíthetnek a kollektívv és az egyéni jogok között, azaz egyfelől gátat képezhetnek a kollektív jogokban rejlő említett tendenciákkal szemben, másfelől ajtót nyithatnak a nemzeti szubsztancia megőrzése szempontjából döntő mozzanatok előtt is.

Momčilo Grubač

A KISEBBSÉGI JOGOK VÁLSÁGÁNAK OKAI ÉS TÁVLATAI A JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Szerbia és Crna Gora) olyannyira kifejezetten többnemzetiségű és többvallású állam, mint kevés már ország a világon, és jóval nagyobb mértékben, mint az egykori közös állam más tagköztársaságai. Jugoszláviában körülbelül húsz különböző etnikai közösség él, s lakosainak több mint egyharmada nem tartozik a többségi szerb és Crna Gora-i nemzethez. A legnagyobb lélekszámú kisebbség az albán (körülbelül 17%), majd a magyar (3,3%), a muzulmán (3,1%), a cigány (1,3%), a horvát (1,1%) stb.

Josip Broz Tito tisztában volt a nemzetek közötti viszonyok jelentőségével, nemkülönben a nacionalizmus és a sovinizmus részéről fenyegető roppant veszélyekkel, s ezeket állhatatosan igyekezett elfojtani az egypárti tekintélyelvű állam eszközeivel. Az ő korában hirdették meg és a gyakorlatban következetesen érvényesítették a teljes menzeti egyenjogúság politikáját. A nemzeti kisebbségek bizonyos politikai, különösképpen pedig kulturális jogai (oktatás, tájékoztatás, egyenrangú nyelvhasználat a közigazgatásban és az igazságügyben, a kisebbségek arányos képviseltsége a közszolgálatokban és a politikai intézményekben) főleg Vajdaságban és Kosovóban a demokratikus kultúrának valóban igen magas fokán álltak. Igaz ugyan, hogy a nemzeti kisebbségi közösségek politikai jogai annak idején lényegében véve a rezsimhű politikai oligarchia soraiból verbuválódott csoportok privilégiumaira korlátozódtak, de a többi polgár politikai jogait illetően sem volt különb a helyzet. A nemzeti kisebbségek státusáról és jogairól való akkori gondolkodás nem magyarázható csupán „a jugoszláv önigazgatási szocializmus humanizmusával", hanem elsősorban azzal, hogy a rezsim igyekezett hathatós politikai eszközöket találni a többségi nemzetek nacionalizmusainak letörésére, főként Szerbiában.

A kommunista rendszernek és internacionalista ideológiájának összeomlása Jugoszláviában is teret nyitott a sovinizmus kísérteteit felébresztő nacionalista ideológiák győzelme előtt, amelyek ellenőrizetlen erupciója megsemmisítette a jugoszláv államot, és előidézte a háborút. Ez nagymértékben megrontotta a nemzetek közötti viszonyokat, lényegesen megváltoztatta a többségnek a kisebbséghez való viszonyát, és kiváltotta a kisebbségi közösségek polgári jogainak megvonását és korlátozását. A többség és kisebbség viszonyában két ellen-

tétes és veszélyes tendencia ütötte fel a fejét: a többség egy része nyíltan kezdte kétségbe vonni az addig elért kisebbségi jogok indokoltságát, azt állítván, hogy e jogokat a volt rezsim politikai mesterkedései és túlzásai hívták életre, ugyanekkor a kisebbségi közösségek egy része hasonló nyíltsággal kezdte megtagadni a lojalitást azon állom iránt, amelyben él. Emiatt a többnemzetiségű környezetekben az élet egyre nehezebbé, bizonytalanabbá és konfliktusoktól terheltebbé vált.

Jugoszláviában a kisebbségi jogok válságát azonban nemcsak a gáttalan nacionalizmus fellobbanása váltotta ki, hanem a legkülönfélébb mélyen gyökerező okok idézték elő, mindenekelőtt azok a tényezők, amelyek az általános emberi jogokat degradálták: a történelmi válaszútra érkezett s az új társadalmi és politikai rendszerre való áttérés módozatainak felkutatására kényszerült társadalom általános válsága, a társadalmi és állami intézmények felbomlása, különösképpen a társadalmi erkölcs lezüllése, a súlyos és tömeges bűnözés új formáinak elharapózása és az ilyen történelmi földrengések idején rendszerint felszínre kerülő sok más jelenség. Az emberi jogok válságát tovább mélyítette a Horvátországban és Boszniában kitört kegyetlen testvérháború, valamint Szerbia és Crna Gora bizonyos részvállalása is ebben a háborúban, amelyet a nemzetközi közösség által a JSZK-val szemben foganatosított szankció bevezetése követett, továbbá a menekültek és elüldözöttek roppant áradata, a gazdasági összeomlás, a munkanélküliek létszámának minden eddiginél fokozottabb megnövekedése, az elrettentő hiperinfláció, a keresetek és az életszínvonal drasztikus zuhanása. Mindezek a tényezők rohamosan csökkentették az általános emberi jogoknak, közvetve pedig a kisebbségek jogainak szintjét is, mivel a kisebbségek ilyen körülmények között objektíve is nagyobb mértékben károsodnak, tekintve, hogy kisebbségi státusuk miatt természetszerűleg bizonytalanabb helyzetűek és védtelenebbek a többségnél. E tényezők közé kell sorolnunk továbbá az általános emberi és kisebbségi jogokról alkotott tudat alacsony fokát és az öröklött felvilágosulatlanságot, amely a még nem kellően fejlett politikai kultúrájú jugoszláv társadalomban mindmáig megnyilvánul.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a Balkánon élő összes népcsoportok hagyományaiknál fogva egyaránt hajlamosak bizonyos fajta bezárkózásra, kiváltképpen a mások feletti dominancia modelljeinek elfogadására ahelyett, hogy kooperációra, az együttélésre és a közös életben sarjadó különféle kultúrák értékeinek kibontakozására törekednénk. Ez rendkívüli módon megnehezíti a kisebbségi jogok bármifajta érvényesítésének politikáját, és melegágyául szolgál az etnikai konfliktusoknak, amely nemcsak a hatalom birtoklóit, valamint a hatalomért küzdő politikai pártokat ragadja el, hanem más társadalmi csoportokat, sőt kisebbségi közösségeket is bűvkörébe von. E törekvések a kiéleződött társadalmi válságok és zavarok idején a legkifejezettebbek, amikor az állam a legkevésbé stabil. Ilyenkor mindenki esélyt lát a maga kis államocskájának megalakítására, és mindenáron ki akarja aknázni ezt a ritkán adódó lehetőséget. A harc tehát nem korlátozódik csupán az emberi jogokra, hanem önrendelkezési mozgalommá duzzad, amelynek egy állam felbomlásával és egy másiknak a megalakulásával kell befejeződnie. Ez még inkább fokozza a válságot, elodázza a demokratikus folyamatok megindulását a társadalom egészében ugyanúgy, mint a társadalmi csoportokban, s gátolja,

hogy kifejlődjön a civil közösségről, intézményeiről és önszerveződéséről alkotott tudat, holott a civil társadalom minden intézkedésnél jobban előmozdíthatja mind az általános, mind a kisebbségi szabadságjogokat.

A kisebbség jogainak, valamint a sajátosságukra és etnikai identitásuk megőrzésére való természetes jogainak kérdése ma Jugoszláviában nemcsak a demokráciát veszélyezteti, hanem mindenekelőtt a háború vagy béke, az állam pusztulásának vagy stabilitásának, fejlődésének vagy visszafejlődésének kérdését, következésképp tehát a többségi nép fennmaradásának a kérdését is felveti. A demokratikus, civilizációs és humanista indokok és célok arra intenek, hogy a jelenlegi súlyos helyzetet sürgősen meg kell szüntetnünk dialógus, együttműködés, tolerancia, valamint a nemzeti kisebbségek emberi és polgári jogainak bővítése útján. E szükségszerűséget ma egyre többen felismerik, ezzel egyidejűleg apad a nacionalista kábulatok ereje, terjed a háború értelmetlenségéről vallott nézet, és az egyének egyre nyíltabban megtagadják, hogy továbbra is feláldozzák magukat nem meggyőző, meghatározatlan és bizonytalan politikai célokért.

Meg kell jegyeznünk, hogy Jugoszláviában mindig is léteztek olyan erők, amelyek véleménye szerint az általános társadalmi válság, így a kisebbségi jogok válsága is radikális demokratikus és gazdasági reformokkal megakadályozható, vagy legalábbis enyhíthető, folyamatában lerövidíthető. Milan Panić úr első szövetségi kormánya éppen a nemzeti kisebbségek kérdésének a demokrácia e legnagyobb és legsúlyosabb problémakörének felvetésével próbálta igazolni önmagát. E kormány megalakította az emberi és kisebbségi jogok minisztériumát, széles körű társadalmi vitát indított a nemzeti kisebbségi közösségek státusának és jogainak problémáiról, kezdeményezte a nemzeti kisebbségek szabadságairól és jogairól szóló törvény kidolgozását, párbeszédet kezdett az albán kisebbség képviselőivel a súlyos kosovói oktatási helyzetről stb. E kezdeményezések akkor két okból nem jártak sikerrel: a szövetségi kormány megalakulásának idején a politikai teret már elfoglalták az erős köztársasági hatóságok, amelyeknek más terveik és politikai programjaik voltak. Ahelyett, hogy az általános társadalmi válságot és az emberi jogok válságát demokratikus reformok révén megszüntették volna, e hatóságok, saját programjaik érvényesítésével elfoglalva, e reformokat bizonytalan időre elodázták. Másrészt, a nemzeti kisebbségek – különösen a legnagyobb lélekszámú albán, magyar és muzulmán etnikai közösség – képviselői is saját politikai programjaik kidolgozásába merültek, s nemigen tanúsítottak kellő megértést az emberi jogok érvényesítésének kormánypolitikája iránt. Sőt elzárkóztak az elől, hogy dialógust folytassanak a szövetségi hatalommal, amely tárgyalni kívánt velük, ugyanakkor pedig leplezetlenül kinyilvánították készségüket a köztársasági hatalommal való tárgyalásra, holott ez utóbbi abban az időben semmibe vette őket.

Van-e távlatuk Jugoszláviában a nemzeti kisebbségeknek és jogaik érvényesülésének? Erre a súlyos kérdésre minden jelenlegi nehézség ellenére is adható optimista válasz. Két ok teszi reálissá a derűlátást. Először is, a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy Szerbia és Crna Gora nyugalmi időszakokban kedvező környezetet alkot a nemzeti kisebbségek fennmaradására. Ha nem így lenne, nem maradt meg volna határaik között annyi kisebbség s akkora lélekszámban, mint amennyi sehol másutt a világon, jóllehet hajdan az egyes európai

országokban ugyanennyi volt, sőt még több is. A másik ok mai keletű: Szerbia és Crna Gora az alkotmányában nem nemzetállamként van definiálva (Horvátországtól eltérően), hanem mint „a benne élő összes polgárok állama".

Az az állapot, amelybe a nemzetek közötti viszonyok jutottak Jugoszláviában, a súlyos állami és társadalmi válságból fakadt bizalmatlanság és gyanakvás légkörének terjedése miatt keletkezett, s e válság megszüntével ezt az állapotot egy új, bölcs politika képes lesz megszüntetni. E politikának ahhoz a stratégiához kell folyamodnia, amely leküzdi az ellentéteket mindazon közös célok felkutatásával és feltárásával, amelyek az e közösségben élő összes népek és emberek sajátjai – az erő, a kényszerítés, a megfélemlítés és a gyűlölet demonstrálása helyett. Lépésről lépésre, kitartóan, megfontoltan és türelmesen kell újból kiépíteni a szétrombolt bizalmat. E tekintetben az államhatalom van a legjobb helyzetben – bár ez nemcsak az ő dolga –, mivel különféle és számos lehetőség áll a rendelkezésére: erélyesen letörheti – és le is kell törnie – a nemzeti és vallási gyűlölködés és türelmetlenség mindennemű ösztönzését és szítását; bővítheti a kisebbségi jogokat, és tökéletesítheti a tényleges védelmükre szolgáló intézkedéseket, magára vállalva az ebből eredő jogi kötelezettségeket; tudatosíthatja a nemzeti többségben annak a szükségességét, hogy következetesen érvényesüljön mind az egyéni, mind a kollektív egyenjogúság, a nemzeti kisebbségeknek pedig bizonyságot adhat arról, hogy létezik becsületes szándék az említett egyenjogúság megvalósítására; megszilárdíthatja azt az általános meggyőződést, hogy az állam nemcsak a többségi nép hazája, hanem minden benne élő polgáré, és hogy mindannyiunkról valóban gondoskodik, egyformán mint saját polgárairól, függetlenül az anyanemzetük államaival való külső kapcsolataitól, a reciprocitástól stb. Természetesen a nemzeti kisebbségi közösségek sem mentesek bizonyos kötelezettségektől. Függetlenül a pillanatnyilag uralmon lévő emberekhez való viszonyuktól, a kisebbségeknek az államhoz úgy kell viszonyulnuk, mint a saját államukhoz, és kötelesek őrizni és fejleszteni. Ilyen együttműködés nélkül lehetetlen elvárni a jugoszláv társadalom bárminemű demokratizálódását. Az albánok visszatérése a parlamentbe e szempontból elsőrendű jelentőségű.

A Jugoszláviában válságba jutott nemzetek közötti viszonyok javításához kellőképpen hozzájárulhatna egy jól előkészített, reális és alapcéljával harmonikus törvény is a nemzeti kisebbségi közösségek és tagjaik jogairól és szabadságairól. Noha e téren nem kell túlbecsülni a jogi aktusok erejét és jelentőségét, egy ilyen törvény meghozatala az első lépést jelenthetné a kölcsönös bizalom felújításához vezető úton. Kiküszöbölhetné a félreértések egy részét, és enyhítené az etnikumok közötti feszültséget. Az erre irányuló több kezdeményezés közül, úgy látszik, a legnagyobb figyelmet a Vajdasági Demokratikus Reformpárt törvényjavaslata érdemli, amelyet a napokban terjesztettek a Szövetségi Képviselőház elé. Tekintélyes szakemberek készítették elő, nyilvános vitát folytattak róla az egyes vajdasági nemzeti kisebbségek tagjaival. Számos újdonságot tartalmaz. A világos elveken, valamint a különféle és kollektív jogok igen gazdag tárházán kívül számos jogi hatóeszközt is előirányoz, amelyek szavatolják, hogy a meghirdetett jogokat ténylegesen gyakorolni is fogják, és hogy esetleges megsértésüket mindenkor szankcionálják is. Ebben rejlik e javaslat alapvető értéke, tekintettel arra, hogy az eddigi jogszabályok ezen a te-

rületen puszta deklarációkra szorítkoztak, amelyeket nem kísért megbízható jogvédelmi rendszer, hanem csupán politikai voluntarizmus. Igen jelentősek, és a jugoszláv politikai és jogrendszerben teljesen újak az azon rendelkezésekben foglalt elgondolások is, amelyek előirányozzák kisebbségi etnikai önkormányzatok megszervezésének lehetőségét is, mint a kisebbségi közösségek kollektív jogát, amely magában foglalja az önszerveződés, valamint a közösség fennmaradása és fejlődése szempontjából jelentős kérédésekről való önálló döntéshozatal jogát. A nemzeti kisebbségek ily módon felvázolt önkormányzata nem vezetne szeparatizmushoz, sem pedig gettósodáshoz, s a közös állami funkciók végzését sem tenné kérdésessé, hanem megkönnyítené és fejlesztené mind az állam működését, mind az érintett közösség életét.

(HORNYIK György fordítása)

Mirnics Károly

MIRE ÍTÉLTETTÜNK?

Az első világháború igazságtalan következményei folytán a szerbek hatalmas területekhez jutottak, amelyeken túlnyomó többségben magyarok, németek és más nemzetiségűek éltek. A szerb etnikummal szemben elsősorban a Vajdaságban, Nyugat-Szerémségben, Baranyában és Kelet-Szlavóniában alkottak a németek, magyarok, szlovákok, ruszinok, románok és más nemzetiségűek kétharmados többségét egészen 1945-ig. Ebből kifolyólag magától értetődően ezeken a területeken nem a szerb nemzeti tudat volt az uralkodó, a közélet, a gazdasági és kereskedelmi élet nem szerb nyelven zajlott. Szerb szellemi élet létezett, szépen fejlődött, de csak a többi nyelven fejlődőknek az egyike volt (1918-ig).

Az 1918 és 1945 után megalakult szerb (jugoszláv) állam sohasem tagadta, hogy ezek a területek szerzett (kardéllel meghódított) területek voltak; katonailag és stratégiailag szükségesek az új állam biztonságához, gazdaságilag nélkülözhetetlenek fellendüléséhez. Hogy az újonnan szerzett területeken tartósan ki is alakítsa etnikai–nemzeti többségét és fölényét, a szerb (a jugoszláv mögé bújtatott szerb) állam eszközökben nem válogatva mielőbb uralkodóvá akarta tenni a szerb nemzeti érdekeket és a szerb nemzeti tudatot. A szerb nép azonban alacsonyabb gazdasági, kereskedelmi és műveltségi fokon állt, mint az itt élő többi etnikai közösség. Gazdasági ereje vagy kulturális szintje nem tehette vonzóvá a többi etnikum számára. A szerb (jugoszláv) állam tehát elsősorban az állampolitikai intézkedésekre támaszkodhatott, államalapítói és -szervezői jogaira hivatkozhatott; s mint a későbbi történelmi események igazolták, legszívesebben a rendőri és állambiztonsági módszereket vette igénybe a szerb nemzeti tudat másokra való rákényszerítésében (erőltetett ütemű, tehát erőszakos asszimiláció). A szerb (jugoszláv) állam nemzetiségi (kisebbségi) politikájának mindenkori jellemzői a következők voltak: teljes jogfosztottság (jogi megkülönböztetés és jogcsorbítás), a nem szerb népcsoportok vagyonának kisajátítása és elkobozása „törvényes" és törvénytelen módon; gazdasági fejlődésük visszafogása, leépítése és visszafejlesztése a gazdaságpolitika minden eszközével; közösségi életük minden megnyilvánulásának üldözése, betiltása; kivándorlásra késztetés és ingerlés; oktatásuk és művelődésük hátráltatása és

lehetetlenné tétele; a kisebbségi értelmiség üldözése; minden esélyegyenlőség megtagadása a közélet összes területén mindaddig, amíg a kisebbség le nem mondott másságáról és tanújelét nem adta, hogy be akar olvadni a szerbségbe; a megfélemlítés és veszélyztetettség érzésének állandósítása. Valamennyi intézkedés arra irányul, hogy a nem szerb etnikai közösségek összetartó erejét, belső gazdasági, közéleti és szellemi kapcsolatait gyengítse és szétmorzsolja. Az állam megalakulásától kezdve a mai napig állandósult az állami szervezésű és sugallatú, sok előjoggal járó nagyméretű betelepítés (kolonizáció) gyakorlata a nemzetiségileg homogén területekre. A szerb (jugoszláv) állam a teljes bizalmatlanságon alapuló politikai gyakorlatot tette magáévá a nem szerb etnikai közösségekkel szemben. A végső cél: elüldözni vagy beolvasztani őket. Bár különböző államalakulatok és politikai rendszerek váltogatták egymást (monarchofasizmus a két világháború között, államszocializmus és munkásönigazgatás a második világháború után, 1989 óta pedig kifejezetten nacionálszocializmus), a szerb nemzetiségi (kisebbségi) politika céljai nem változtak; csupán módszerei durvultak vagy finomultak a külső körülmények kényszerítő hatására.

Nagyrészt ennek következménye, hogy a magyarság száma csaknem 100 000-150 000-rel csökkent. A magyar közösség a két háború között a Bácska lakosságának csaknem 40 százalékát adta; ma valamennyivel több mint egynegyedét.

Ha nem folytattak volna ilyen üldöző politikát a magyarokkal szemben, a vajdasági magyarság száma elérte volna a szlovákiai magyarságét (a vajdasági magyarságnak volt az egyik legnagyobb természetes szaporodása nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiában, hanem a két háború közötti Jugoszláviában is).

A magyarság számának alakulása:

A népszámlálás éve	Jugoszlávia	Vajdaság
1880	336 464	268 300
1900	....	378 634
1910	577 549	425 029
1921	467 658	371 006
1931	465 800	376 176
1941	543 692	456 770
1948	496 492	428 932
1953	502 175	435 345
1961	504 369	442 561
1971	447 374	423 866
1981	426 867	385 356
1991	344 147	339 491

Megjegyzés: az 1880-ra, 1900-re, 1910-re vonatkozó adatok az 1921-től 1991-ig fennálló Jugoszlávia területére vonatkoznak, de az 1880-as és 1910-es adatok nem tartalmazzák Dalmácia és Isztria, az 1921-es, 1931-es és 1941-es adatok pedig Isztria idevonatkozó tényszámait. Az 1991-es adatok Kis-Jugoszláviára vonatkoznak (Szerbia és Montenegró).

Forrás: Az 1880., 1900. és 1910. évi magyarországi népszámlálás anyanyelvi adatai; az 1921. és 1931. évi jugoszláviai népszámlálás adatai; az 1941. évi magyar népszámlálás (Bácskára, Baranyára és a Muravidékre kiterjedő, valamint a Bánságra és Szerémségre vonatkozó becsült) adatai; az 1948., 1953., 1971. és 1981. évi jugoszláv népszámlálás nemzetiségi adatai (A Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Intézet adatai); az 1991-es népszámlálás nemzetiségi adatai (Kis-Jugoszlávia Szövetségi Statisztikai Intézetének adatai).

A magyarok száma 1921-ben Jugoszlávia összes népességének 3,9 százalékát adta; Vajdaságban a 24,1 százalékát; 1981-ben már csak 1,9, illetve 18,9 százalék a magyarság részaránya.

A magyar népesség csökkentési aránya különösen 1981 után gyorsult fel. Bár Kis-Jugoszlávia népessége nem éri el az előző Jugoszlávia népességének felét sem, a magyarok aránya itt is mindössze 3,3 százalékot mutat, Vajdaságban pedig 16,9 százalékot.

A vajdasági magyar közösség számának és arányának ilyen gyors és nagyméretű zsugorodására sok tényező hatott. Már a két világháború között elkezdődött a jogfosztott „munkaképes és családalapító korcsoporthoz tartozó fiatal népesség" kivándorlása az országból, és nem szűnt meg mind a mai napig. A II. világháborúban, az ezt követő bosszúállásban és véres megtorlásban legkevesebb húszezer magyart lemészárolták. Ezután nagy méretet öltött a kivándorlás, előbb a disszidálás, később a külföldön való munkavállalás, majd a végleges kitelepülés formájában.

Ennek következtében a magyar népesség napjainkra már teljesen elöregedett, és elvesztette reprodukciós erejét. A hatvanas évek közepétől nincs természetes szaporodása, csökkenése gyorsuló ütemet mutat, s most már úgy tűnik, megállíthatatlan e folyamat. Az elnemzetlenítés ideológiája (a jugoszláv állami eszméhez kötődő elnemzetlenítés) nagy szerepet kapott a magyarság egy részének asszimilációjában. A jugoszláv hovátartozás kimutatása sok előjoggal járt. Aki lemondott nemzeti hovatartozásáról, és jugoszlávnak vallotta magát, magyar anyanyelve helyett inkább a szerbet használta baráti, sőt családi körben, akár természetszerűen vagy akár számításból vegyes házasságot kötött – előnyt élvezett: jóval gyorsabban és könnyebben jutott munkához. A jugoszlávság nemzetek feletti ideológiája szerbgyarapító és nemzetiségfaló ideológiának bizonyult. Aki jugoszlávvá vált, többé nem akart magyarul beszélni, sem gyermekét magyar tannyelvű iskolába járatni.

A vajdasági magyar népesség demográfiai mérlege a következő:

Az 1961–1971. évi időszak		
A vajdasági magyar népesség száma 1961-ben	442 561	
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866	
Népességcsökkenés	–8 695	(4,4)
Ebben:		
A természetes szaporodás következtében	+8 304	
Az asszimilálódás, diaszpóra és kivándorlás következtében	-18 695	(+8304)

A 1971–1981. évi időszak		
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866	
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385 356	
Népességcsökkenés	-35 510	(9,9)
Ebben:		
A természetes szaporodás következtében	- 6 496	
Az asszimilálódás, diaszpóra és kivándorlás következtében	-32 014	
Az 1981–1991. évi időszak		
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385 356	
A vajdasági magyar népesség száma 1991-ben	339 491	
Népességcsökkenés	-45 865	
Ebben:		
A természetes szaporodás következtében	-21 421	
Az asszimilálódás, diaszpóra és kivándorlás következtében	-24 444	

A Kis–Jugoszláviában (Szerbiában) élő magyar közösség 1991 óta éli legnehezebb napjait. A délszláv népek között 1989/1990-ben kirobbant politikai széthúzás 1991-re fegyveres jellegű, nagyméretű etnikai belháborúvá változott. A nagyszerb nacionalisták úgy látták, elérkezett az alkalom, hogy még jobban meggyengítsék a nemzeti kisebbségi biológiai erejét is. A magyarokat erőszakkal mozgósították azzal a céllal, hogy e háború ágyútöltelékeként is szolgáljon. A behívó parancsnak sok magyar valóban eleget is tett. Vukorvárt is a topolyai és szabadkai magyar katonák sokasága vette be. Népességéhez képest a magyarok mozgósítása aránytalanul nagy volt. A magyar közösség nagy része nem akart részt venni a délszláv népek egymás közti fegyveres ellenségeskedésében és értelmetlen háborújában. Ahányan elmentek, ugyanannyian meg is tagadták a behívót. Számításaim szerint legalább 18-20 ezer sorköteles, illetve hadköteles magyart mozgósítottak, akik nem tettek eleget a mozgósításnak. Ezek a fiatalemberek vagy külföldre menekültek, vagy elbújdostak, és valahol itthon még most is rejtőzködnek. A külföldre távozottakat egyre több családtag követi.

Szinte ezzel párhuzamosan nagy méreteket öltött a „kényszerszabadságolás", ami nem más, mint a munkából való elbocsátás első lépése. A munkanélküliség katasztrofális méretei természetesen mindenkit érintenek. Mivel azonban a magyarok foglalkoztatása előzőleg is – és úgyszólván mindig – nagyon rossz arányú volt az uralkodó szerb néphez viszonyítva, mind a munkából való elbocsátás, mind a munkanélküliség őket súlyosabban érinti. Nagyméretű és tovább növekszik a nyomor. Ennek következtében a kivándorlóknak újabb csoportjai kelnek útra. Szerencsés az, aki elmehet, és befogadja már ország. A legóvatosabb becslések is arra utalnak, hogy 1991 óta 35–40 ezer magyar hagyta el az országot. A magyarság megszűnőben van a Bánságban és a Szerémségben.

Juhász Erzsébet

A DÉLSZLÁV HÁBORÚ ÉS A VAJDASÁGI MAGYARSÁG SORSA*

Az a hatás, amelyet az elmúlt három év leforgása alatt a délszláv háború gyakorolt a vajdasági magyarság sorsára, magában foglalja mindazokat a vonatkozásokat, amelyek az ottani kisebbség identitástudatát jellemzik. Úgy is fogalmazhatnék, hogy e polgárháború a villámcsapás fényerejével világított rá mindazokra a zavarokra, hasadtságokra és elementáris bizonytalanságokra, amelyek a vajdasági magyarság identitástudatára mindig is oly jellemzőek voltak Trianontól napjainkig, csak a körülmények folytán nem kerültek ilyen éles megvillágításba. Mindennek kifejtéséhez rövid történeti áttekintés szükségeltetik. Önmagában ugyanis az a körülmény, hogy a véres polgárháborúban való részvétel veszélye potenciálisan a vajdasági magyarság valamennyi hadköteles tagjára kiterjedt, nem szolgáltat elégséges magyarázatot ahhoz a nagyfokú elvándorláshoz, amely az elmúlt bő három év folyamán következett be, s tart mind a mai napig is, úgy tűnik, feltartóztathatatlanul.

Áttekintésemet egy szlovákiai magyar esszéíró, Peéry Rezső meghatározásával indítom: „1918, a Monarchia felbomlásának éve csúcsponton találta a magyar irodalom huszadik századbeli nagy korszakát – írja. – Az impériumváltás óta a magyar kultúrfolyamatosság megszakadt. Az új magyar létformák s a párhuzamosan élő magyar kultúrák kísérleti korszakát éljük azóta." Peéry talán maga sem gondolt arra, hogy a párhuzamos kultúrák meghatározásban mennyire benne rejlik, hogy egymás mellett, de egymással mégsem találkozva. Trianon óta máig jellemző e párhuzamos kultúrákra, nemcsak a kisebbségi, hanem a nyugati magyar kultúrákat is természetszerűen beleszámítva, hogy nincs vagy csak elvétve, kivételes, felfénylő szituációban van átjárás és áthallás, egyszóval eleven kommunikáció ezek között a nyelvükben és hagyományaikban egyaránt magyar kultúrákban. A határon kívül élő magyarság sokat emlegetett kettős kötődésére az a legjellemzőbb, hogy máig is inkább kényszerűségből fakad, mint belső szükségletből. Ennek az a legfőbb oka, hogy a kisebbségi sorba került magyarság nem önszántából választotta azt az államot, amelyben él, hanem rákényszerítették. S Trianon óta az épp érvényben lévő társadalmi-

* Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain 1994. szept. 24-én

politikai diktátumok sohasem kedveztek a kisebbségnek, hogy az átrendezett határok között gyökeret verjen. Az egyetemes magyarság s az egyetemes magyar kultúra hasadtsága elsősorban a politikai diktátumok következménye. Mindebből következik a kisebbségi magyarság identitástudatának bizonytalansága.

Ugyancsak Peéry Rezsőt idézem annak érzékeltetésére, hogy milyen mély és alapvető a kisebbségiek önazonosságának hasadtsága. Mindenekelőtt azért Peéryt, mert egy olyan helyzetben vet számot önnön kisebbségi sorsával, életformájával, amikor felcsillan a remény, hogy húsz év után újra visszacsatolják a Felvidéket (Pozsonnyal együtt) az anyaországhoz. Ez a szituáció fokozza a belső őszinteséget, adott esetben ezért hivatkozom erre a megfogalmazásra. „Ha a város (ti. Pozsony) határa a somorjai mezőkkel mégis megnyilna Pest felé! Tájak, könyvek, emberek, városok jönnek felém, nyájasan szabad özönlésben, hogy ifjúságom furcsa traumáit gyógyítsák. A kettős életét, a száműzöttségét, a leszorítottságét, hogy levegyék rólam a terhet, melyet viselni már nem bírok."

A vajdasági magyarság identitástudatának sajátos zavarai, megítélésem szerint, kezdettől fogva abból az áldatlan körülményből fakadnak, hogy Trianon előtt a Vajdaság nem rendelekezett úgyszólván semmilyen kulturális hagyományokkal. Dettre János, a Bácsmegyei Napló széles látókörű, művelt szerkesztője írja 1922-ben: „Hiányzik itt minden. Hiányzik a kezdeményezés bátorsága, hiányzik a tömeg helyeslő és bátorí érdeklődése, hiányzik azokból a segítő jó szándék, akik visszhangossá tudnák tenni az ébresztő szót. Itt nem elég jogcím a magyarság és a kultúráért végzett munka. Tegnapról már megszületett, s máról holnapra eltűnt kicsi érdekek fojtogatják a legtisztább szándékot. Kiben van annyi emelkedettség, annyi rajongás, hogy a cui prodest sunyi gyanúját el tudja hessegetni, ha olyan gondolat fogan, olyan szándék születik, mely javára szolgálna mindenkinek, aki itt él és magyar?" Maga Szenteleky fogalmazza meg mindezt átfogóan tíz évvel később. Az a Szenteleky Kornél, akiről méltán állapítható meg, „hogy a lokálpatriotizmus lélekformáló és megtartó erejét ő gyökeztette meg a Délvidéken." (Bisztray Gyula) „Nekünk nem voltak tradícióink – írja Szenteleky –, ezen a tájon sohasem volt kulturális vagy érzésbeli regionalizmus, ezért a regionális öntudat, illetve annak szükségessége sokkal később fejlődött ki, mint Erdélyben vagy Szlovenszóban. Tíz év előtt még lehetetlennek tartottuk, hogy önálló életet is élhetünk, egy regionális csoportosulás önálló életét, nemsokára azonban be kellett látnunk, hogy ha élni és fejlődni akarunk, akkor csakis ezekben a regionális keretekben élhetünk, mert más életlehetőség nem kínálkozik. Be kellett látnunk, hogy önmagunkra vagyunk utalva és hagyatva, hogy csakis saját erőnkre és hitünkre számíthatunk." Szenteleky azzal is tisztában van, hogy a hagyománytalanság és a regionális öntudat hiányának szempontjából a kisebbségek közül a vajdasági magyarság indul a leghátrányosabb helyzetből az új életforma kialakítása felé: „Az új magyar szigetek – majdnem azt írtam: gyarmatok – közül mi voltunk az utolsók, akik a regionális életszeméletet elfogadtuk, és késlekedésünkért drágán kellett megfizetni. Közönségünk megszervezése, a kisebbségi öntudat és kötelesség kifejlesztése, kultúránk fontosságának az elismertetése ma sokkal nehezebb, mint tíz évvel ezelőtt lett volna, amikor még nem hittünk a vajdasági magyar

irodalom szükségességében. Ha ma az általános magyar kultúra ábrándos hívői lennénk, úgy hamarosan elpusztulnánk."

Nemcsak a vajdasági kisebbség sajátja, hogy a kulturális megnyilatkozásformák közül elsősorban az irodalomra ruházza a regionális öntudat, a kisebbségi identitástudat megfogalmazását, ez egyfelől, Ausztria kivételével, általános közép-európai jelenség. Ugyanis „a 20. század első évtizedében az irodalmi tudatban rögződött a fiatal nemzedék evidenciaélménye, az elmaradottság. Metaforikus nevet is kapott, az Ady találta szimbólumot: itt terpeszkedett a magyar Ugar, a halálszagú, a lelkek temetője – ahogyan erről Hanák Péter fogalmaz A Kert és a Műhely című tanulmányában. Nem véletlen, hogy a vajdasági regionális tudat, kisebbségi identitástudat kialakításának feladatát éppen *ugar*törésnek nevezi Szenteleky. Másfelől viszont az is tény, hogy identitástudat nincs önmagában, hanem csak az adott közösség kultúrájában testesülhet meg, „hisz a kultúra nem más, mint az adott közösség identitásának koncentrálódása és tükröződése a szellemi értékekben" (Bundula István).

A vajdasági magyarság identitástudatának ingatagságához, megítélésem szerint, jelentős mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a két világháború közötti időszakban – Szenteleky minden heroikus erőfeszítése ellenére – sem tudott olyan irodalmi mű megteremtődni, amely esztétikailag értékes lett volna. Enélkül ugyanis az irodalomnak nincs igazán hitele, nem lehet az önmegerősítés eszköze, inkább a bizonytalanságot mélyíti. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy az esztétikailag értékes művek már önmagukban elegendőek lettek volna a két világháború közötti időszakban a vajdasági magyar regionális tudat megizmosodásához, mert a helyzet jóval bonyolultabb. A befogadóközeg igénytelensége, kulturális tájékozatlansága ugyanilyen mértékben volt elbizonytalanító tényező. Az esztétikai érték hiánya nem csupán a két háború közötti vajdasági irodalom specifikuma. Pcéry Rezső írja a szlovákiai magyar irodalom azonos korszakáról, hogy „irodalmunk mögött nincs létértelem, nincs idegekkel lereagált alkotó gondolat, nincs éltető eszmei nyugtalanság. Irodalmunk legnagyobb része egyszerűen periférikus termelés lett, melyet pietásból fogyaszt a magyar közönség". Az a groteszk helyzet teremtődik meg a Vajdaságban, hogy a regionális tudat, a kisebbségi identitástudat vezérszólam marad, ami megteremtődik, úgyszólván egytől egyig a vidékiség, a provincializmus tipikus megnyilatkozása. Hagyományok, eleven befogadóközeg híján, elszakítva az anyaországtól, önmagának érvényt szerző releváns értékrend híján mihez mérhette volna magát a vajdasági kisebbségi tudat? Az lett volna isteni csoda, ha autentikus, esztétikailag értékes műveket hordott volna ki.

A második világháború folyamán bekövetkezett ideiglenes határvisszarendeződés további önazonosságválságot szülő körülményeire fölösleges kitérnem ez alkalommal, e körülmény, azt hiszem, önmagáért beszél. Inkább azzal a látszatra ugrásszerű változással foglalkoznék, amelyet az Új Sympoosion-mozgalom hozott a vajdasági magyar irodalomba a hatvanas évek derekán. Az ekkor induló nemzedék hadat üzent az előző nemzedéknek, amely a kötelező szocrealista hullámot átvészelve Szenteleky helyi színek elméletének folytatását tűzte feladatául. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek legelején megteremtődött a helyi színek szempontjából néhány valóban hiteles irodalmi mű, szá-

mottevő befogadóközeg híján azonban megint csak vajmi keveset jelentett kisebbségi önazonosságunk megerősítése terén. A hatvanas évek fiataljai, mint ennek az irodalomnak a potenciális befogadóközege, mindezt teljesen elutasítva, annak a lendületes és nyitott szellemi áramlatnak az eleven sodrásába került, amely az akkori jugoszláviai kultúrák egészét érte Nyugat felől, éspedig az ország szocialista blokkon belül kivételesen nyitottnak számító szellemi orientációjának, e blokkon belüli különutasságának köszönhetően. A formaprobléma kérdése ekkor tuddatosodik először a vajdasági magyar irodalomban. A legkiemelkedőbb művek tanúsága szerint úgy értelmezve e kérdést, ahogyan Mészöly Miklós fogalmaz erről: „A művészet csak addig lehet igazán önmaga, amíg egyesíteni tudja a szépséget és a becsületes inzultust. S itt korántsem formai inzultusra, meghökkentésre gondolok. Az igazi formabontás sosem öncélú, mindig *megfelelő* formát kereső; s az más. Mint ahogy az inzultus is, ha igazi: mindenekelőtt szembesítés magunkkal."

Ekkor fordul elő a vajdasági magyar irodalomban először, hogy két kultúra határmezsgyéjén a híd-szerep nem kisebbségi toleranciából, nem a többség iránti lojalitás bizonygatásából fakad, hanem valódi értékek befogadásának belső szükségletéből. A vajdasági magyar irodalomnak a jugoszláviai kultúrák felé fordulását a korabeli hivatalos magyar irodalom merevsége is serkentette. Ennek a körülménynek köszönhető, hogy az akkori magyarországi irodalom legrangosabb írói szinte folyamatosan szerepeltek nemcsak az Új Symposion, tehát a fiatal nemzedék folyóiratában, de az akkori középnemzedék élgárdájának folyóiratként funkcionáló Híd-ban is. Nem véletlen, hogy ebben a szellemi aurában íródik meg a vajdasági (illetőleg jugoszláviai) magyar irodalom története (Bori Imre, 1968), jól példázva a regionális tudatra, az önazonosságra való törekvés megizmosodását. Mint ahogy az talán elkerülhetetlen is, ez az identitás-kép a vajdasági magyar irodalom tanúsága szerint nem mentes a megszépítésektől, önmagunk értékeinek túlértékelésétől sem. Egyfelől mohó modernség-igény, másfelől túlértékelt hagyományok, az esztétikai érték aranyfedezete nélkül, és a tényleges befogadó közeg további hiánya – ez a többszörös rövidrezárás jellemezte fénykorában a vajdasági magyar irodalmat, s a belőle kiolvasható identitástudatot.

A politika önazonosságot gátló és csonkító hatása azonban – mint annyiszor a század folyamán Közép-Európában – itt is mindjobban beleszólt az irodalom alakulásába. Már a hetvenes évek elején újra éberebb lett a cenzúrázás, egy-egy szám betiltása s bírósági perek következtek. Ez fajult lassacskán addig, hogy a hetvenes évek végén induló, tehetségekben kivételesen gazdag új nemzedék lapjaként megjelenő Új Symposion főszerkesztőjét 1983-ban eltávolítják posztjáról, s ennek következményeként az egész szerzői gárda úgyszólván teljesen visszavonul, nemcsak a laptól, de az irodalmi élet egészétől is. A vajdasági magyar irodalom és kultúra, mintegy röpke két évtizednyi fénykora után, 1983-tól kezdett sorvadni. Ebben döntő szerepet játszott a fiatal nemzedék eltávolítása az irodalmi közéletből, s ennek nyomán az, hogy a legfiatalabbak, az Új Symposion-gárda leváltása ellen tiltakozva – éveken át lap, s a vele kezdettől fogva összefonódó műhely nélkül maradtak. A lapok, folyóiratok, könyvkiadás s a magyar kulturális intézmények egytől egyig az állam fennhatósága alatt álltak. Illegális ellenzéki csoporttá szerveződni nem volt semmilyen esély, eh-

hez egyébként is túlságosan kis számú e kisebbség. Még keserűbbé tette e kudarcot a fiatal nemzedék számára az a körülmény, hogy a magyar intézmények élén javarészt a Symposion első nemzedékének tagjai álltak, s a fiatalok eltávolításáról ők döntöttek. Hogy elkerülhetetlen volt-e a fiatal, hangsúlyozom, nagyon tehetséges és összehangolt nemzedék eltávolítása, avagy kisebbségi reflexekből fakadó feladattúlteljesítésnek tulajdonítható-e, ma már keveset változtat a lényegen, mert az elkövetkező évek során olyan gazdasági válság következett be az országban, amelyet eltussolni nem tudott másként a politikai vezetés, mint a délszláv tagköztársaságok mindegyikében az addig elnyomott nemzeti önazonosságtudatra apellálva. A populizmus térhódítása, az egymás elleni uszítások véres háborúba kergették a délszláv térség népeit. Hogy a helyzet még groteszkebb és esztelenebb legyen, a Kis-Jugoszláviává csonkult Szerbia és Crna Gora, mely szemrebbenés nélkül állította nemzetközi fórumokon, hogy nem áll kapcsolatban a Horvátországban, majd később Boszniában is kirobbant háborúval, nemzeti hovatartozásától függetlenül küldte hadköteles polgárait a harctérre. Senkinek sincs áttekintése afölött, hogy hányan veszítették életüket e gyilkos háborúban, de azt tudjuk, hogy köztük voltak szép számmal magyarok is. Az utóbbi hat-hét év leforgása alatt minden addig érvényben lévő értékrend összeomlott. Szemforgató hazugságok özöne képezi mindazt, ami társadalmi-politikai életnek neveztetik. Mindez a súlyos gazdasági válságból következő elszegényedéssel párosulva általános távlattalanságérzetet teremtett, s a mai napig is ragályként terjed a tömeges elvándorlás.

Mivel Kis-Jugoszláviában névlegesen többpártrendszer van, néhány évvel ezelőtt megalakult a vajdasági magyarok érdekvédelmi szervezete, a VMDK, mely a többségi nemzet új pártjainak mintájára a vajdasági magyarság nemzeti tudatának, kisebbségi identitástudatának elnyomása, elfojtódása ellen emelte fel a szavát. Vitathatatlan tény, hogy a kommunista rendszerek nem a nemzeti sajátságok és jogok elismertetését tűzték zászlajukra uralomra jutásukat megelőzően sem, hanem a proletariátus osztályérdekeit, nemzeti hovatartozástól függetlenül. Hogy mindez hogyan festett a gyakorlatban, ma már köztudomású. A vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezetének köszönhetően számos olyan, a magyarságot ért sérelemre derítettek fényt a nyilvánosság előtt, amelyről évtizedeken át pisszenni sem lehetett. Hogy a legsúlyosabbat említsem: az 1942-es újvidéki razzia megtorlásaként következtek az 1944–45-ös események, amelyek következtében 30–40 ezer magyart végeztek ki a Vajdaságban.

Kezdetben a VMDK elég nagy népszerűségnek örvendett a vajdasági magyarság körében, ám lassanként feltűnővé vált, hogy a humán, főleg irodalmár értelmiség többségét mégsem tudta megnyerni magának. Ennek legfőbb oka minden bizonnyal abban van, hogy a VMDK vezető tagjainak többsége az egypártrendszer idején is vezető szerepet játszott, csak akkor kommunistaként. A vajdasági értelmiség azon részét, mely távoltartotta magát a magyarok érdekvédelmi szervezetétől, taszította egyrészt a gyors pártátállás, hasonló gyors színváltástól vagy viszolygott, vagy nem mert vállalkozni, másfelől pedig a VMDK populizmus felé hajló túlkapásaival sem tudott egyetérteni. Az a legnagyobb baj a VMDK-val és a közelmúltban belőle kivált új vajdasági magyar párttal, a VMSZ-szel, hogy a magyarság érdekeit illető nézetkülönbségek körüli csatározásokra fordítják a legtöbb energiát. Pedig a magyarság súlyos meg-

fogyatkozása számos, égetően fontos kérdés megoldását sürgetné. S összefogás nélkül aligha lehet e téren egy tapodtat is előbbre jutni.

Önazonosság nincs önmagában. És nincs a nemzeti hovatartozás szólamszerű kinyilatkoztatásában sem. Csak az adott közösség szellemi értékeiben érhető tetten, csak ez adhat számára tényleges tartalmat. Ma a vajdasági magyarság kultúrája nagyon elszegényedett. Egyre feltűnőbben hiányzik mögüle a „létértelem", az „idegekkel lereagált alkotó gondolat". Mindjobban tért hódít a provincializmus, a szigetléttel járó vidéki beszűkülés. Mindez arra vall, hogy e kisebbség „enyelgő látványosságokba" menekül, őszinte számvetés helyett.

Ám ilyen nagyarányú megfogyatkozás esetén van-e még értelme az őszinte számvetésnek, van-e értelme a mindig is oly ingatag önazonosság további keresésének-megőrzésének? Ehhez a térség egészének kellene az egymás mellett élő népek helyét és szerepét újraértékelni. S elfogadni végre a multinacionális és multikulturális jelleg tényét, felismerni a bennük rejlő gazdagság önazonosságot és önbecsülést adó lehetőségeit.

Bencze Sándor

KÓRÓGY MŰVELŐDÉSI ÉLETÉBŐL

Századfordulói helyzetkép

Kórógy művelődéstörténete a középkorig nyúlik vissza. Ne ugorjunk azonban oly nagyot az időben, hiszen az emberi emlékezet úgyis csak botladozik a régi események között, mint a temetőben, ahol már kidőltek a régi fejfák, elkorhadtak a síremlékek. Talán már a gyászoló utódok is, és csak ködös múlt borong az egykori fájdalom színhelyén . . .

Érjük be annyival, hogy a falu művelődési életében a századforduló utáni évek hozták a szellemi előretörést, az igazi fordulatot. 1904-ben ugyanis Gödöllei Andor került Kórógyra tanítónak, s mikor a fényképezés itt is tért hódított, Ágoston Sándor lelkésszel megszervezte az iskolások csoportos fényképezését az iskolaév befejeztével. Szavalatok is tarkították a tanévzáró eseményeket. A jó hangú és hallású gyerekekből vegyes énekkart alakítottak, amely négy szólamban, vallási és világi tárgyú énekszámokkal mutatkozott be a közönségnek.

Mikor pedig 1921-ben a Zaké János és felesége, Zákéné Varga Mária került Kórógyra tanítónak, csakhamar kezdetét vette a tanulóifjúság színjátszó tevékenysége. A hivatásának élő tanító házaspár lelkes munkája nyomán az iskolaév befejeztével, no meg karácsonykor, szilveszterkor mutatták be a darabokat a tanulók. Ezeken az előadásokon, műsoros estéken többnyire még vallási és első világháborús témájú egyfelvonásosok szerepeltek. Az előadásokat magyar és horvát nyelvű szavalatok, monológok s táncok tarkították, tették színesebbé, érdekesebbé a produkciókat. Az élet meleg, szép képei sorakoztak ezeken az előadásokban.

Az évzáró ünnepség keretében az érdeklődők megtekinthették az iskolában a diákok kézimunka-kiállítását, azokat a tetszetős elrendezésben bemutatott tárgyakat, amelyeket a diákok kézimunkaórákon és otthon készítettek. Hímzések, varrottasok, kis méretű paraszti munkaeszközök, fafaragások alkották a kiállítás anyagát.

Feltétlenül említésre méltó, hogy 1929 szilveszterén, az iskola nagytermében tartott művelődési rendezvényen, a diákok színielőadásán a Papp lányok – Irma és Mária – díszes alkalmi öltözékben, fejükön tenyérnyi széles diadémmal kö-

köszöntötték a közönséget. Az idősebb testvérnek, Irmának a fejdíszén az elköszönő év száma, vagyis 1929 volt látható, a fiatalabb lányén, Máriáén pedig a beköszöntő 1930-as esztendőé. Ekkoriban ez is hozzátartozott a múltba néző Kórógyhoz.

1932-ben, az évzáró vizsgabemutatón a végzős iskoláslányok tündéreknek voltak öltözve, s az iskolaudvarban felállított szabadtéri színpadon a kis tündérlányok a következő szövegű dalra ropták a táncot:

Zöld erdő pázsitján egy rubintos hintó,
Benne szép tündérlány, mint a rózsabimbó,
Tündér a tündérlányt meg is koszorúzza,
Tizenkét tücsök meg csak a nótát húzza.

Zene zeng, kedve van a sok tündérlánynak,
Vidáman, keringve, táncra táncot járnak,
Hófehér nyakukról hull a gyöngy sorjába,
Hulló gyöngyből mi lesz? Erdő gyöngyvirága.

A diákelőadások mindig igazi kulturális eseménynek számítottak a falu életében, a szülőkön kívül mindazok részt vettek rajtuk, akiknek közük volt a haladáshoz, a művelődéshez, s akik a szépet, az emberit szerették, tisztelték.

Sajnos, az előadott darabok címe kikopott már az emlékezetből. Egyedül arról vallanak az emlékezők, hogy a második világháború alatti években megtartott diákelőadások szereplői többedmagukkal a következők voltak: Deák Mária, Paprika Pál, Izsák József, Tót Tucok István, Záké Manci, Halász Ilus, Záké Birike, Záké Magdolna, Balaton Julianna, Papp Irma, Papp Mária, Bencze Sándor, Papp Pál stb.

A nemzedékeket nevelő tanítók tehát megszerettették a gyerekekkel a színjátszást, verselést, szavalást. Ily módon is alakították az embert, a jövő emberét.

Az iskolai előadások mellett különféle vallásos és világi tartalmú állóképeket is vetítettek az iskolában. Rövidebb némafilmeket is bemutattak, amelyeknek mindig nagy közönségsikerük volt. A háború előtti években vándorcirkuszosok is járták az itteni falvakat, s így Kórógyot is felkeresték. Különféle attrakciókkal, kedvelt bohóctréfákkal, tornász- és más cirkuszi mutatványokkal szórakoztatták a nézőközönséget a cirkuszi poronddá átalakított nagykocsmában.

A nevezett időszakban különösen a laskói származású Ködmen Jancsi vándorcirkusza, a KÖDMEN CIRKUSZ volt gyakori vendége a falunak. Rajta kívül szabadkai komédiások is itthagyták lábnyomukat. A vándorkomédiások összes felszerelése két-három lóvontatású cirkuszos kocsiból állott. Ezekben laktak a komédiások családostul. Megesett, hogy egy-egy szép cirkuszos lány nagyon felborzolta a falusi legények érzelmeit. A harmincas évek első felében a szép Jusztin nevű cirkuszos lány miatt majdnem véres leszámolásra került sor a heves vérű legények között . . .

Itt álljunk meg egy szóra, és kanyarodjunk vissza a századfordulóig. A századelőn jelent meg a faluban a sajtó, melynek művelődésfejlesztő hatása szinte fölmérhetetlen. Az újságok közös olvasása, a hírek megtárgyalása révén a lakosság bekapcsolódott a politikába. Századunk első és második évtizedében, az első világháború végéig, többnyire az Eszéken megjelenő *Szlavóniai Magyar Újság* című lapot járatták a kórógyiak, és a haladó szellemű budapesti *Népszavát.*

Az impériumváltozás után pedig a szabadkai *Bácsmegyei Napló,* későbbi nevén a *Napló* volt a módosabbak napilapja, míg a szegényebb réteg a Zomborban megjelenő fél dináros *Új Hírek* c. napilapot, valamint az újvidéki *Reggeli Újságot* olvasta. Ez utóbbinak a harmincas években terjesztője is volt a faluban, a népszerű Vanyó apó, valódi nevén Döme (Pacsur) István és Laci Józsi, azaz Dezső József árusította. A legnépszerűbb hetilapnak abban az időben a 16 oldalon megjelenő, fél dináros *Friss Újság* számított, melynek az akkori Nagybecskereken volt a szerkesztősége. Erre a lapra majd minden második család előfizetett a faluban. A képes újságok közül a Szabadkán megjelenő, 2 dináros *Alföld* című hetilap volt népszerű az olvasók között . . .

Kórógyon mintegy nyolc évtizedre tekint vissza az olvasóköri és könyvtári tevékenység. Valamikor a századforduló utáni években alakult meg az első közgyűjtemény, mégpedig oly módon, hogy az akkori országos hírű Julián Egyesület könyvtári fiókot nyitott a kórógyi iskolában, és szép számú irodalmi művel, könyvvel ajándékozta meg a tanintézményt. Ezeknek a könyveknek a töredékét kulturális hagyatékként ma is őrzi a kórógyi művelődési egyesület könyvtára.

Sokan lettek tagjai ennek a fiókegyesületnek, s a könyvkölcsönzés révén szépen gyarapodott az olvasótábor. Az új művelődési létesítmény azzal, hogy felkeltette a lakosság érdeklődését a szépirodalmi művek iránt, a művelődésnek egy újabb módját honosította meg! A könyvtári teendőket többnyire a mindenkori tanító látta el.

Az Önkéntes Tűzoltó Testület művelődési munkája

Művelődési életünknek, a népi kultúra továbbélésének, egészséges fejlődésének az alapjait, a kórógyi elemi iskola mellett, az Önkéntes Tűzoltó Testület keretében tevékenykedő amatőr színjátszók és zenekarok fektették le. Nem érdektelen felidéznünk sokrétű tevékenységüket.

1927-ben, az Önkéntes Tűzoltó Testület megalakulásának évében a közjóért lelkesedő fiatalok köréből mindjárt népes színjátszó csoport verbuválódott, s így a tűzoltóság vezetői nyomában elindíthatták a műkedvelő falusi színjátszást, majd a dalárda munkáját. Lehetőségeik túlszárnyalásával, máig ható erővel munkálkodtak Kórógy művelődési életének előmozdításán.

Zenés kulturális műsorokat szerveztek, amelyekkel elsősorban a fitalokat nyerték meg, ám szép számmal jöttek a rendezvényekre idősebbek is. Nem túlzás azt mondanunk, hogy a kulturális örökségünk, néphagyományaink, etnikai sajátosságaink ápolásában elért eredményeikkel minden tiszteletet megérdemelnek az utókortól. Annál inkább, mert életükben sok mindent el kellett viselniük, s mégis kitartottak a hovatartozásukból fakadó hagyományőrzés nemes szándéka mellett. A fiatalok aktív közreműködésével nagyon sok embert megmozgattak. Évente több színielőadással, mulatsággal és dalárdai fellépéssel gazdagították a település mindennapi életét. Bizonyos rendezvények évről évre ismétlődtek. Eseményszámban ment a látványos szilveszteri mulatság, a zenészek újév napi falujárása, a farsangi bál, a húsvéti, áldozócsütörtöki és a pünkösdi mulatság, továbbá az aratási és a szüreti népünnepély. Ezeket a kulturális összejöveteleket többnyire a nagykocsmában, részben az iskolában, nyáron pedig a falu végén, a Tordinci felé vezető út melletti fűzfaerdőben rendezték meg.

A pünkösd utáni első vasárnap, a tordincai búcsú napján a kórógyi fiatalok feldíszített lovas kocsikon, nagy kurjongatások közepette mentek szórakozni. Majd amikor hazafelé tartottak a búcsúból, a *tűzoltóknak* a Kálmánd-kapunál, a nagylegelőn felvert sártai alatt gyülekezők ünnepélyesen, étellel, itallal, zenével fogadták őket. Valóságos majális zajlott le a minden évben felállított vendégsátorban.

A bemutatott színdarabokról, népi színjátszókról

A 77 éves Szekeres Pál visszaemlékezése szerint az első színdarabot, *A falu rossza* című népszínművet, a szentlászlói népi színjátszók mutatták be Kórógyon, a húszas évek derekán. Az előadásra Dezső Dávidnál a kocsmaudvaron, egy erre a célra emelt nagy sátor alatt került sor. Az érzés- és gondolatvilágát megcsillantó Kovács Áron volt a nevezett darab férfi főszereplője, a női főszerepet pedig a jó hangú Kiss (Dubovicki) Anna alakította. A darab dalait a szentlászlói zenekar kísérte.

Tekintettel a darab nagy közönségsikerére, a későbbiekben a szentlászlóiak még egyszer vendégszerepeltek Kórógyon. Ez alkalommal *A piros bugyelláris* című művet vitték színre, olyan előadást produkáltak, amellyel méltán kiérdemelték a közönség szüntelenül megnújuló tapsviharát.

A szentlászlói színjátszók sikeres bemutatkozása feltehetőleg ösztönzően hatott a kórógyi fiatalokra, mert – mint fentebb említettük – az Önkéntes Tűzoltó Testület megalakulásával falunkban is valósággá lett a szép elképzelés: kezdetét vette az amatőr színjátszás. A kórógyi színjátszók 1927-ben léptek először színpadra. Három egyfelvonásos kabarét adtak elő. Az adatközlő csak az egyiknek a címére emlékszik: *Bíróék meglakják Pestet.* A többi hatvan év távolából kihullott a 77 éves Szilágyi Erika néninek, minden kórógyi dolgok tudójának az emlékezetéből. Elmondása szerint az iskola nagytermében került sor a bemutatóra. Még rendes színpaduk sem volt a műkedvelőknek, mégis sikeresen megbirkóztak a lámpalázzal, és jól vizsgáztak. A tantermi dobogó volt a színtér, a színfalakat, a díszleteket különféle népi hímzésű falvédők helyettesítették. A darab főszereplője a jó humorérzékű, született komédiás, Nagy János volt, a női főszereplő Nagyné Dorkó Boris, a Bíró házaspár lányát pedig Pozsa Julis alakította.

A darab színhelye egy pesti kávéház, amelybe betért a háromtagú írástudatlan Bíró család, s a pincér, vagyis Miskolczi Mihály magyarázgatta nekik, milyen finomságok vannak feltüntetve az étlapon. A helyzet komikumát Nagy János sajátságos humorával, rögtönzésével tovább fokozta, és szívből jövő kacajra fakasztotta a közönséget.

Míg Bíróék és a pincér között folyt az étlapok körüli élcelődő disputa, addig a kávéház három nővendége, három tündérkéje, éspedig az epizódszerepet alakító Szilágyi Etelka, Bordi Mária és Tucak Éva, egy sarokasztalnál ülve, mint három igazi úri lány, kalapban pózolt.

Ez az egyszerű komédia annyira vonzotta a lakosságot, hogy a terem zsúfoltságig megtelt. Szinte a fél falu végigtapsolta az előadást, majd vastapssal jutalmazta a jelesre vizsgázott szereplőket.

A belépődíjból befolyt összeget az Önkéntes Tűzoltó Testület a tagság egyenruhájára fordította. A vukovári Bingulac szabómester műhelyéből kikerült öltönyökben olyan jól festettek a kórógyi tűzoltók, hogy egy körzeti szem-

lén ők kapták a legtöbb tapsot és a legtöbb virágot. Meg is érdemelték, mert nemcsak az egyenruhájuk, hanem a fellépésük is kifogástalan volt.

A kórógyi tűzoltók első színielőadásának sikere arra indította a szereplőket, hogy a megkezdett munkát tovább folytassák. A tűzoltóság vezetőségére és a színjátszókra is olyannyira ösztönzőleg hatott a megízlelt siker, hogy Záké Illés tűzoltó, aki asztalosmester volt, hamarosan nekilátott a színpad megépítésének, Záké János tanító pedig a színpad díszleteinek elkészítését vállalta. Mire a lelkes fiatal gárda megtanulta az előadásra kiválasztott színdarabot, a színpad is készen állt kulisszáival együtt.

Második előadásukon egy hosszabb darab került bemutatásra. Sok új szereplővel *A gyűrűs zsidó* című népszínművet adták elő, éspedig megint a Dezső Dávid házának udvarában. Ebből az alkalomból újból felvertek egy nagy sátrat, alatta állították fel a színpadot, s ott helyezkedett el a publikum is. A szereplők öltözője a kocsiszínben volt. A maszkmester munkákörét Nánik Lajos borbélymester látta el. Ám a női szereplőknek maguknak kellett a sminkelést elvégezniük. Az arckikészítő szerek is a kocsiszínben, egy vályúban levő dobozban voltak elhelyezve. Onnét válogatták ki a hölgyek a szükséges arcfestéket, kenőcsöt, púdert, miegymást.

A darabban, amelyet Kispalkó Illés tanított be –, aki egyben a súgó szerepét is betöltötte – a következők léptek fel: id. Miskolczi József, Miskolczi Mihály, Kurucz Ágnes, Tucak Éva, Kismartin Vilma, Szekeres Julis, Kiss András, Péter Pisti, Dezső (Dóci) István (ő alakította a vénlányt, mert egyik nő sem vállalta ezt a szerepet), ifj. Kismartin János, Gajnok Kuruc István, Nagy János, Bordi Mári, Szilágyi Etel, ifj. Gyöke Áron, ifj. Fábián István, id. Dezső Döme Pál, Dezső (Dóci) Lajos és Szabó Mariska.

A darab 1928 pünkösdjének másnapján került közönség elé, s még nagyobb sikert aratott, mint az első előadáson színre vitt rövid egyfelvonásosok. A kísérőzenét id. Dezső (Dóci) Dávid zenekara szolgáltatta.

Most, több mint 60 év távlatából elmondhatjuk, hogy a színjátszás ezzel a darabbal jelentős tényezője lett Kórógy kulturális életének, s vele egy több évtizedig tartó sikeres, hagyományőrző műkedvelő sorozat, olyan szellemi tevékenység indult el, amely a falu egyetemes kutúrájának szerves, nélkülözhetetlen része lett. Csak a televízió gyors térhódítása, a kor és az életvitel változása vetett neki véget a hetvenes évek elején.

Az említett két nagy sikerű előadás után a következő darabok kerültek színre: *A gyimesi vadvirág, A vén bakancsos, Leánycsel, Sárga csikó, Sári bíró, Bokros uram, Bandi gulyás* stb. Hogy ne tűnjenek a feledés ködébe ezek a nagyszerű emberek, és hogy emléküket be ne temesse a gyorsan változó idő pora, íme a nevezett színdarabok szereplői: Iharosi Mária, Szekeres Pál, Györke József, Szabó János, Borka Pál, Parcsika József, Kopsics Antal, Miskolczi Mihály, Péter Mária, Pozsár Mária, Miskolczi Juliska, Pozsár János, Pozsár József, Kispalkó Etel, Pozsár Etel, Gyöke Lajos, Péter Éva, Izsák Mária, Martin János, Döme Pál, Kis Antal, Palkó János, Miskolczi József, Losa Pál, Móka Illés, Dorkó Illés, Iharosi Erzsébet, Pap Erzsébet, Mártin Juci, Gyöke Zoltán, Dezső F. István, Palkó Sándor, Ambrus János, Palkó Etelka, Tóth Miklós, Szekeres Etelka, Vacsora Illés, Szőlőskei János, Kispalkó István, Kisgyöke Julis, Pap Lajos, Borka Ilonka, Bencze Borbála, Szilágyi Sándor, Döme Mánuel és mások.

Még egy eseményről számot kell adnunk. 1930 júniusában országszerte ünnepi megemlékezéseket tartottak Jugoszlávia megalakulásának, vagyis a Jugoszláviát megteremtő trianoni békeszerződés aláírásának tizedik évfordulója alkalmából. Az országos méretű ünnepségsorozathoz kapcsolódva a kórógyi fiatalok Parcsika Józsefnek, a világjárt kovácslegénynek a vezetésével fáklyásmenetben, hazafias dalokat énekelve körbejárták a falut s a nagylegelőt.

Egyfajta művelődési eseménynek számított az áldozócsütörtöki búcsú is. Ilyenkor a nagykocsma sarkánál több cukorkaárus sátra állott, tele szebbnél szebb, ízesebbnél ízesebb cukorkákkal. Mellettük telepedtek meg a különféle szerencsejátékosok, fényképészek stb. A nagykocsma udvarában – néha az utcán is – gazdagon feldíszített ördöglovasok – körhintások szórakoztatták verkli hangjainál a körhinta lovait nyergelő gyerekeket, felnőtteket.

Habár jobbára gazdasági és pénzügyi jelentőségük volt, említést érdemelnek a húszas-harmincas években – május 25-én és október 4-én – tartott nagyvásárok. A földközösség (zemljišna zajednica) által körülkerített vásártér a jelenlegi társastermelési üzemegység területével szemben, a műútnak a ma már házakkal beépített jobb oldalán terült el. A szórakozásra, felüdülésre szolgáló létesítmények, sátrak pedig bal oldalon, a hosszú völgytől északra, a műút és a szántók közötti háromszögben kaptak helyet. Dezső (Dóci) Dávid és Dezső Ferenc kocsmárosok áruikkal mindig megjelentek itt, s a zenekar hangjainál csapolt sört és más italokat szolgáltak fel a vásárosoknak és a nézelődőknek.

Kórógy művelődési életének e peremvidékéről térjünk vissza a színjátszáshoz. Feljegyzések, visszaemlékezések tanúskodnak róla, hogy a háborút megelőző évekig nagy fejlődési utat tett meg. A kulturális élet egyébként a háború alatt sem pangott. Ez mindenekelőtt a Kórógyi Közművelődési Egyesületnek köszönhető, amelynek elnöke Sipos Mihály, titkára Záké János tanító, pénztárosa pedig id. Gyöke J. Lajos volt. Igaz, a háborús években nem játszottak színdarabokat, ám megszervezték a kórógyiak budapesti társasutazását, aratóünnepséget tartottak, és cserkészcsapatot alakítottak, melynek keretében különféle régi népi játékokat újítottak fel.

Az Ady Endre Művelődési Egyesület megalakulása és munkája

A felszabadulás után a kórógyiak az elsők között hozták létre művelődési egyesületüket: 1949. november 29-én alakult meg Ady Endre Művelődési Egyesület néven. Vezetőségét a jegyzőkönyv szerint a következő személyek alkották: Bordi Pál elnök, Zebár Márta titkár, Losa Pál pénztáros, Sipos Mihály, Gyöke Zoltán, Vastag József, Lebár Lajos, Dezső Döme Pál, Péter Dániel, Kopsics Antal, Gajnok Sándor vezetőségi tag. 1953-ban az egyesület 53 tagot számlált, munkájába a színjátszók is bekapcsolódtak. Egyesek hosszabb, mások rövidebb ideig ténykedtek az egyesület aktív és odaadó tagjaiként.

Mindjárt megalakulása után sok rátermett lelkes szervező, táncos, színjátszó, zenész tömörült az egyesületbe, őszinte lelkesedéssel vállalta a munka dandárját. Példásan megállták helyüket a szervezésben és munkában egyaránt. Tevékenységükkel egyfajta küldetést is betöltöttek. Hittek a színpadi szó minden akadályt legyőző erejében, s e hitüket másokba is átplántálták. Köszönet és dicséret illeti őket a sok szép és sikeres műsorért, népünnepélyért.

Az egyesület keretében olvasókör is alakult. A Julián Egyesülettől átmentett mintegy 100–200 szépirodalmi mű képezte a könyvállományt, amely vásárlás útján később jócskán bővült.

Eleinte az olvasókör csak vasárnaponként tartott nyitva, de miután a szövetkezet jóvoltából hozzájutott egy elemekkel működő rádiókészülékhez, mindennap fogadta az olvasókat. Amikor pedig 1959. május 5-én kigyulladt a villanyfény a faluban, az olvasókör egy tévékészüléket is kapott a helyi szövetkezettől, és hamarosan kialakult a tévénézők törzsközönsége, amely ekkor már többfajta sajtótermék közül is válogathatott. Hogy a havi tagsági díjon kívül más pénzforráshoz is jusson, amelyből fejlesztheti a kulturális hagyományokat a faluban, az egyesület vezetősége színielőadásokat, bálakat, mulatságokat, igazi népünnepélyeket szervezett.

Múltak az évek, évtizedek, de az új iránti érdeklődés állandó jellemzője maradt az egyesület munkájának. A nemmzedékváltás folyamán új erőket kellett toborozni a színjátszók, a néptáncosok, népzenészek soraiba. Az utánpótlást természetesen mindig az iskola szolgáltatta. Az egyesület népművészei így megfiatalodtak, s most diákok, paraszt- és munkásfiatalok s úttörők – pionírok – folytatják elődeik műkedvelő tevékenységét, hagyományaink ébren tartását.

A televízió térhódításával, sajnos, nálunk is megszakadt a színjátszás hagyománya. Jelenleg az egyesület keretében két jó torkú és táncos lábú fiatalokból összeállt, újjászervezett néptáncsoport működik, melyek tagjai tiszta forrású népdalok dallamára a továbbéltetés örömével ropják a táncot. A táncsoport zenekari kíséretét Mezei József zenekara szolgáltatja.

Már külföldön is voltak fellépéseik, s ott sem hoztak szégyent az egyesületre s Kórógyra az ifjúsági táncsoport tagjai: Pozsár Klári, Deák Róbert, Izsák Ildikó, Mártin Sándor, Gajnok Izabella, Palkó Dániel, Miskolczi Mária, Káposzta János, Hucek Feri, Gyöke Tibor, Csapó József, Gajnok Szilvia, Miskolczi Vilmos, Csapó Gyöngyi, Lovics Elvira, Horváth József, Pasztovics Valéria, Palkó Cecília, Szekeres Róbert, Györke Dániel; sem pedig a pionírok táncsoportja: Balić Damir, Balić Mario, Ćupac Predrag, Pozsár István, Móka Dezső, Mártin Sándor, Fábián Mónika, Szőlőskei Gyöngyi, Móka Melinda, Zámecsnik Zsuzsika, Kovács Zsuzsika, Szántó Szilvia, Lovrics Irén, Lovics Rita, Izsák Szilvia, Palkó Melinda, Palkó Gyöngyi és Miskolczi Anikó.

A táncsoportok koreográfusa a lelkes, fiatal szakember, Pasztovics Valéria, s ő is tanítja be a táncokat. A kosztümöket Pasztovics Ilonka, Kell Rózsika, Györke Rózsika, Deák Rózsika és Pozsár Klári varrta, a lányok pártája pedig Pasztovics Ilonka kézügyességét dicséri.

Megemlékezésünkből nem hagyhatjuk ki az egyesület elnökét, Kell Józsefet, aki sokat tett a táncsoportok megalakulásáért, zavartalanul működésükért. Csak ne tévesszük szem elől, merre is vezeti őket további életútjuk, megkapják-e a kellő irányítást, segítséget, ha egyszer netán kikerülnek ebből az első közösségi fészekaljból.

A felszabadulás utáni színjátszásról

A műkedvelő falusi színjátszás Kórógyon is egy adott korszak társadalmának szellemi és anyagi értékrendjét tükrözte. Mivel a paraszti színjátszásból nőtt ki, műsorpolitikájában azoknak a népélethez kapcsolódó daraboknak a bemu-

tatását részesítette előnyben, amelyek formailag megfeleltek ugyan az irodalmi drámának, de nem érték el a színvonalát. Ez a sajátság főként közvetlenül a felszabadulás után kibontakozó művelődési életre volt jellemző, s adalékul szolgál a falu szociográfiai múltjához. A felszabadulás utáni esztendők repertoárja e kereten belül bámulatosan gazdag volt Kórógyon. A művelődési egyesület illetékesei a műsorösszeállításban változatosságra törekedtek. Ügyeltek arra, hogy érdeklődést keltő színielőadásokat lásson a közönség, tehát a könnyebb hangnemű darabokból válogatott. Úgy is mondhatjuk, hogy a színjátszók a vidámság, a fiatalság jegyében mutatták be évadonként legújabb produkciókat. A repertoár elsősorban népszínművekből, vígjátékokból, bohózatokból tevődött össze. Ezek uralták a mezőnyt, mert a nézőközönség nagy része elsősorban ilyen jellegű előadásokra volt kíváncsi. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az amatőr színjátszásnak egyik kiemelt feladata volt őrizni, ápolni a gyökereket, feltárni a falu sokszínű arcát a hétköznapok embere előtt. Ez sikerült is neki. Ha a színielőadások társadalomformáló hatását kutatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a színjátszás elsősorban a kutúrában indított el fejlődési folyamatot.

A felszabadulás utáni időszakban, az események egymásutánjában, a kórógyi amatőr színjátszók a következő színdarabokat adták elő: első alkalommal, 1946-ban a *Lánycsel* című színdarab került közönség elé Uharosi Erzsébet, Pap Erzsébet, Kopsics Antal, Péter Éva, Mártin Juci, Gyöke Manci, Pozsár József, Gyöke Zoltán, Dezső Piko F. István, Palkó Sándor, Ambrus János és Parcsika József szereplésével. Ezt a darabot a felújított *Gyimesi vadvirág* című népszínmű követte, de már új szereplőkkel.

1949-ben, Gyöke Zoltán rendezésében, a *Csak a vak nem látja* című színdarabot mutatták be, 1950-ben pedig *A piros alma* című népszínművet, amelyet Lebár Lajos rendezett. Ez utóbbival a kórógyi fesztiválon a helybeli színjátszók a második helyet szerezték meg. Egy későbbi vendégszereplésük alkalmával Jankovácon is bemutatták ezt a sikeres darabot.

Az 1951. esztendő bővelkedett színielőadásokban. Elsőnek *A betyár kendője* című háromfelvonásos népszínmű volt soron, majd az egyfelvonásos *Postáskisasszony* című vígjáték következett. Ezekkel a színdarabokkal a szentlászlói népművészeti fesztiválon az egyesület elismerő oklevelet érdemelt ki a Horvátországi Magyar Kultúrszövetségtől. 1951 decemberében került sor Moliére *Dandin György* című háromfelvonásos vígjátékának bemutatására, valamint a *Bözsi mindent elintéz* című egyfelvonásos vígjáték színpadra vitelére.

Az 1952. esztendő is gazdag volt előadásokban, márciusban a *Betyár Bandi* című háromfelvonásos énekes népszínmű került színpadra, majd júniusban a *Ki a legény a csárdában,* később *Az elcserélt sapka* és a *Bözsi mindent elintéz* című egyfelvonásos vígjáték. Ezeket a színdarabokat a régi kórógyi lakodalmi szokásokkal és táncokkal kiegészítve vitték közönség elő az eszéki fesztiválon.

1952 decemberében került sor a Jókai Mór regényéből, *Az aranyember*ből készült színpadi változat bemutatására. Ennek a darabnak olyan nagy sikere volt, hogy meghívták Szentlászlóra, Csúzára, Kopácsra és Laskóra, majd 1953 tavaszán, a kórógyi fesztiválon előadói a második helyet szerezték meg vele, s a Zágrábi Magyar Kultúrszövetség díszoklevelét is elnyerték. 1953 szilveszte-

rén, közkívánatra újból bemutatták a *Ki a legény a csárdában* és *Az elcserélt sapka* című egyfelvonásos vígjátékot.

1954 elején *A világszép lányok* című háromfelvonásos, énekes népszínművel léptek közönség elé, majd márciusban *A gyanú* című háromfelvonásos énekes népszínmű került színpadra, valamint *A pesti konyha* című egyfelvonásos vígjáték, és több néptáncvariációval is megörvendeztették a nézőket. Harasztiban is vendégszerepelt a kórógyi színjátszó gárda. 1954 szilveszterén három egyfelvonásos vígjáték került színre, éspedig az *Éjjelizene,* a *Szénapadlás* és *A szép Salamon Sári.*

1955 februárjában az *Amit az erdő mesél* című háromfelvonásos énekes népszínmű és *A bíró előtt* című egyfelvonásos vígjáték előadásában gyönyörködhetett a kórógyi nézőközönség, majd vendégszereplés alkalmával Kopács színházkedvelői.

1956 elején Kórógyon újból felújították a *Dandin Györgyöt*, valamint *A pásztorlány szerelmét*, ezeket rövid idő múltán Ójankovácon és Dályhegyen is bemutatták.

1957-ben *A kézfogó* című háromfelvonásos népszínművel arattak sikert a színjátszók. Ezt a darabot Kórógyon kívül Lacházán, Harasztiban, Karancson és Sepsén is színre vitték.

1958-ban *A kutyabőr* című háromfelvonásos népszímnűvel léptek színpadra Kórógyon kívül Ójankovácon is. *A karikagyűrű* című háromfelvonásos énekes népszínművet is két alkalommal mutatták be Kórógyon, először 1959-ben, másodszor pedig 1960-ban.

Nagy sikert hozott a színjátszóknak *A legnagyobb hatalom* című háromfelvonásos énekes népszínmű is 1963 folyamán. Ez a darab négy előadást ért meg, éspedig Kórógyon, Jankovácon, Sepsén és Karancson. 1964-ben *A gyanú* című háromfelvonásos népszínműnek a felújítására került sor, valamint *A pesti konyha* című egyfelvonásos vígjáték bemutatására.

1966-ban már drámát is előadtak, *A vissza* című kétfelvonásos drámát, továbbá *A pásztorlány szerelme* és *A barna legény szerelme* című darabokkal léptek színre Kórógyon, Szentlászlón és Harasztiban.

1967-ben *A két vödör víz* című háromfelvonásos vígjátékkal kedveskedtek a közönségnek Kórógyon és Laskón. 1968-ban *A bor* című háromfelvonásos népszínművet mutatták be falujukon kívül Laskón is.

Akkor már érezhető volt az új tömegmédiumnak, a televíziónak a térhódítása, amely kedvezőtlenül hatott a színjátszásra. 1972-ben mégis színpadra került a *Pörög az orsó* című háromfelvonásos vígjáték. 1972. február 27-én Kórógyon, március 4-én Szentlászlón és 1973. március 4-én ismét Kórógyon, majd pedig Csúzán és Kopácson vitték színre. Ez a darab volt a hattyúdala a kórógyi színjátszásnak. Ezzel ért véget az a több mint négy évtizedes, gazdag színjátszói sorozat, amelyet 1927-ben indítottak el a lelkes elődök.

Az említett darabokat, néhány kivétellel, mind a fáradhatatlan lelkű, örökmozgó, lelkes amatőr, Vastag József rendezte, aki – Pozsár József, Gyöke Zoltán, id. Gyöke Lajos és Izsák János mellett – sokszor a súgó szerepét is betöltötte.

A feljegyzések és a népi emlékezet szerint a következő színjátszók alakították a szerepeket: Paprika Géza, Gyöke Miklós, Kis Sándor, Izsák István, Berkovics

Antal, Gyöke Manci, Vastag Katica, Paprika Mária, Bencze Borbála, Deák Ilonka, Csurman Béla, Juhász János, Csurman János, Mijakics Elza, Döme Dezső János, Mártin Dániel, Tóth Sándor, Kisgyöke Julianna, Szekeres Etelka, Kismartin Illés, Szilágyi Sándor, Tóth Miklós, Paprika József, Lebár Lajos, Mezei János, Fábián Etelka, Pozsár Illés, Jenei József, Hukk Imre, Hukk Feri, Döme Pál, Gyöke Zoltán, Szabó Manci, Pozsár Juliska, Gyöke Lajos, Papp József, Szántó István, Fábián Gizike, Gyöke József, Vastag Rozika, Zámecsnik József, Papp Illés, Farkas Ferenc, Gyöke Elek, Horváth János, Zámecsnik István, Pozsár József, Káposzta Pál, Kovács János, Gyöke Lídia, Papp István, Izsák Mancika, Zámecsnik Erzsike, Kistóth István, Vastag Erzsike, Kopsics Rózsika, Kis Joci, Kistóth Dani.

Vádoljon bárki elfogultsággal, mégis szólnom kell arról, hogy 1954-ben a kitűnő szakember, Lebák Lajos rendezésében egy másik helyi színjátszó csoport szereplőgárdájának tagjai bemutatták a kórógyiaknak a falu XV. században élt teljhatalmú uráról, Kórógyi Gáspárról szóló darabot, a *Kórógyvára, hírös vára* című történelmi tárgyú színművet, melynek szerzője a szintén kórógyi születésű Döme Dezső Izrael volt. Ezt a dokumentumértékű művet csak Kórógyon három alkalommal, Jankovácon, Kopácson, Szentlászlón, Laskón, Harasztiban és Csúzán pedig egy-egy alkalommal vitték színre. Ennek a darabnak a kivitelezése messze meghaladta a falusi színjátszók szokásos teljesítményét. A múltidézésnek, a gyökerek keresésének nemes szenvedélye vitte sikerre az előadásokat.

Kórógy művelődési életét azok a vendégszereplések is gazdagították, melyek során vidéki színjátszók adtak számot felkészültségükről a kórógyi közönségnek. Például 1950-ben az ójankováci színjátszók mutatták be a *Sári bíró* című népszínművet. Ugyanebben az évben a szabadkaiak, majd pedig a horgosiak is szerepeltek a faluban. Az előbbiek *A liliomfi* című színdarabbal, az utóbbiak pedig a *Horgosi gyöngyösbokrétával* mutatkoztak be. Ekkor jártak Kórógyon a kopácsi műkedvelők is *A cigány* című népszínművel. 1953-ban a szentlászlói művelődési egyesület színjátszói és a csúzaiak látogattak a faluba, az előbbiek *A legnagyobb hatalom* című színdarabbal, az utóbbiak pedig az *Iglói diákok* cíművel. 1954-ben újból a szentlászlóiak és a kopácsiak vendégszerepeltek Kórógyon *A piros bugyelláris,* illetve a *A sárarany* című négyfelvonásos darabbal.

Az említett színműveken kívül több rövidebb, hosszabb műsoros estet is rendeztek a kórógyiak, ezeken a népi énekesek, táncosok léptek fel sikerrel. A Szabadkai Népszínház színészei is több alkalommal felkeresték Kórógyot, az Újvidéki Rádió énekesei is szerepeltek a faluban.

A kulturális egyezmény értelmében magyarországi műkedvelők is több alkalommal felléptek a kórógyi színpadon, ami tovább öregbítette a vendégszerető egyesület és falu jó hírnevét.

Szólni kell még a kórógyi néptáncosok évente ismétlődő fellépéséről a Vinkovci ősz elnevezésű művelődési rendezvénysorozaton, melyen zenekari kísérettel kórógyi népdalokat és táncokat adnak elő. A falu művelődési életének hírnevét Izsák József cimbalmos, népművész is öregbítette, aki cimbalomjátékával sok díjat nyert.

Az asszonykórus

A művelődési egyesület keretében külön szakosztályként a hetvenes évek végén alakult meg a több mint 10 tagot számláló asszonykórus, amely közösségi szellemtől áthatott, jó hangú fiatalasszonyokból tevődött össze, de tekintet

nélkül elnevezésére, néhány férfitagja is volt. A kórusműveket az első években Lebár Lajos kórógyi zenepedagógus tanította be, majd később az eszéki Vörös Mária zenetanár állt a kis együttes élére.

Műsorukon régi szalvóniai és kórógyi népdalok szerepeltek. Úgy szórakoztatták a közönséget, hogy közben maguk is jól szórakoztak. Sajnos, a sokáig sikeresen működő együttes anyagiak és vezető hiányában pár évvel ezelőtt felbomlott. Pillanatnyilag az a legnagyobb gond, hogy nincs szakvezető, pedig utánpótlás lenne bőven, mert az utóbbi időben, az iskolai nevelés hatására jobban érződik az anyanyelvű műveltség és más etnikai hagyományok ápolása iránti érdeklődés. Ez a néptánccsoportok újraalakításánál is kifejezésre jutott.

Íme az Asszonykórus tagjainak névsora: Káposztás Julianna, Cserepes Ilonka, Szilovics Rozália, Csapó Rozika, Gyöke Manci, Pasztovics Ilonka, Pozsár Manci, Izsák Ilonka, Kovács Rózsa, Pasztovics Valéria, Palkó Mária, Lovrics Éva, Izsák Anna, Palkó Ibolya. A férfitagok: Lebár Lajos, Pozsár Illés, Izsák János és ifj. Lovrics István.

A néprajzi gyűjtemény

A művelődési egyesületnek a hetvenes évek végén társadalmi összefogással és segítséggel figyelemreméltó gazdag néprajzi gyűjteményt sikerült összehoznia. A Kórógy tárgyi múltját reprezentáló néprajzi gyűjtemény a Művelődési Ház emeletén kapott elhelyezést. Az iskola diákjai és a falu lelkes lokálpatriótái által felkutatott több száz tárgyat számláló kollekcióban a cifra ládától kezdve, a rokkán át, a szövőszékig – szinte mindazok a paraszti használati tárgyak megtalálhatók, amelyek valaha elődeink mindennapi életének, munkájának szerves tartozékai voltak: népviseleti ruhák, bútordarabok, edények, házi szőttesek, szerszámok, régi könyvek, füzetek, „balladás" fényképek és más múltőrző tárgyi emlékek vannak itt lajstromozva és közszemlére helyezve.

A kórógyi zenészek

A faluban mindig voltak zenészek, akiknek a muzsikájára századok és századok gyűltek össze, hogy bálakban, lakodalmakban és más vigalmakban élvezői legyenek művészetüknek. A 93 évet élt özv. Tóth Jánosné Miócza (Laci) Zsuzsa (1891–1984) visszaemlékezése szerint – aki egyben az utolsó tanúja volt mindannak, ami a múlt ködéből még fel-felderengett előtte – a múlt század kilencvenes éveitől az első világháborúig, a mai népzenészek előhírnökeként, egy vegyes zenekar derítette kedvre a kórógyiakat. A korábbi zenészek emléke elmerült az idő rengetegében. Íme a nevezett zenekar tagjainak névsora: Keresztes (Kósa) Illés prímás, Bordi Józsi tamburás, Paprika István klanétos (klarinétos) és Kovács János bőgős. Alkalmanként Döme (Pacsur) Pista, a későbbi félszemű Vonyó apó is játszott velük mint bőgős.

A századforduló éveinek hangulatához hozzátartozott, hogy nyáridőben vasárnaponként a régi, nádfödeles nagykocsma udvarában az említett zenekar muzsikált. Ilyenkor a lányok az udvarban levő jegesverem mellett elhelyezett cifra pankokon (padokon) ültek, s várták a legények udvarlását. Az egyik zenész – Bordi Józsi – gyakran odament a lányokhoz, megállt Laci Zsuzsika előtt, és a következő, ma már feledésbe merült népdalt muzsikálta, dalolta:

Csalfa ez a kislány, né higgy néki,
Megölel, mögcsókol, né higgy néki,
Tégöd ölel tégöd csókol, de a szíve másra gondol,
Ne higgy néki, ne higgy néki . . .

A népzenészek az idők folyamán a falu kulturális életének olyan meghatározó tényezőjévé váltak, mely képes volt egybeötvözni a múlt hagyatékát a jelen kulturális céljaival, utat nyitva ily módon a jövő felé vezető törekvések előtt.

Szíves kötelességünknek érezzük, hogy szóljunk azokról a népművészekről, akik a falu népzenéjét korokon át megőrizték, a sorsfordulókon átmentették, tovább fejlesztették, s hagyományőrző művészetükkel ma is ünneppé teszik számunkra a hétköznapokat, egyszersmind terjesztik a népzenei kultúrát.

Kórógy kultúrájának, kiváltképpen népzenéjének s a vele egybeforrt népi táncának megőrzése és művelése olyan misszió, melynek művelődés- és művészettörténeti jelentősége szinte felmérhetetlen.

A falu zenészei nemcsak a múltról, de a mindenkori jelenről is tudósítanak. Munkásságuk a falu történetének szerves részeként vall a letűnt idők és a ma nemzedékének szemléletéről, érzelmeiről és lelkiségéről.

Álljon itt hát azoknak a lelkes embereknek a névsora, akik a zene erejében bízva paraszti munkájuk mellett is időt szakítottak muzsikálásra, s ezzel tanújelét adták a népzene örök megújulásának.

A két világháború közötti évek népzenészei: Kispalkó Illés, ifj. Péter István (Petyó), ifj. Záké János, Kiss András, ifj. Péter (Petyó) János, Tóth T. István, Szilágyi József, id. Izsák József (Druzso), ifj. Izsák József, Nagy János, ifj. Ambrus Pál, Vastag József, ifj. Fábián István, Dezső Piko István, Lovrics József, Somogyi János, Vastag János, Lovrics János, ifj. Lovrics János, Ferkó Lajos, Martin Árpád, Polák István, Hartman József, Kistóth Sándor, Szekeres István, ifj. Pozsár János, Náci bácsi, ifj. Záké Sándor, Kuzman Ádám, Dezső Dávid, Dezső Lajos, Dezső (Dóci) István.

A felszabadulás utáni fiatalabb zenészek: Mezei József, ifj, Mezei József, Dezső Piko F. István, ifj. Dezső Piko F. István, Szántó Mihály, Izsák János, ifj. Izsák János, Lebár lajos, Zámecsnik József, ifj. Gyöke Lajos, Szilovics József, Milkovics József, Milkovics Laci, Szekeres P. Dániel és mások.

A régi idők emlékének áldozva a zenei utánpótlás nevelésében a kórógyi általános iskola mindig jeleskedett. Lebár Lajos pedagógus szakszerű irányításával az elmúlt negyven esztendő során több zeneértő nemzedék nőtt fel. A mai muzsikusok a jövőért tevékenykedve folytatják nagy múltú elődeik hagyományait. Hála az iskolai nevelésnek, jelenleg is annyi a hangszeres muzsikus ebben a nagy zenei hagyományú faluban, hogy több zenekar is kitelne belőlük.

S végezetül említsük meg, hogy az ötvenes években híres pionírzenekara is volt a kórógyi iskolának. A felsőbb tagozatok diákjaiból összeállt zenekarban a következők muzsikáltak: Döme Dániel, Kudró Dániel, Martin Dániel, Miskolczi Zoltán, Kovács János, ifj. Izsák János és Szántó József. A későbbi zenésznemzedékből említést érdemel Papp Piroska, Bucskó Gábor, Gajnok Szilvia, ifj. Mezei János és Bordi József. Reméljük, lesznek követőik.

Németh Ferenc

„A GYERMEK MINT RAJZOLÓ MŰVÉSZ"

Streitmann Antal rajztanár, az ország első gyermekművészeti kiállításának rendezője

Ahhoz, hogy megérthessük, miben áll Streitmann Antal (1850–1918) vidékünkhöz kapcsolódó, több évtizedes pedagógiai munkásságának lényege, pontosabban a századelő rajzoktatási reformjához való elméleti és (igen hathatós gyakorlati) hozzájárulása, s hogy miben rejlik az általa Nagybecskereken 1903-ban rendezett első országos gyermekművészeti kiállítás értéke, a századforduló hazai rajzoktatási gyakorlata mellett ismernünk kell a rajzoktatás európai reformtörekvéseit is.

A rajztanítás a múlt század utolsó két évtizedében igen jelentős módszertani és szemléletbeli változásokon esett át Európa-szerte, és ezek természetesen nem hagyhatták érintetlenül a hazai rajzoktatást sem, szakirodalmunk (és rajzoktatási gyakorlatunk!) azonban csak többévi késéssel tudta követni a külföldi eredményeket. Amíg hazai rajztanításunkat 1903-ig a Pestalozzi-féle geometrikus-prakticista felfogás uralta, amely Balogh Jenő megfogalmazása szerint „az egyoldalú racionalizmus talaján állt", addig külföldön több elméleti szakmunka a természet utáni ábrázolást helyezte előtérbe a rajzoktatásban, illetve ennek spontán, empirikus elemeit. De vegyük csak sorjába az erre vonatkozó jelentősebb szakirodalmat. 1887-ben jelent meg Bolognában az olasz Corrado Ricci figyelemreméltó műve a gyermekek művészetéről (*L'arte dei bambini*), amely első ízben adott átfogó képet a gyermekrajzok fejlődéséről. A franciáknál Bernard Perez egy évvel később (1888) értekezett a gyermekek művészetéről *(L'art et la poésie chez l'enfant)*, 1891-ben pedig Passy helyezte a gyermekrajzokat vizsgálódásai középpontjába *(Notes sur les dessins des enfants)*, őt követően, 1892-ben A. Besnard fejtette ki nézeteit a gyemekek rajzairól *(Dessins des enfants)*. Angliában is több szakíró foglalkozott a témával. Közülük figyelmet érdemelnek E. Cooke kutatásai, ő már 1885-ben, a *Journal of Education* című szakfolyóiratban közzétette a művészeti oktatásról és a gyermek természetéről vallott felfogását *(Art teaching and child nature)*. A későbbi években is írt néhány figyelemreméltó szakmunkát a rajzoktatás köréből. A múlt század

végi német pedagógiai szakirodalom, úgy tűnik, főleg az esztétikai nevelés kérdéseivel foglalkozott, noha egészében véve német földön is a gyermekek tanulmányozása került előtérbe (vált divattá), mint a többi európai államban. Georg Hirt 1887-ben, Lipcsében megjelentetett könyvében vélekedett a rajzoktatásról *(Ideen über Zeichenunterricht und künstlerische Berufsbildung)*. A képzőművészeti nevelésről értekezett még C. Lange (1893), K. Götze (1896), E. Linde (1901), A. Eppler (1903), S. Levinstein (1905) stb. A német szakírók közül mindenképpen ki kell emelnünk Lichtwarkot és Kerschensteinert. Ez utóbbi 1895-ben, Münchenben megjelentetett munkájában, a *Pedagógiai Lexikon* (szerk: Fináczy Ernő, Kornis Gyula és Kemény Ferenc. Budapest, 1936) megfogalmazása szerint, azt állította, hogy „a gyermek azt rajzolja, amit tud, ezért a rajztanítást a természetábrázolás helyett a szemléleten nyugvó játékos emlékezeti rajzra alapítja". A német szakirodalom sem volt egységes, ott is akadtak eltérő nézetek. G. Britsch például az ösztönszerű rajzot akarta érintetlenül hagyni a rajzoktatásban, R. Steiner pedig a rajzoktatást egyszerűen csak „tanítási eszköznek" tekintette. Ausztiában például F. Kulstrunk foglalkozott a rajztanítási tervekkel és tárta fel álláspontját ezzel kapcsolatosan. Noha nem térhetünk ki bővebben az egy-egy országon belüli szakvélemények, rajzoktatási szemléletmódok elemzésére, annyit leszögezhetünk, hogy a múlt század utolsó évtizedében, az Európa-szerte meginduló gyermektanulmányi vizsgálódások részeként új szemlélet alakult ki a gyermekek rajzoktatását illetően, amely a Pestalozzi-féle elvek feladásával, módszertanilag is új, tartalmilag is más (a gépies, mértani rajzbegyakorlást mellőző) hozzáállást eredményezett: a jelenségek megfigyelését, a látás és ábrázolás közötti összefüggést helyezte előtérbe.

Így volt Európában, de az igazsághoz tartozik, hogy a rajzoktatáson belüli eszmei forrongás az Egyesült Államokat sem kerülte el. Sőt, mint Balogh Jenő írta, „a századfordulón az amerikai módszer arat teljes diadalt: egyesíti mindazt, ami az előzményekben sikert hozott". Az átütő sikert az Egyesült Államokban a Prang-féle módszer hozta, amely 1891-ben, a Philadelphiában megrendezett gyermekrajz-világkiállításon keltette fel a figyelmet. Luis Prang foglalkozására nézve grafikus volt, és Ausztriából vándorolt ki az Egyesült Államokba. Rajztanítási módszere eléggé összetett volt. Naponta foglalkoztatta tanítványait, de mindössze csak 15–20 percig. A szakirodalom szerint, vitathatatlan előnyei ellenére, szemlélete alapjában véve naiv volt, s mint későbbi kritikusai megállapították, az utánzókészségen alapult. A múlt század utolsó tizedében azonban nem lebecsülendő hatást gyakorolt az európai rajzpedagógiai eszmékre: módszerét a hamburgi és a porosz rajztanítás is magáévá tette. A korabeli amerikai rajzoktatási szakirodalmat Prang mellett több termékeny pedagógiai író gazdagította: J.M. Baldwin, K. Barnes, F.S. Bogardus, E. Brown, S.J. Clark, S. Hall, L. Maitland stb.

Mindezek után tekintsük át röviden a hazai rajzoktatás helyzetét, az ott tapasztalható nézeteket. A helyzet idehaza cseppet sem volt biztató: egy elmaradott, elavult módszerű rajzoktatás várt megreformálásra, ehhez azonban csak fokozatosan alakultak ki a feltételek. A hazai reformok előfeltétele a haladó nézetek, koncepciók átvétele, kialakítása volt, de ugyanakkor a hazai rajztanárok azon felismerése is, hogy immár eljött az idő a változásokra. A haladó nézetű hazai rajzpedagógia talaja az idő tájt az Országos Mintarajziskola és

Rajztanárképző volt. Ahogyan Szinte Gábor írja *A rajztanítás múltja és jelene* című tanulmányában, „voltaképpen ott kezdődik a rajztanítás szélesebb körű művelése, hol az orsz. mintarajziskola és rajztanárképző 1871 október havában megkezdette működését". A rendszeres iskolai rajztanítás első korszakát nálunk 1869-től számítják, amikor a rajz az elemi iskolákban is rendes tantárgy lett. Igaz, ebben a kezdeti időszakban a mechanikus eljárásokon alapuló geometrikus-prakticista egyoldalúság érvényesült, amely valójában a Pestalozzi-eszmék valóra váltását jelentette. Ezek az eszmék 1903-ig domináltak a tantervekben, de az időközben előretörő reformtörekvések nyomására, amelyet Balogh Jenő „emancipációs folyamatnak" nevezett, az 1900-as években szétválasztották a mértani rajztanítást a természetábrázoló rajztanítástól, így a tantárgy is a „rajzoló geometria és szabadkézi rajz" elnevezést viselte. 1903-tól azután, a rajztanítás második koraszakában, minőségi változás állt be, s a hazai reformtörekvések hatására a geometikus-prakticista jellegű rajzoktatást a természet utáni ábrázolás váltotta fel. Így az 1905.évi népiskolai tantervben már „... a gépies násolás helyet ad az önálló, közvetlen megfigyelésnek, a méregetés az öntudatos látásnak". Természetesen ez a gyökeres szemléletváltás nem volt sem gyors, sem pedig zökkenőmentes folyamat. Annyi azonban bizonyos, hogy ebben az „eszmei küzdelemben" a döntő győzelmet az a haladó szellemű rajztanárgárda vívta ki, amely a Mintarajziskolában nyert képesítést. Ennek a haladó nézetű pedagógusccsoportnak volt egyik kiemelkedő tagja Streitmann Antal, a becskereki gimnázium rajztanára.

Streitmann életútja, indíttatása

Streitmann Antal 1850. szeptember 20-án született Nagykárolyban. Iskoláit Szatmáron kezdte és Nagykárolyban fejezte be. Ezt követően Pesten a Mintarajziskolábann tanult. A család jogásznak szánta, de végül mégis rajztanár lett belőle. Pályafutását Lippán kezdte. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. október 29-én nevezte ki a lippai polgári fiúiskola rajztanítójának. Ott a szabadkézi rajzot, a mértani rajzot, a szépírást és a mértant adta elő. A fiatal, célratörő pedagógus már pályafutásának első állomáshelyén bebizonyította, hogy figyelme a rajztanítói teendőkön túl a művészettörténetre, a régészetre és az iparművészetre is kiterjed. Ott vette kezdetét festői pályafutása is, 1879-ben Streitmann Lippán ipari, termény- és háziipari kiállítást rendezett, és e munkájának elismeréséül választották meg a lippai ipartársulat tiszteletbeli tagjává, s díszoklevéllel is jutalmazták. A fiatal rajzpedagógus sokrétű érdeklődését példázza, hogy művészettörténeti, régészeti ügyekben az idő tájt Rómer Flórissal, a jeles régésszel és művészettörténésszel, a magyar régiségtudomány egyik alapítójával levelezett. Rómer ugyanis arra kérte fel levélben Streitmannt, hogy segítsen neki feltérképezni Lippának és környékének régészeti, építészeti és egyéb emlékeit, s az érdekesebbekről készítsen rajzokat, gyűjtsön adatokat. A fiatal Streitmann erre is vállalkozott. 1879. szeptember 12-i levelével együtt egy fényképet és egy általa készített, Solymosvárt ábrázoló ónrajzot küldött a jeles régésznek az alábbi sorokkal:

„Régi tisztelője vagyok Nagyságodnak, kérem, fogadja e zsenge dolgokat azon kegyeletem jeléül is, mellyel nagyságod iránt viseltetem.

Lippán az egykori fénynek semmi nyoma, a műiparról, mely egykor itt virágzott, csak nagy ritkán kút- és pinczeásások közben felmerülő fegyverek díszítményei, egyházi edények stb. tanúskodnak. 1551-től 1695-ig a legnagyobb vandalizmussal folytatott harcok színtere volt városunk. 1606-ban az utolsó magyar iparosok is kimenekültek a folytonosan majd török majd magyar által ostromolt várból, s csak 1764-ben telepíttetett ide 84 közműves német család. Éppen ezen felsorolt okból régi épület nincs városunkban, orom gombok a jelen század elejéről vannak ugyan, de kőből faragva, melyek renaissance styl befolyásáról tanúskodnak.

Az agyagiparra vonatkozó érdekesebb dolgokról – ha gyűjthetek adatokat – tisztelettel értesítendi Nagyságodat kész szolgája: Streitmann Antal".

E levélidézet is tanúsítja, milyen széles sugarú volt Streitmann ifjúkori érdeklődése, amely a régészettől az iparművészetig, a festészettől az építészetig terjedt.

1879 őszén Streitmann elhagyta Lippát, és Nagybecskerekre költözött. „A város által alkalmazott világi tanárként" került a becskereki gimnázium tanári karába. Olyan jeles pedagógusokkal tanított együtt, mint Gretes József, Herr Ödön, Kersch Ferenc, Nyáry Ferenc és Szathmáry Ákos. Nem volt ő ott sem egyszerű rajztanár. A „rajzoló geometriá"-t, a szépírást, a „görög nyelvet pótoló rajz"-ot, melléktantárgyként pedig a „szabadkézi rajz"-ot adta elő. Mindössze néhány év alatt rendbe hozta és jelentősen gyarapította a gimnáziumi rajzszertárat. De tevékenysége nem csupán ebben merült ki. A már Lippán megmutatkozó iparművészeti érdeklődése Becskereken bontakozott csak ki igazán, ahol a háziipari mozgalom egyik fő szervezője, a nagybecskereki szövőtanműhely vezetője, több ipari kiállítás atyja volt. Az ő fáradhatatlan szervezői és iparművészeti munkássága nyomán újult meg „művészi beavatkozással" a torontáli szőnyeg és lett a századfordulón Európa-szerte keresett portéka, amelyet szívesen állítottak ki a nemzetközi iparművészeri tárlatokon. Iparművészeti tevékenységéért megannyi érmet, elismerést szerzett magának. Számos más teendője mellett szakított időt szakcikkek írására is. A múlt század 90-es éveiben az *Egyetértés*ben, a *Délmagyarországi Lapok*ban, a *Torontál*ban és másutt jelentette meg cikkeit a népművészetről, a rajzoktatásról, az iparművészetről és a háziiparról. 1897–99-ben Becskereken ő volt az egyik szervezője és aktív résztvevője vidékünk első művésztelepének, amely a Vágó-féle műterem felépítésével kezdődött, s amely végül is kollektív tárlattal végződött. Ekkor Streitmannon kívül Vágó Pál, Edvi Illés Aladár és Németh Lajos állította ki alkotásait.

Rajztanárunk fürge mozgású és szapora szavú ember volt. Ilyennek ismerték kortársai. „Szeméből életkedv sugárzott felénk, szavaiból erő, lelkesedés áradt reánk" – írta róla dr. Csaba Jenő. Különc embernek tartották a becskerekiek, ám ennek ellenére becsülték, szerették. Másmilyen nem is lehetett, hiszen nagy munkabírású művészlélek volt.

Rajztanári tevékenysége is mindenre kiterjedő, alapos munka volt, amely a múlt század végén meg is hozta a várt eredményt. 1896-ban Budapesten, az ezredéves országos kiállításon a nagybecskereki főgimnázium a közszemlére tett diákrajzokért kiállítási érmet nyert. Streitmann tanítványainak sikere is valójában azt bizonyította, hogy egy rendkívüli pedagógus önfeláldozó munkájának az elismeréséről van szó. Ez a siker, úgy tűnik, ösztönzőleg hatott

Streitmann további rajzpedagógusi munkájára, amely 1896 után jutott teljes mértékben kifejezésre, amikor rajztanárunk, a külföldi rajzoktatási reformeszmék feltörésekor szükségesnek találta az aktív szerepvállalást. Több mint húszévi rajztanári gyakorlatának felismeréseit, tapasztalatait próbálta egybehangolni korának külföldi rajzelméleti szakirodalmával, s a hasznos elemekre támaszkodva látott hozzá saját rajztanítási módszerének kialakításához. Elméleti megállapításaihoz a rajztanítási gyakorlatból merített támpontokat. Eszméinek helytállóságát pedig a múlt század utolsó éveiben rendezett szakszerű év végi diákrajz-kiállításaival bizonyította. Megjelentetett dolgozataiban bátran rámutatott az idejétmúlt tanterv hibáira, fogyatékosságaira, jóllehet az ilyen bátor kiállást az idő tájt nem nézték jó szemmel az illetékesek.

A művészeti oktatás a középiskolákban (1900)

Ha egyszer elkészül Streitmann Antal szakcikkeinek bibliográfiája, abból majd kiderül, hogy rajztanárunk nem 1900 táján kezdett írásokat közölni a rajzoktatásról (mint ahogyan egyes méltatói állítják), hanem már 1882-ben, az *Egyetértés* című lapban. Attól kezdve több-kevesebb következetességgel cikkezett a témáról, és itt kell elmondanunk: alaposan ismerte és tanulmányozta nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakirodalmat is. Az újságokban megjelentetett szakcikkein túl, első komolyabb megnyilatkozása, amely nyíltan rámutatott a korabeli tanterv gyengéire és a rajzoktatás reformjának szükségességére, voltaképpen *A művészeti oktatás a középiskolákban* című tanulmánya volt, amely elsőként a nagybecskereki főgimnázium 1899/1900. évi értesítőjében jelent meg, majd ugyanaz évben különkiadványként is napvilágot látott. A szerző 54 oldalas művében voltaképpen a rajzoktatás két ágát taglalta: a szabadkézi rajzot, valamint a képzőművészet történetét. Munkájában tehát külön fejezetet kapott a szabadkézi rajz, s ennek jelentőségét növelte az a körülmény is, hogy a közoktatási minisztériumban éppen a tanulmány megjelentetésekor latolgatták a szabadkézi rajz beiktatását a népiskolák tantervébe. Mint Streitmann maga írja: „a népiskolákba behozandó szabadkézi rajz tervezetén most dolgoznak a minisztériumban, és kilátásba van helyezve, hogy a szabadkézi rajz a gymnasiumban is rendes, minden tanulóra kötelező tantárggyá fog avattatni". A szabadkézi rajzról szóló fejezetben Streitmann világosan kifejtette nézeteit a rajzról és rajzoktatásról: „Az a munka pedig, mit rajzolásnak nevezünk, nehéz szellemi munka. E munka az oktatás első fokozatán következő:

Lelkünk a látás útján megítéli a tárgyat és dimenziót, kezünk ezeket egy síkba leírja – vonalakkal. De, hogy lelkünk és kezünk munkája helyes és biztos legyen, ahhoz hosszas és erélyes gyakorlat kell. Ezen gyakorlatok összege képezi a rajzoktatás feladatát. Gyakorolni kell szemünket a pontos és figyelmes látásban, a megfigyelésben, hogy felismerhessük és megkülönböztethessük a tárgy jellemző és egyéni vonásait, ezzel útját készítve elő a művészi látás kifejlődésének; gyakorolni kell karunkat és kezünket, hogy a szem ellenőrzése mellett könnyed és hajlékony mozdulatokkal ügyes, gyors, pontos és biztos végrehajtóivá lehessenek a lélek akaratának. A szellem, a szemek és izmok ezen harmonikus összműködéséből fejlődik ki a kézügyesség.

Gyakorolni kell az emlékezet után való rajzolást és színezést lassú átmenetben az egyszerűtől az összetettre. Ha a gyermek tudja azt, hogy emlékezetből

kell rajzolnia és színeznie, a rajz előállítása mellett főtörekvése lesz, hogy a tárgyat megismerje, hogy jellegzetes vonásaival és színeivel megbarátkozzék; így előáll a megfigyelő tehetség fegyelmezése, mely már annyi szépnek és hasznosnak volt megteremtője. Az emlékezet után való rajzolás nyomán önként kínálkozik a saját erejéből való alkotás gyakoriása. És megtelik a gyermek szíve örömmel, látva, hogy saját erejéből újat, szépet tud alakítani és a kis feltaláló nem is sejti azt, hogy a benne megnyilatkozó képességet a nagyok teremtő fantáziának nevezik".

Streitmann nézetei tehát a „művészi látást" helyezték előtérbe, vagyis a szemlélt tárgyak jellegzetességének megfigyelését és az ezen alapuló egyéni ábrázolását, nem pedig a gépies másolást. Streitmann nyíltan meg is nevezte, hogy a külföldi szakírók közül két angolnak, Tadd Libertynek és E. Cooke-nak a nézeteivel ért egyet. Mint írja, nekik a gyermekek rajzolási hajlamának fáradságos kutatása után „sikerült oly rajzolási módszert megállapítani, melyet a rajzoktatás terén, mint igen jelentős vívmányt kell tekintenünk. Amerikában és Angliában kiváló erővel gyűjtötték az adatokat arra nézve, hogy mit szeretnek a kis gyermekek rajzolni. Ezen kutatás nyomán egész szakirodalom keletkezett. Maitland 1570 5–7 éves gyermek rajzát vizsgálta meg. Ezek közül 45% az emberi alakot, 25% állatokat, 3,1% növényeket és virágokat, 3,2% házakat, 4% csendéleti tárgyakat, 5% konvencionális rajzokat és csak 3% rajzolt díszítményeket. Dr. Lukens 1232 10 éven aluli gyermek rajzát vizsgálta meg majdnem ugyanazon eredménnyel. (...) 1896-ban Hamburgban tettek kutatásokat, s amazokkal meglepően egyező eredményre jutottak. A geometriai és díszítményes rajzolás a 10 éven aluli gyermekek rajzaiban majdnem teljesen hiányzik.

A gyermek szabad szelleme feltárult s rámutatott a helyes módszerre. Tudós kutatók és pedagógusok, kiknek a gyermektermészet beható felismerését köszönhetjük, megegyeznek abban, hogy az eddig dívott (geometriai alapon álló) rajzoktatás a gyermek követelményeinek meg nem felel."

Streitmann tehát nyíltan szembeszegült a másolás módszerével, ugyanakkor ízeire szedve bírálta az akkori rajzoktatási gyakorlatot, érdekes, s mondhatnánk, meglepő érvekkel támasztva alá állításait. Említsünk csupán egyetlen példát. Streitmann már a múlt század végén kifogásolta a palatábla és a palavessző használatát. Mint írja, „a gyermek a népiskola első osztályában kezdi meg az írás tanulását – palatáblán palavesszővel. E két tárgy súrlódása által keletkezik a szükséges fehér vonal, melynek előállítására a vessző irányításán kívül a táblára való rányomása is szükséges. Ezen kettős tevékenység közben a gyermeknek a funkció teljesítésére szolgáló izmokat meg kell feszítenie, mely erőlködés kiöli a gyermek karjából és kezéből a hajlékonyságot és könnyed mozgást, s helyébe lép a végzetes merevség és azon magas fokú nehézkesség, melyet a legnagyobb odaadás mellett sem lehet az iskolai élet későbbi folyamán egyhamar szelídíteni. (...)Midőn a rajzoktatásnak a népiskolákba való behozatala küszöbön van, itt az ideje, hogy ezen régen kísértő kérdés eldöntessék, hogy a palatábla és a palavessző az oktatás eszközei sorából végleg kitöröltessék".

Rajztanárunk azonban nemcsak bírált, hanem javasolt is egyben. Szerinte a megoldás a korabeli angol pedagógiai gyakorlatban volt, amely szerint a népiskola első osztályában nem palavesszőt adtak a diákok kezébe, hanem ecsetet. Ez voltaképpen a japán hagyomány átvétele volt; mint ismeretes, Japánban írni

is, rajzolni is ecsettel szoktak. A „kéz könnyűsége onnan származik" – állapította meg Streitmann, és kimondta: „Ecsettel kezdjen hát a gyermek is rajzolni".

A továbbiakban tanulmányában kitért a rajzterem optimális berendezésének, felszerelésének leírására, olyannyira részletekbe menően, hogy pontosan meghatározta az ablakok nagyságát, a rajzoláshoz használandó papírt, sőt még a fal színét is, mondván, hogy a rajztermekben a szürke vagy barna szín teljesen megfelel. Végül, elképzeléseinek, javaslatainak leírása után, reményét fejezte ki, hogy „a népiskolai tanterv sem fogja az újabb vívmányokat szem elől téveszteni".

Tanulmányának második részében a képzőművészet rövid történetét foglalta össze, s e szövegrész legnagyobb erénye, hogy egyik fejezetében a helyi, Torontál megyei műemlékeket is számba vette. Részletesen kitért az aracsi pusztatemplom leírására, de a bánáti román és szerb templomok ikonosztázainak ismertetésére is, külön elragadtatással méltatva Konstantin Dániel templomfestészetét.

Rajzmódszertani kísérletei 1903 előtt: „A természet után való rajzolás"

A múlt század utolsó éveiben, többévi rajztanári gyakorlatára támaszkodva, s kora legújabb rajzoktatási eszméinek ismeretében Streitmann egy sajátos, mondhatnánk, egyéni módszert alakított ki a rajzoktatásban, és ettől kezdve, bizonyára a bátorító eredmények hatására, évente rendezett rajzkiállításokat. Ám ezek nem egyszerű diákrajz-bemutatók voltak, hanem valóságos gyermektanulmányi tárlatok, amelyeken Streitmann szemléletesen tárta a közönség elé rajzmódszertani kísérleteit, és ezzel egyben bizonyította is nézeteinek helytállóságát. Gulyás Gizella írja Streitmannról, hogy „rajzmódszertani kísérleteivel áttörte a túlhaladott nevelési formák szűk keretét, és – az egykorú vélemény szerint is – eredeti, pszichológiai alapon nyugvó rajztanítási módszert dolgozott ki, amellyel igen szép sikert ért el". Streitmannról dr. Csaba Jenő is megállapította, hogy „ő volt a szószólója annak a pedagógiai elvnek, hogy a gyerek ne utánozzon, hanem a saját egyéniségét fejtse ki".

Eleinte Streitmann sajátos rajztanítási módszerének hatékonyságáról csak a becskerekiek győződhettek meg, majd az általa közölt szakcikkek nyomán a hazai pedagógiai szakirodalom is. Ezúttal nem térhetünk ki ugyan minden tárlatának méltatására, ám jellemzőnek találjuk pl. az 1902. évi gyermekrajz-kiállítást, amelyet a *Nagybecskereki Hírlap*ban nem más, mint a fiatal Fülep Lajos, a becskereki gimnazista, Streitmann tanítványa méltatott. Az 1902. június 19-én megnyílt tárlatról így írt: „A rajz kifejezője a gondolatnak, éppen úgy, mint a beszéd, amaz vonalakkal, ez szavakkal önti azt külső formába.

Ezen az alapon áll Streitmann Antal tanár, amikor gyermekeivel a sokat megmosolygott játékrajzokat készítteti. S hogy alapja helyes, azt a fejlődés mutatja meg a legjobban, mely tanítását nyomon követi, kézzelfogható, megörökített fázisokat mutat be a zsenge megfigyeléstől a tárgyak jellemző és egyéni felfogásáig, a művészi látásig: végig szemlélhetjük itt a gondolkozást, annak megizmosodását, de megtaláljuk a hatalmas, leküzdhetetlen alkotói vágyat is, amelyet Streitmann tanár növendékeiben fölébresztett. Némely gyerek százszámra készíti rajzait, s kik azelőtt csak a játék és iskolai könyv mellett töltötték el a legszebb gyermekéveket, most ízlést és művészi érzéket sajátítanak el az ő

keze alatt erőlködés, unatkozás nélkül a játékrajzokkal. Megnyílik a gyermekek előtt a színek csodás világa s azok lelkesedve hatolnak bele: tudnak megfigyelni és megfigyeléseiket képességükhöz mérten lerajzolni". Fülep a Streitmann-féle módszer lélektani vonatkozásait, felismeréseit taglalva magyarázza: „Az emberi léleknek éppúgy megvannak a maga mozdulatai, sajátos indulatai, mint a testnek, csakhogy mindig láthatatlanok és kifürkészhetetlenek. (. . .) Ahogy a lélek mozdul, úgy mozdul a kéz, a szolga, mely akkor még nem dolgozik önállóan a gyakorlottság függetlenségével, hanem követi a lelket, amely még idegen tanítás alatt nem áll, idegen befolyásra nem reagál". Az 1902. évi tárlaton több tanulót díjaztak. Közülük ketttőről Fülep is megemlékezik:

„Csak két ifjú embert említek, akikben a művészi képesség már elevenen nyilatkozik: Bielek Vilmos és Tóth László már egy óra alatt tudnak emberi arcot meglepő hitelességgel megörökíteni. Az utóbbi díjat is nyert egy szépen megrajzolt, tiszta arcképéért, az előbbinél pedig különösen a vonások határozottsága, tudatossága kap meg bennünket."

A *Torontál* is részletesen beszámolt Streitmann kiállításáról, „amelyen a tanulók a természet és saját képzeletük után készített rajzaikat állították ki". A korabeli műbíráló a többi között ezt írja: „A kiállítás anyaga, a tanuló rajzolóképességének fejlődése minden tekintetben igazolja a gimnázium kitűnő rajztanárának, Streitmann Antalnak tanítási módszerét, mely a természet után való rajzolással kifejleszti a gyermek megfigyelőtehetségét, emeli rajzbeli biztonságát, kézügyességét. A gimnázium tanulóinak rajzaiban az első osztálytól kezdve a nyolcadikig mindenütt megtaláljuk a nyomát a természet után való rajzolás helyes módszerének, amellyel Streitmann tanár fokozatosan fejleszti ki a gyermek rajzolóképességét az artikulálatlan vonásoktól a figurális rajzokig. Igen érdekes az a főgimnázium rajzkiállításának keretében rendezett kiállítás, amelyben Streitmann tanár bemutatja a legfiatalabb tanulónemzedék: az óvodás gyermekek művészetét a nyolc-tíz éves iskolás fiúk rajzáig."

Streitmann rajzmódszertani kísérletei 1902-ig jobbára csak helyi jellegűek voltak. Többévi munkájának igazi elismerésére csak 1903-ban került sor, amikor is szerencsés körülmények folytán év végi becskereki rajztanulmányi kiállítása országos hírnevet szerzett, s több szakember is a helyszínre utazott, hogy tanulmányozza az ő módszerét. Ekkor vették csak tudomásul az illetékesek, hogy a becskereki gimnáziumi tanár már évek óta áldásos munkát végez, s akkor bizonyosodtak csak meg igazán rajzmódszertani kísérleteinek előnyeiről.

Hazánk első gyermektanulmányi kiállítása: A nagybecskereki gyermekművészeti kiállítás (1903)

Az igazsághoz tartozik, hogy Streitmann a becskereki gimnáziumban már az 1883/84. iskolaévtől kezdve a felsőbb osztályú tanulóknak „díjtalanul előadta heti 2 órával a természet után való rajzolást". Akkoriban ez melléktantárgy volt csupán, de rajztanárunk nagy odaadással dolgozott, az érdekelt diákok pedig előszeretettel kísérték figyelemmel előadásait. Természetesen az eredmény sem maradt el. 1883/84-ben a természet után való rajzolásban „különös előmenetelt tett" Dohány Lajos, Berdó István és Szmetana Altosz. Streitmann ezekből az első tapasztalatokból és megfigyelésekből alakította ki az évek során rajztanítási módszerét, s a század első éveiben be is mutatta eredményeit a

nyilvánosságnak. Az igazi sikert s a közvélemény elismerését azonban csak az 1903. évi gyermekművészeti kiállítás hozta meg számára.

A század első éveiben megsokasodtak Streitmann-nak a rajztanítással foglalkozó írásai, közlései is. *A művészeti oktatás a középiskolákban* című, 1900-ban megjelentett tanulmánya után több más, a témába vágó dolgozatot közölt. Egy teljes rajztanítási tantervet is közreadott, továbbá ahol csak alkalma volt, előadásokat tartott, népszerűsítette eszméit, sürgetve ezáltal a rajzoktatás megreformálását. 1903 februárjában például a nagybecskereki ifjúsági egyesületben tartott előadást *A megfigyelés áldása* címmel. A *Torontál* újságírója szerint „a vonzó előadásban arra figyelmeztette az ifjakat, hogy kerüljék a felületes megfigyelést, egyben útmutatást adott arra, miképp szoktassák szerveiket a gondos és beható megfigyelésre, hogy ezáltal önálló és határozott ítélőképességre tegyenek szert".

1903 nyarán Streitmann-nak kapóra jött, hogy a Délmagyarországi Tanítóegylet Nagybecskereken tartotta nagygyűlését, és rajztanárunk erre az alkalomra *Művészet a gyermekéletben* címmel gyermekművészeti kiállítást rendezett. Nyilván azzal a szándékkal, hogy eminens pedagóguskollégáit kellőképpen megismertesse rajzmódszertani kísérleteinek eredményeivel, s hogy meg is győzze őket helytállóságukról. Ezzel kapcsolatosan kivételes jelentőségű Streitmann 1903 júniusában közzétett cikke, amelyben Torontál és Temes megye tanítóságát a rendezendő kiállítási anyag (játékrajzok, játékformálás stb.) begyűjtésére szólítja fel, részletes utasítás kíséretében, hogy korosztályonként milyen gyermekmunkákat kell beküldeni. A gyűjtés az óvodától a polgári és középiskolákig ölelte fel a tanulók munkáit. Mint Streitmann írja, „a gyűjtőknek a rajzba való belekorrigálása minden vonalon ki van zárva. Ne aggassza a gyűjtőt sem a rajz primitív volta, sem annak esetleges tisztátalansága.

A játéktárgyakra nézve pedig kérjük a gyűjtőket, hogy a legprimitívebb munkát is foglalják be gyűjteményükbe, mert nincs az a legkisebb s legkezdetlegesebb alakítás, melynek a gyermek munkaösztönének vizsgálásánál nagy becse ne volna. Terjedjen ki tehát a gyűjtés a szájdorombtól, a fűzfasíptól, a cirok- és kukoricaszárból alakított hegedűtől kezdve fel egész a teljes szerkezettel bíró s szél által mozgásba hozható szélmalomig; terjedjen ki a gyűjtés az agyagból, papírból, szalmából, a növények száraiból alakított tárgyakra, a gyermek közvetlen közelében feltalálható házi eszközök utánzataira, a gyermeknek kedves játéktárgyakra, a magának és környékének feldíszítésére formált virág- és szalmafüzérekre, a harcias hajlamra valló s a békés munkára vonatkozó tárgyak száz meg száz alakítására".

Több volt ez tehát egyszerű, helyi jellegű rajzkiállításnál, hiszen két megye tanintézetei szolgáltatták be Streitmann utasításai alapján az anyagot, amely nemcsak a rajzokat ölelte fel, hanem a gyermekek valamennyi művészi megnyilatkozási formáját. A becskereki kiállítás egy alapos, átfogó gyermektanulmányi tárlat volt azzal a céllal, hogy bemutassa (mint a címe is utal rá) a művészetet a gyermekéletben. Érdemes odafigyelni, miként vélekedett maga Streitmann erről a tárlatról: „Itt az ideje annak, hogy az elméleti fejtegetések tengerözönéből kievezzünk a gyakorlatiasság terra fermajára, hogy már egyszer valahára gyakorlati úton is bepillanthassunk a gyermek lelki világába és abba,

mily eszközökkel támogatják a szülők és az iskola a gyermek játékösztönét, művészi alkotásvágyát.

Célja ennek a kiállításnak, hogy a gyermek lelkét idomító tanítóvilágot bevezessük a gyermeki szellem művészi tevékenységének titkos műhelyébe, abba a műhelybe, hol a gyermek az ő szívét megdobogtató benyomásokat külsőleg nemcsak szóval kifejezni, hanem rajz és tárgyformálás által látható és tapintható alakba is önteni igyekszik; hogy lássák a tanítók, mivel szeret a gyermek leginkább foglalkozni, mi a gyermeknek nemzeti, helyi és családi miliője és egyéni hajlama; hogy megismerhessék a gyermekélet azon ős teremtőerejét, mely a gyermekben mint primitív rajzoló, festő, szobrász, építész, játéktárgyformáló s teremteni vágyó ezermester minden nap számos változataiban megnyilatkozik.

Első alkalom lesz ez a kiállítás hazánkban arra, hogy a művészi nevelés eszméjének gyakorlatias módon tegyünk szolgálatot."

Az említett célokon kívül a tárlat a hazai rajzoktatás megreformálásának ügyét is szolgálta, s ezt Streitmann ki is mondta: „Torontál és Temes tanítósága legyen munkás részese a pedagógiai reformok ezen kiváló úttörésének, melyet a külföld legjobb erői, pedagógusai és tudósai lázas tevékenységgel sietnek diadalra juttatni".

Streitmann felhívását követően 1903 június-júliusában már érkeztek is a tárgyak s a benevezések. Így a Könyves Kálmán Részvénytársaság (történelmi képek), a Szent István Társulat és az Atheneum (verseskötetek), majd a szegedi Siketnéma Intézet (gyermekmunkák) jelezte részvételét. Érkeztek a gyermekrajzok és egyéb munkák is Torontál és Temes megye iskoláiból. Végül 1903. augusztus 1-jén délelőtt 9 órakor, amikor az állami elemi iskola központi épületének emeleti helyiségeiben megnyílt a tárlat, már mintegy 2000 játékszer és játéktárgy került bemutatásra. Természetesen az érdeklődés sem maradt el. Mint a *Torontál* írja, „számos tudós jelentkezett Budapestről, akik a kiállítást tanulmányozni rándulnak le hozzánk".

A tanítók gyűlése két nappal később, 1903. augusztus 3-án délelőtt kezdődött. A háromnapos összejövetelen több előadás hangzott el, sok szakmai kérdés került megvitatásra a testi fenyíték orvosi szempontjaitól kezdve, a tanítók fizetésének rendezéséig. Augusztus 5-én reggel 8 órakor a Korona Szálló termében tartották meg a Délmagyarországi Tanítóegylet XXXVII. közgyűlését mintegy 700 tanító részvételével. Azok délután 3 órakor hivatalosan is megtekintették a *Művészet a gyermekéletben* című Streitmann-féle kiállítást. A tárlat sikeréről Szenes Adolf az alábbiakat írta a *Torontál*ban: „Az eszme teljesen új és hogy bevált, legékesebben szól mellette az az elismerés, mellyel a tegnapi napon a kiállítást tömegesen látogatók arról nyilatkoztak. (...) Hogy a kiállítás jelentőségét megérthessük, tudnunk kell, hogy a rajzoktatás terén nagyszerű reformtörekvések vannak. Szakítani akarnak azzal az elavult módszerrel, mely abból állott, hogy a tanuló elé könnyebb-nehezebb rajzmintákat raktak, amit a tanulónak le kellett másolni. A tanulók legnagyobb része csak nagy kínnal végezte el ezt a lélekölő munkát. (...) Valóban csudálatos, hogy olyan hosszú időnek kellett eltelni, míg az oktatásban is mindinkább a gyakorlati cél kezd előtérbe lépni. A rajzoktatás célját is ez a gyakorlati irány állapítja meg, ami nem egyéb, mint a megfigyelő erőt és a műérzéket a nép minden rétegében

felkölteni, fejleszteni és hovatovább kiképezni. Legtermészetesebb módszer a gyermek ösztönének követése, vagyis kezdő fokon az emlékezetből való játékrajzolás, később pedig a természet után való rajzolás. Ki-ki azt rajzolja, ami neki tetszik. Semmi sablon, semmi kényszer."

A kiállításra Temes és Torontál megye 23 oktatási intézménye (óvodák, népiskolák, gimnáziumok stb.) küldött be gyermekrajzokat és egyéb tárgyakat. Különösen az antalfalvi, a muzslyai és temeskutasi gyermekek munkái keltettek feltűnést, hiszen valóságos kis etnográfiai gyűjtemények voltak. „Gyermekeink lelkébe láthatunk e rajzokon keresztül" – írta lelkedesve Szenes Adolf. Streitmann-nak kétségkívül az volt a legnagyobb erkölcsi sikere, hogy többévi munkájának jelentőségét, helytállóságát illetékes helyen is elismerték. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis leküldte dr. Staub Móric egyetemi tanárt, tanszermúzeumi igazgatót, hogy tanulmányozza a kiállítást, és utána tegyen jelentést róla. Dr. Staub augusztus 2-án meg is tekintette a tárlatot, és el volt ragadtatva tőle. A *Torontál* írja, hogy „Streitmann Antal tanár főrendezőnek teljes elismerését fejezte ki, és kinyilatkoztatta, hogy az egész gyűjteményt a tanszermúzeum részére óhajtaná megszerezni". Ezek után Streitmann már tudta, hogy az általa oly kitartón, több éven át hirdetett rajzoktatási mód végül is győzött.

Pestről ugyancsak leutazott Nagy László is, az ottani tanítóképző igazgatója, aki augusztus 4-én délután előadást tartott a gyermekművészeti kiállításról.

Fülep Lajos a *Nagybecskereki Hírlap*ban közölt cikkében is Streitmann többévi munkájának elismerését látta a kiállítás sikerében: „Már az előző években is megösmerkedhetett a közönség a gyermekművészet eszméjével s azzal a műveltségre és művészetre egyaránt fontos jelentőséggel, amely a gyermekek megfigyelőképességének felköltésében és fejlesztésében rejlik.

Több ízben adott rá alkalmat Streitmann Antal tanár, a művészetek tanításának ez az önálló és új utakon járó harcosa. A figyelem feléje is irányult, s ma már mindenki lelkesedik azokért az eszmékért, amelyeket ő annyi év óta sikeresen hirdet.

Sikeresen, hiszen még a főváros művészei és tudományos világa is érdeklődik az általa megteremtett kiállítás iránt, amely sokkal nagyobb szabású és mélyebb jelentőségű, mint az eddigiek. Számos tudós jelentkezett Budapestről, kik a kiállítást tanulmányozni rándulnak le hozzánk. (. . .) A kiállítás jelentőségét ma már fölösleges magyaráznunk, és nevetséges is. Művelt emberek, akiknek érdeklődésére az ügy számíthat, átértik a célt, amely mögötte rejlik, annál is inkább, minthogy maga a cél, mint eredmény, szemmel láthatóan áll eléjük. Elég, ha arra a néhány rajzra és festményre hívjuk a közönség figyelmét, melyekben a fölkeltett és helyes úton vezetett művészi érzék oly impozánsul nyer kifejezést. Ez a néhány rajz a legjobb válasz a gáncsolkodóknak, kik még ma sem akarják elfogadni ennek az új iránynak az életrevalóságát.

Új – nálunk. Az alapos németek és angolok már rendszeresen tanulmányozzák és tanítják a gyermekművészetek módját és hasznát."

Ha méltatni akarjuk a becskereki kiállítást, el kell mondanunk, hogy a szakirodalom egybehangzó véleménye szerint ez volt hazánk területén az első gyermektanulmányi kiállítás. Jelentősége, mai szemmel nézve, abban jut kifejezésre, hogy szemléletes módon és módszertanilag kifogástalanul bizonyította be

az illetékeseknek, hogy mennyivel helytállóbb, jobb és indokoltabb a „természet után való rajzolás", s hogy mennyire káros és lélekölő a gépies másolás, előrevetítve egyben a reformok szükségességét. Hatása is érezhető volt, hiszen 1905-ben már változtattak a rajztanítási tanterven. A becskereki gyermektanulmányi kiállítással, majd ugyanaz évben a Nagy László-féle Gyermektanulmányi Bizottság (később Magyar Gyermektanulmányi Társaság) megalakulásával országszerte kezdetét vette (kisebb-nagyobb rendszerességgel) a gyermekek testi és lelki életének és fejlődésének tanulmányozása. (Akkor ennek külföldön már tekintélye és szakirodalma volt.)

Szükségesnek tartjuk még pontosítani, hogy a nagybecskereki tárlat nem csupán gyermekrajz-kiállítás volt (mint ahogyan leegyszerűsítve emlegetik!), hanem gyermekművészeti, tehát átfogóbb jelleget öltött, hiszen a gyermekek (diákok) egyéb művészi megnyilatkozási formáit (gyermekjátékokat, tárgyformálást stb.) is bemutatta, közszemlére tette. Igaz, hogy a legmarkánsabb és a legnagyobb figyelmet felkeltő részét a gyermekrajok képezték, s talán ezért maradt meg a köztudatban (a szakirodalomban) gyermekrajz-kiállításként. A tárlatról egyébként többen is megemlékeztek. Gulyás Gizella Streitmannról szóló írásában megállapítja, hogy „ez a gyermekrajz-kiállítás országos hírnevet hozott Streitmann Antalnak, mivel úgy tartják számon, hogy Magyarországon ez volt az első gyermekrajz-kiállítás". A régebbi és újabb művészeti lexikonok is említik Streitmann és a becskereki tárlat úttörő szerepét. Így újabban az 1984-ben kiadott *Művészeti Lexikon* (szerk: Zádor Anna és Genthon István), igaz, kissé pontatlan megfogalmazásban, azt írja Streitmannról, hogy „1903-ban az első magyarországi gyermekrajz-kiállítás egyik kezdeményezője volt". Végül hadd idézzük még Fülep Lajosnak, Streitmann tanítványának szavait, aki évitzedekkel később így írt tanáráról és becskereki tárlatáról: „Az a változás pl., amely az utóbbi időkben a gyermekek rajzoltatása módjában beköszöntött (a természet után való rajzolás stb.), kizárólag egészséges esztétikai szempontok érvényesülésének eredménye. A gyermekekben a rajzolási kedvnek fölébresztése és fönntartása, a természettel való kapcsolatuk stb. nélkülözhetetlen föltétele a művészetre való nevelésnek. (Jól tudta ezt az én derék tanárom Nagybecskereken, Streitmann Antal, aki sok évvel ezelőtt, máig is emlékezetes, érdekességében és gazdag tanulságaiban – szerintem – ez ideig sehol el nem ért gyermekrajkiállítást nyélbe ütötte)."

A becskereki kiállítás után Streitmann Budapestről, a Gyermektanulmányi Bizottságtól csakhamar meghívást kapott, amit örömmel el is fogadott.

Streitmann előadása Budapesten: „A gyermek mint rajzoló művész" (1904)

Rajztanárunk 1904 márciusában a Nagy László által alapított (1903) budapesti Gyermektanulmányi Bizottság meghívásának tett eleget. Nagy László 1903 nyarán Becskereken személyesen is megtekintette a gyermektanulmányi kiállítást, és bizonyára a látottak hatására hívta meg a becskereki gimnázium tanárát. Tudni kell, hogy a Gyermektanulmányi Bizottság 1904-ben Budapesten egy nagyszabású gyermekművészeti kiállítást tervezett, és ennek előzménye volt Streitmann előadása. 1904. március 5-én este 6 órakor a Váci utcai új városháza nagytermében az egybegyűltek nemcsak Streitmann előadását hallgathatták végig,

hanem megtekinthettek néhány általa hozott szemléltető rajzsorozatot is az 1903. évi nagybecskereki gyermektanulmányi kiállítás anyagából.

Az *Újság* című lap az eseményről az alábbiakat írta: „Streitmann, akinek e téren való buzgóságát külön is ki kell emelnünk, ismertette a gyermek rajzművészetének a fejlődését a legkezdetlegesebb rudimentumoktól kezdve egész addig, mikor a gyermek már öntudatosan részletezni kezd, megfigyelése alaposabb, nem kuszán és zavarosan dolgozza fel benyomásait, szóval mikor már rajzolásában nem puszta utánzás és játék, hanem művészi öntudat kezd szerepelni."

A *Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének Értesítőjé*ben *A gyermek művészete* címmel Hollós Károly méltatta Streitmann előadását: „A gyermek ösztönszerű – tehát nem iskolai – rajzolgatási kísérleteit összegyűjtve és tanulmányozva azt látja, hogy eleinte fiúk és lányok egyformát rajzolnak; nemsokára azonban a fiúk inkább a küzdés és hadakozás, a leányok a ház és a család köréből szedik témáikat. Az embernek oldalról való rajzolását a gyermek hetedik évében kezdi meg, előbb női alakot, aztán férfit rajzol, az alsóbb fokon ruhátlanul és mozdulat nélkül, később felruházott alakokat, majd a harmadik fokon ruhás mozgó és cselekvő alakokat ábrázol. (. . .) A nagy számban bemutatott rajzokból kitűnik, milyen utat tesz meg a gyermek elméje a legkezdetlegesebb kísérlettől az emberi és állati alak teljesebb ábrázolásáig, mint tökéletesedik megfigyelése, mint megy át az általánosból a konkrétra, az egészből a részletre, bár rajzai még mindig csak naiv és tökéletlen kísérletezések maradnak, melyek az ősrégi és a művelődés kezdetleges fokán álló népek rajzi kísérleteihez hasonlítanak. (. . .) Az érdekes felolvasást sok kiváló pedagógus, művész, orvos és emberbarát hallgatta meg."

Streitmann, miután visszatért Pestről, 1904 júliusában rajzkiállítást rendezett a diákok munkáiból a becskereki gimnáziumban. „Nem egy közülök valódi tehetséget árul el" – olvassuk a *Torontál*ban. *A gyermek mint rajzoló művész* címmel Streitmann 1904 decemberében még a becskereki szabad líceumban tartott előadást. Ekkor a tanítókat és tanárokat arra hívta fel, „hogy már gyerekkorukban szoktassák hozzá a tanulókat a természet utáni rajzolásra, amely módszer az összes eddigiek közül talán leghelyesebb".

„A gyermekek rajzai" (1905)

A budapesti előadásra készülve Streitmann *A gyermekek rajzai* címmel 1904-ben tanulmányt írt, amelyet ott (majd Becskereken is) felolvasott. E tanulmány később a nagybecskereki gimnázium 1904/05. évi értesítőjében jelent meg, majd külön füzetben is. Rajztanárunk az 52 oldalas tanulmányban összegezte a gyermekrajzok tanulmányozásával kapcsolatos ismereteit, szemléltető gyermekalkotásokkal támasztva alá állításait. Részletesen kitért pl. az ember, a ló, a lovas ábrázolásának fázisaira, végigkísérve a gyermekek különféle korosztályának rajzait. Külön fejezetben vizsgálta a gyermekek képzelőerejét, „fantáziáját", továbbá a közvetlen környezet (miliő) tárgyainak megjelenítését. Kitért külön a leányok, külön a fiúk rajzainak kompozíciójára. Részletesen elemezte továbbá a harmadik dimenzió megjelenítését a gyermekrajzokon, foglalkozott „az átlátszóság" problémáival, de a rajzok gazdag etnográfiai anyagával is. Végül összegezésként megállapította: „Ha végigtekintünk az elsorolt gyermekrajzokon, ezeken a kedves, naiv tökéletlenségeken, minden fogyatékosságuk, té-

vedésük, kapkodó felületességük és dadogó arányosításuk mellett csodálatra kelt bennünket az azokban megnyilatkozó fejlődési folyamat. (...) A gyermekek, mint a valódi művészek, egyéni érzést és benyomást szabad egyéni felfogással közölnek velünk, s mint ilyenek az esztétikai érzés csíráját hordják lelkükben. A szó röpke, hamar elvész, de a vonalak nyelve maradandó. E beszédes vonalak nyelvén szól a gyermekvilág a lélekbúvárok s a nevelő-tanítók világához."

Streitmann 1905 utáni rajpedagógiai munkássága

Rajztanárunk 1905 utáni tevékenysége is a természet után való rajztanítás módszertani fejlesztésére, illetve további népszerűsítésére irányult. De most már Streitmann aktív szerepet vállalt a Magyar Gyermektanulmányi Társaság munkájában, de a Magyar Országos Rajztanár Egyesület tevékenységében is.

A gimnáziumi rajzkiállításokat a későbbi években is nagy gonddal és odaadással szervezte, és időnként újításokat is eszközölt. Elég, ha ezt csupán egyetlen példával támasztjuk alá. Az 1909 júniusában megrendezett rajzkiállításon minden rajz vagy festmény mellé odahelyezte azt a tárgyat is, amelyről a kép készült. A közönségnek így alkalma volt összehasonlítani, „hogy a rajzolónak mennyire sikerült a rajzban vagy festésben az eredeti természetest utánozni". A *Torontál A természet a rajzolásban* címmel számolt be a kiállításról, s a többi között ezt írta: „Ha figyelmesen végigjárunk az ízlésesen elrendezett rajzok között, megláthatjuk, hogy vezeti a gimnázium kitűnő rajztanára, Streitmann Antal a kis gyermek-ember kezét, anélkül, hogy a saját maga akaratát vagy ízlését rákényszerítené".

E tárlatot érdekessé a modellül szolgáló tárgyak egyidejű kiállítása tette, jelentőssé pedig az új törekvések bemutatása, ugyanis a kiállításnak volt *Új áramlás* című rajzösszeállítása, amely „új díszítési törekvésektől" tett tanúbizonyságot. A *Torontál* újságírója e törekvések lényegét így magyarázta: „Eddig minden stílusos dekoráció főhatása a színválasztó kontúrban feküdt: a görög edénydíszítő tusfekete alapozást, az indus, a perzsa, az arab erős,sokszor dupla vagy háromszoros elválasztó (fehér, fekete, arany vagy ezüst) színeket használt. A firenzei vonalazással különítette el a formákat az alaptól. A mi újítóink határoló vonalak és alap mellőzésével tisztamozgású formákat soroznak egymás mellé. Ritka színdiszkrécióval és eleganciával simulnak ezek össze a világos háttérrel. Első megpendített akkordjai mindezek egy új szimfóniának, melyben már benne zsong, benne forrong a magyar stílnak, a magyar iparnak, a magyar iparművészetnek s a magyar képzőművészetnek teljes kifejlődése."

A Nagy László-féle Magyar Gyermektanulmányi Társaság tevékenységének fokozásával vidéki fiókköröket is szervezett. A nagybecskereki fiókkör elnöki tisztségét Streitmann nem fogadta el (Grézlo János kir. tanfelügyelő töltötte be), de alelnöki tisztségét vállalta. Amikor 1911-ben Nagy Lászlóék megalapították a Gyermektanulmányi Múzeumot, Ballai Károly szerint „a kultúrállamok első Gyermektanulmányi Múzeumát", Streitmann is szorosabbra fűzte velük kapcsolatát. A Gyermektanulmányi Múzeum még 1911-ben bemutatkozott a Brüsszelben megrendezett első nemzetközi gyermektanulmányi kongresszuson, illetve az azzal kapcsolatos tárlaton. Egy évvel később, 1912-ben Berlinben is képviseltette magát.

1913. március 17-én délelőtt jelentős esemény színhelye volt a budapesti Pedagógiai Szeminárium nagyterme. Gróf Teleki Sándor elnökletével akkor kezdte meg munkáját az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus. A mintegy 450 jelenlevő között ott volt Streitmann Antal is, akit úttörő munkájának elismeréseként a kongresszus egyik alelnökévé választottak. Streitmann Teleki megnyitó beszédét megelégedéssel hallgatta végig, hiszen saját, több évvel azelőtt kifejtett elveit hallhatta, immár hivatalos megfogalmazásban: „Amit mi hirdetünk, az a gyermek megértése, a nevelői eljárásnak a gyermek lelkéhez való alkalmaztatása. (. . .) Két nagy alapgondolat jelölte meg az irányát a mi törekvéseinknek. Az egyik alaptörvény az, hogy az iskolát végre hozzá kell alkalmazni az élet szükségleteihez. (. . .) A másik nagy alapgondolat az, hogy az iskolát hozzá kell formálni a gyermekhez. Az iskolában a nevelői gondolkodás legfőbb tárgya maga a gyermek. Gondoljuk meg, hogy a gyermek lelke nagyon érzékeny viasz a befogadásra és márvány a megtartásra. Intsen bennünket ez a megismerés nagyobb felelősségre a gyermek iránt". A kongresszussal kapcsolatosan impozáns gyermektanulmányi kiállítást rendeztek. Az iskolákból, óvodákból, tanintézetekből erre az alkalomra mintegy hat-hétezer gyermekrajz érkezett be, de helyszűke miatt még negyedrészét sem tudták kiállítani. De még így is impozáns, tetszetős, tanulságos lett a tárlat.

Streitmann rajzmódszertani tevékenységét egyrészt kora gyermeklélektani felismeréseinek hangsúlyozott alkalmazása, másrészt az esztétikai, művészi szempontok előtérbe helyezése jellemezte. Úttörő szerepe rajzoktatásunk történetében vitathatatlan, akárcsak hozzájárulása is rajzelméleti irodalmunkhoz és rajzoktatásunk reformjához a századforulón.

Streitmann Antal a rajzoktatás állhatatos vidéki apostola volt haláláig. Nagybecskereken hunyt el 1918. március 3-án.

Irodalom

Domonkos Imre: A látás iskolája. Budapest, 1977

Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének Értesítője. Budapest, 1904

Nagy László: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából. Budapest, 1905

Pedagógiai Lexikon I-II. (Szerk.: Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Kemény Ferenc) Budapest, 1936

Pedagógiai Lexikon I-IV. (Főszerk.: Nagy Sándor) Budapest, 1979

Balogh Jenő: A vizuális nevelés pedagógiája I-II. Budapest, 1969

Az elemi népoktatás enciklopédiája I-II. (Szerk.: Körösi Henrik és Szabó László) Budapest, 1911

A Gyermekktanulmányi Múzeum gyűjteményeinek leírása. (Összeállította: Ballai Károly)

Az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus naplója s a vele kapcsolatos kiállítás leírása. (Szerk.: Répay Dániel és Balla Károly) Budapest, 1913

Gulyás Gizella: Fejezetek rajztanításunk kapcsolattörténetéből. Streitmann Antal (1850–1918). Rajztanítás, 1979. 4.sz.

Streitmann Antal: A művészeti oktatás a középiskolákban. Nagybecskerek, 1900
Streitmann Antal: A gyermekek rajzai. Nagybecskerek, 1905.
Torontál. Nagybecskerek, 1879–1918
Nagybecskereki Hírlap. Nagybecskerek, 1902–1904
A Nagybecskereki Gimnázium Értesítője. Nagybecskerek, 1879–1918

Ózer Ágnes

KÁLLAY BENJÁMIN, A TÖRTÉNÉSZ DIPLOMATA

Vannak a magyar történelemnek olyan korszakai, jelenségei, melyek iránt a magyar történettudomány nem tanúsított fogékonyságot, s vannak egyénisége-gek, akikről nem alkotott áttekinthető és pontos képet, holott legalább kapcsolattörténeti szempontból jelentőseknek minősülnek.

Talán ezzel magyarázható, hogy még ma sem, az egykori Jugoszlávia területén kialakult politikai és háborús helyzet után sem került a figyelem középpontjába Kállay Benjámin, a 19. század második felének kiemelkedő diplomata, gondolkodó és történész egyénisége. Egy-egy kisebb lélegzetvételű értekezés legfeljebb a liberális gondolkodó Kállayt, semmint a történészt és diplomatát állítja elénk.

A szerb és a jugoszláv szakirodalmat azonban, úgy látszik, jobban érdekelte a diplomata és történész, de talán ez természetes is, hiszen Kállay ebben a minőségben került szoros összeköttetésbe Szerbiával és a szerb nép történelmével, valamint Boszniával és az ott élő népekkel.

Így látott napvilágot 1976-ban Andrija Radenić gondozásában Kállay nagyobbrészt Belgrádban vezetett naplója, majd 1987-ben Szarajevóban Tomislav Kraljačić jelentetett meg monográfiát Kállay boszniai kormányzóságának idejéről (Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903).

Kállay történetírói munkásságát is számon tartják, a szerb történettudomány jeles képviselői napjainkig használják, olvassák és kommentálják műveit, a 19. században pl. Čedomilj Mijatović, Mihailo Gavrilović, Stojan Novaković, a közelmúltban pedig Slavko Gavrilović és Radovan Samardžić.

Kállay Benjámin 1832-ben született, és már gyermekkorától fogva érdeklődést tanúsított az akkor még keletinek számító népek nyelve, szokásrendje és kultúrája iránt. Az egyetem befejezése után már tudott oroszul, újgörögül, törökül és szerbül, s nyelvismeretéhez csakhamar széles körű politikai és gazdasági műveltség is társult.

Az 1865. évi sikertelen szentendrei képviselőjelöltségét követően az igazi nagy fordulatot karrierjében és életében a belgrádi főkonzuli és diplomáciai ügyvivői kinevezése jelentette 1868-ban, megpedig Andrássy Gyula miniszter-

elnök ajánlatára. Diplomáciai és miniszteri pályafutását később Bölöny József a *Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók* című értekezésében a Monarchián belül példa nélkülinek nevezte.

1868-tól 1875-ig országgyűlési képviselő, majd 1875-től 1878-ig osztrák–magyar képviselő volt az európai kelet-ruméliai bizottságnál, 1879-től különböző megbízásai voltak a közös külügy-minisztériumban, 1881-től közös külügyminiszter, 1882-től haláláig, 1903-ig közös pénzügyminiszter, és így, rangjánál fogva, az 1878 óta a Monarchia megszállása alatt lévő Bosznia kormányzója is volt egyben.

Pályafutásának ezek a száraz adatai azonban nem tükrözik Kállay Benjámin sokirányú érdeklődését és ténykedését, szellemi arculatának megrajzolásához tehát közvetlenül az osztrák–magyar kiegyezést megelőző időszakig kell visszanyúlnunk.

A Deák-párt berkeiben Kállay közvetlenül is összeköttetésbe került Andrássy Gyulával, valamint Deák Ferenc mellett a másik kiemelkedő szellemi egyéniséggel, Eötvös Józseffel, akinek Kállay ebben az időszakban a hatása alatt állt. Ekkor dolgozik John Stuart Mill *A szabadságról* című művének fordításán, és ekkor írja hozzá azt a bevezető esszét, melyben saját gondolatait is papírra veti a társadalom és az egyén viszonyáról, ezeknek a viszonyoknak a történelmi fejlődéséről. Ebben a munkájában a magyar pozitivista esszé egyik csúcsát tisztelheti az utókor, szerzőjét pedig a modern társadalomtudományi szaknyelv úttörőjének tarthatja számon. Kállay nyelvtörténeti jelentőségéről tanúskodnak későbbi történeti művei is, melyekben a modern politikai publicisztika nyelvén szólal meg és magyaráz történelmi eseményeket és folyamatokat.

Miután sor kerül belgrádi főkonzuli kinevezésére 1868-ban, kiteljesedik a Balkán iránti érdeklődése. Belgrádi éveinek hozadéka a már említett, rendszeresen vezetett napló, melynek gazdag anyagából magyar nyelven csak két útijegyzete jelent meg nyomtatásban: *Utazás a szerb határon 1868-ban* és *Bosnyák utazásról készült feljegyzés* (1871) címmel.

A szerb történészek Kállay konzuli naplóját, amely a szerb állam függetlenségi törekvéseit és politikai átrendeződését ismerteti, elsőrendű forrásműként használják. A könyv forrásértékét nagyban növeli Kállaynak a belgrádi diplomáciai és belpolitikai körökben elfoglalt különleges pozíciója, mely természetesen elsősorban nyelvtudásának volt köszönhető, valamint kitűnő megfigyelőképességének és annak a ténynek, hogy feljegyzései egyszersmind egy-egy esemény bel- és külpolitikai értelmezését is tartalmazzák.

A két előbb említett útijegyzet azonban igazi csemegének számít.

1868 szeptemberében, szinte közvetlenül Belgrádba érkezése után, Kállaynak lehetősége nyílt arra, hogy hajóval leutazzon Vidinig, ahonnan szárazföldi úton Negotinon, Zaječaron és Knjaževacon át tért vissza Belgrádba. Annak ellenére, hogy az utazás igen rövid ideig tartott, feljegyzései nem szűkülnek le a politikai eseményekre, hanem megfigyeléseit igen részletes és pontos földrajzi és néprajzi leírások is gazdagítják. Kállayt érdekelte a táj, az emberek, küllemük, öltözékük és a szokásaik is.

Szeptember 20-án, elhagyva Vidint, Negotinig jutott, ahol a körzet nacselnikja meghívta, hogy tekintse meg a negotini vásárt. Kállay így fogalmazta meg benyomásait: „. . . Végre leértünk a térségre, s csakhamar a vásár kellős köze-

pébe jutottunk. Itt leszálltunk a kocsikról, s gyalog hatoltunk be a szekér- és embertömegbe.

Az országút mellett kétoldalt elterülő térségen a legtarkább tömeg sürgött-forgott, tánczolt, danolt, kiabált, egy szóval a legnagyobb élénkség uralkodott mindenfelé. Mintegy 4–5000 ember volt itt összegyűlve az egész környékből s a legnagyobb rész nem vásárolni, hanem mulatni jött, s így nem csoda, hogy a vigasság ily élénken nyilatkozott... A nők kettesével-hármasával járkáltak... s már öltözetük azonnal elárulta nemzetiségüket. Az oláh nők színes, tarka, rövid katrinczákat viselnek, mely alól hosszabbra nyúlik a fehér ing; vastag harisnyáik szinte sokszínű pamutból készülvék; czipőik idomtalanságban hasonlók a sárczipőkhöz, sokan szandálokat hordanak, melyek éppen csak a talpat födik; hajuk közé csinált virágok s kisebb-nagyobb pénzdarabok vannak fonva; némelyek prémmel szegélyezett posztó felöltőt viselnek. A szerb nők öltözete többnyire fehér rövid szoknya, színes kötő s kis gömbölyűre szabott mellényke, vagy e helyett a derékon széles színes fűző öv (a szoknya folytatása gyanánt), mely a mellett fel és előre szorítja. Az öltözék gazdagságát a nyakra s a haj közé fűzött arany, ezüst pénzekből összerakott egész pánczél borítja, mások több sor aranyat viselnek nyakukon. A menyecskéket csinált virágokból készült, üveg gyönggyel és ismét pénzekkel ékesített toronyalakú magas fejék különbözteti meg. A férfiak viseletében is megvan a különbség a két nemzetiség között, mely leginkább a föveg különféleségében nyilvánul"...

Szerbiai útjára Felix Kanitz ismert balkanológussal indult és Vidinig együtt utazott, s a vele folytatott beszélgetés természetesen nyomot hagyott a majdnem két hétig tartó utazásról szóló feljegyzésén, amelyet 1868. szeptember 27-én így fejez be: „... Ezután békében maradtam egészen Szmederevóig, hová délelőtt 11 óra felé érkeztem meg. Itt még egy nacsalnik és tisztjeinek látogatásán kellett túlesnem, azután azon boldog öntudattal indultam tovább, hogy több nacsalnik Belgrádig nem létezik. A kis Groczka faluban azonban meglátogattam Garašanint, Szerbia híres ministerét, ki mióta a kormány mások kezébe jutott, itt él visszavonulva, de azt hiszem, nem tétlenül, hanem szüntelen fondorkodva. Mintegy félórát töltöttem nála, beszélgetve egész általánosságban.

Négy órakor délután érkeztem meg Belgrádba, fáradtan, porosan, eltikkadva, igen elégedetten ezen kis kirándulással, de nem bánva azt sem, hogy egyszer már végét érte."

Következő útjára 1872-ben került sor. Beust osztrák–magyar külügyminiszter megbízásából Boszniába utazott, hogy az ott tapasztaltakról jelentést írjon. A Kállay-szövegek sajtó alá rendezője, Thallóczy Lajos rövid bevezetőjében kifejezi azt a meggyőződését, hogy ez az utazás „... kiindulópontja annak a hét évvel később testet öltött politikának, mely Boszniát és Herczegovinát a monarchia egyenes érdekörébe vonta". Kállaynak szándékában állt útijegyzeteit kibővítvve és jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátva egy nagyobb „főműben" megjelentetni, de ennek a munkának csak a bevezetőjével készült el, magát az útijegyzeteket már nem dolgozta át.

A bevezetőben igyekszik alapos információkat nyújtani a török uralom alatti Boszniáról, s kifejti, hogy mivel minden oldalról idegenekkel, sőt délen és ke-

leten ellenségekkel van körülvéve, ez a történelmi-földrajzi helyzet nagymértékben meghatározza a boszniai politikai viszonyokat. Két momentumot tartott különösen jelentősnek: a könnyű elszakadás lehetőségét (Boszniát csak 8 óra járásnyi földterület köti össze a Török Birodalommal), valamint az állandó veszélyeztetettség érzését. A mohamedán lakosságot különösen fogékonynak tartotta a vallási fanatizmusra. Talán ezért érezte szükségesnek, hogy röviden foglalkozzon a bosnyák tartomány „etnografico-vallásos mozzanataival", továbbá azokkal a történelmi folyamatokkal, amelyek az 1872-ben uralkodó helyzet kialakulásában is szerepet játszottak, vagyis a földbirtokviszonyokkal. A későbbiekben ezek rendezése képezi alapját a Boszniával kapcsolatos intézkedéseinek, illetve a bosnyák kérdés megoldásának.

Írásában utal a nyelvjárásbeli és kiejtésbeli különbségekre, melyek szerinte nem gátolták a különböző vallású, de fajilag egységes népek egymás közötti megértését, sőt, annak a meggyőződésének is hangot ad, hogy amennyire a körülmények Boszniában lehetővé teszik, a különálló nemzetiségnek „bizonyos homályos érzete lelhető fel". Érveit így fogalmazta meg: „Ha a mohamedán vagy keresztény bosnyákot kérdezzük, hogy mily nyelven beszél, rendesen azt feleli: naški vagy bosnyácski (a mienken vagy bosnyákul). A különlegesség ez érzete nemcsak a nyelvre terjed ki, hanem a fajra és általában a nemzetiségre is. Nem egyszer hallottam beszélni a bosnyák nép természetes tehetségeiről, képességeiről, melyek az ottani felfogás szerint csakis a bosnyák faj tulajdonait képezik".

A nemzetiségi megoszlás ismertetésén kívül Kállay a vallási jellegzetességek feltárásával a boszniai mohamedánok és keresztények közötti antagonizmus gyökereit is kutatja, s a mohamedán fanatizmus sem marad érdeklődési körén kívül, sőt, a katolikus–ortodox ellentétekkel is behatóbban foglalkozik. Írása itt félbeszakadt, tovább már csak a rövidebb, hosszabb napi bejegyzések jelzik a mintegy 582 kilométernyi útjának állomásait. A feljegyzésekből ítélve Boszniában elsősorban a már említett nemzetiségi és vallási ellentétek voltak rá nagy hatással, de érdeklődése kiterjedt a földrajzi, néprajzi és életmódbeli sajátságokra, mint a pár évvel azelőtti szerbiai utazása során.

Kállay hajóval indult Boszniába, Brčkónál felszállt a hajóra az osztrák–magyar konzuli ügyvivő. A boszniai állapotokról folytatott beszélgetésük nyomán a következőket jegyzi fel naplójában: „A nép elnyomva, de inkább a földbirtokosoktól, mint a kormánytól. A törökök felhasználják a katholikusok és orthodoxok ellenségeskedését. A keresztények még nem képesek gondolkozni, összetartás nincs köztük, s ezért komoly mozgalomról nem is lehet szó; egyik a másikat árulja el a török hatóságnál". Július 16-án ért Szarajevóba, és az első benyomását így írta le: „A túlsó oldalon egy völgynyílásban Szarajevó hegyi látképe tűnt elő. Gyönyörű táj. Hosszú híd a Bosznán, Oszmán pasának egy nyári laka; Ilidzse, tíz percznyi távolban gyógyforrások. A térségen kanyargó úton fél hétkor Szerajevóba érek és Theodorovicséknál szállok meg". Érdekességként említsük meg, hogy amikor a völgynyílásban először megpillantotta Szarajevót, fél kettő volt, és mintegy öt óra hosszára volt szüksége ahhoz, hogy a városba érjen. Thallóczy Lajos ezt a bejegyzést a következő lábjegyzettel látta el: „12 km Szerajevótól; Kállay Ilidzséből modern fürdőt teremtett, mely haláláig meleg gondoskodás tárgyát képezte. Kitűnő kénes hévvize már a római

korban ismeretes volt. Most a szerajevói állomástól külön vasút közvetíti a forgalmat 1891 óta."

Kállay július 17-e és augusztus 2-a között tartózkodott Szarajevóban, és szinte minden napja eseményekben gazdag volt. Meglátogatta minden felekezet iskoláját, a szarajevói török helyőrség nyári táborát, különböző vallású kereskedőket, egyszerű embereket, egyszóval figyelme a város minden jellegzetességére kiterjedt. Jegyzeteiben ugyanakkor figyelemmel kíséri az új ortodox templom felszentelésének politikai mellékzöngéktől sem mentes előkészületeit. Így július 25-én Holmes angol konzultól szerzett értesülését jegyzi le: „Holmes (angol consul) beszéli, hogy a városban az a hír van elterjedve, hogy az új ortodox templom megnyitására (augusztus 1.) tizenötezer idegen jön Montenegróból és Szerbiából. Holmes beszélt a válival és figyelmeztette, hogy tegyen rendelkezéseket, nehogy valami zavar történjék. . ." Július 30-án már a másik fél előkészületeiről is voltak hírei: „. . . A városban nyugtalanító hírek keringenek a holnaputáni templomszentelési ünnepélyt illetőleg. Mondják, hogy a mohamedánok ócska handzsárjaikat élesítik, hogy a fanatikus Hadzsi Loja el volt fogva, de ismét szabadon bocsáttatott, hogy az orosz consul végrendeletét a válinak adta át azon esetre, ha az ünnepélynél lemészároltatnék stb. Természetesen én nem látom, hogy aggodalomra ok volna; azonban úgy látszik, maga a kormány is tart némi excessusoktól, mert a táborból katonaságot szólított be a városba."

Kállaynak ezek a boszniai naplójegyzetei, mihelyt 1882-ben pénzügyminiszterré nevezték ki és Bosznia-Hercegovina legfőbb vezetése is a kezébe került, egészen más dimenziókat kaptak. Nevéhez a szakirodalom általában „a Bosznia pacifikációját" fűzi, attól függően pedig, hogy milyen nemzetiségű az illető szerző, dicséri vagy elmarasztalja. Az mindenesetre tény, hogy Kállay közvetlen tapasztalatai alapján hozta meg a Boszniával kapcsolatos döntéseit, amelyek a lassú, passzív és elmaradott török távkormányzás helyett, egy gazdaságilag aktív civilizáló rendszerre szerette volna alapozni Bosznia jövőjét, oly módon, hogy minden ott élő népnek, sajátosságai megőrzése mellett, legyen lehetősége a fejlődésre. Törekvéseiben az a meggyőződés vezérelte, hogy kialakulóban van a bosnyák „különálló nemzetiség homályos érzete", s hogy Bosznia gazdasági megerősödése és modernizálódása esetén a bosnyákság modern politikai nemzetté kovácsolódva eltompíthatja a fennálló antagonizmusokat.

A szerb történetírás 1993-ban Tomislav Kraljačićtól búcsúzva így emlékezett meg Kállayról: „Kállaynak az volt a szándéka, hogy a keleten lángoló szerb és a nyugaton lángoló horvát tűz közé egy idegen szigetet telepítsen." „. . . Nem ez a magyar báró volt az egyedüli, aki a szerbeket úgy élte meg, mint egy új nemzet-ötvözet képlékeny összetevőit." „. . . Kállay halála óta még háromszor ismétlődött meg az az erőfeszítés, hogy egyazon területen és ugyanazon etnikai összetevőkből egy más nemzet nevelődjön".

De Kállay elképzeléseinek és megoldásainak nemcsak a szerb egyesülést szorgalmazók bírálatával kellett megküzdenie. Rendszerének a konzervatív mohamedán arisztokrácia köreiben is voltak ellenségei, akik ugyanúgy végletekben gondolkodtak, mint a boszniai szerbek.

Így született meg 1990-ban *A mohamedánság helyzete Boszniában* című írása, amellyel a *Budapesti Szemlé*ben egy travniki mohamedánnak a bírálatára vála-

szolva, kórképét adta a boszniai problémáknak, és felkínálta a statisztikai adatokkal alátámasztott megoldásokat is.

Ezeknek az értékéről még azok is meg vannak győződve, akik a leghevesebb bírálói Kállay boszniai rezsimjének, s akik a szerb egyesülés fő ellenségét látták benne. Mint a Kraljačić-bucsúztatóból kitűnt, a Kállay-féle boszniai intézkedések történelmi értékelését az „európai történetírás feladatának tartják".

Kállay tevékenysége azonban nem merült ki a naplóvezetésben és filozófiai eszmefuttatásainak lejegyzésében. Idejének legnagyobb részét 1874 tavaszától a szerb nép történetének a megírására fordította: érdeklődésének középpontjában a 19. századi szerb történelem fő eseménye, a szerb felkelés állt, és ennek kapcsán írta meg a szerb történelem rövid áttekintését a szerbségnek a Balkán félszigetre való vándorlásától a felkelésekig. Arról, hogy mi késztette e hatalmas vállalkozásra, az 1867-ben megjelent *A szerbek története 1780–1815* című munkájának az előszavában vallott. „Nálunk e történet még oly kevéssé ismeretes, e mellett pedig reánk nézve oly kiváló érdekkel bír, hogy nem tartottam feleslegesnek, röviden megemlékezni azon régibb korról is, midőn Magyarország és Szerbia olykor mint barátok, de igen gyakran mint hatalmas vetélytársak jelennek meg."

A szerb nép történetét a kissé hosszúra sikeredett Bevezetőben sűrítette össze, nem feledkezve meg annak hangsúlyozásáról, hogy ilyen „terjedelemben s így egybeállítva", mint ahogy ő „megkísérelte", e történeti tények még „sehol sem voltak feldolgozva önálló kikerekített egésszé". De nemcsak a Bevezetőben, hanem az egész műben fellelhetők a szerző közvetlen tapasztalatain és filozófiai műveltségén alapuló megállapításai, melyek akkor futurisztikusaknak tűntek, ma pedig az aktualitásukkal ragadják meg az olvasót. Ilyen például a Balkán félsziget történelmi-földrajzi helyzetének jellemzése, a szerbek letelepedése előtti korokra való visszatekintése: „De a legkülönbözőbb népeknél is, melyek állandóan megtelepedtek a félszigeten, és rendezett államokat alkottak, felismerhető a törekvés: egyesíteni mindazon tartományokat, melyek tulajdonképpen a Balkán félsziget összeségét képezik. A teljes egyesítés csak két hatalomnak sikerült, a byzanczinak és az oszmánokénak, de ezeknek is aránylag csak rövid időre. Az időnként felmerülő s olykor-olykor nagy erőre vergődő ellentétes törekvések csakhamar meglazítják vagy végképp megbénítják a központi hatalmat. A Balkán félsziget tartományainak egyidejű centrifugális és centripetális irányzata, mindenesetre egyike a legnevezetesebb történeti jelenségeknek, melyet ma éppen úgy szemlélhetünk, mint századok előtt."

Ugyanez a gondolat jut kifejezésre a szerb fejedelemségekről szóló részben is: „E fejedelemségek, mint látni fogjuk, hosszabb időn át, többé-kevésbé önálló szerepet játszanak a szerbek történetében, s nemegyszer elkeseredett küzdelmet folytatnak egymással. Mindazáltal a nép, mely azokat lakta, úgy fajra mint nyelvre nézve teljesen egységes volt. És ezért kétségkívül a történelem egyik legsajátosabb tüneménye, hogy a Balkán félszigetet lakó összes szerb elem még a legkedvezőbb körülmények között is, aránylag csak rövid időre volt képes a szerb tartományok egyesítésén alapuló egységes államot alkotni. A szétválás igen hamar bekövetkezett. És miként ma is, ha mindjárt nem is öntudatosan átérzett politikai irányzat kifolyása gyanánt, de tényleg mégis három

gravitationalis központot találunk a Száván túli szerbek között u. m. a tulajdonképi Szerbiát, Boszniát és Montenegrót Herczegovinával, úgy már a szerbek megtelepedésének idejében s azután egész történetükön át mindenkor feltalálhatjuk ezen hármas központosulási törekvést. E nevezetes tény kétségkívül érdekkel bírt a múltban s figyelmet érdemel a jövőre nézve is."

Magának a szerb felkelésnek a történetét azoknak a történelmi eseményeknek az ismertetésével kezdi, melyek szerinte közvetlen kirobbantói voltak a török elleni lázadásnak. Kimerítő alapossággal tárja fel, milyen viszonyok között élt a szerb nép a török hódoltság idején, kitér az osztrák–török háborúra, s magának a felkelésnek három fejezetet szentel. A szerbiai eseményeken kívül szól a felkelők hadi tevékenységéről, a felkelés vezetőinek egymás közötti viszonyáról, s a korszak történéseit a szerb–török ellentét szemszögéből világítja meg. Alapos vizsgálatnak veti alá a két fő külpolitikai tényezőnek, Ausztriának és Oroszországnak a szerb felkeléshez való viszonyulását. Lépésről lépésre nyomon követi az osztrák diplomácia minden intézkedését, és arra a következtetésre jut, hogy a keleti kérdés megoldásában az ő korában is érezhető lépéshátrányt az osztrák, majd az osztrák–magyar diplomáciának a helytelen intézkedései okozták. Ennek a tézisének a kifejtésére *A szerb felkelés története 1807–1810* második kötetében került sor teljes egészében, mely csak Kállay halála után, Thallóczy Lajos gondozásában jelent meg 1909-ben.

Kállaynak nem sikerült befejeznie a tervezett terjedelemben művét. Kéziratát és jegyzeteit, valamint az általa fontosnak ítélt források jegyzékét a sajtó alá rendező Thallóczy a második könyv függelékeként közölte. Így láttak napvilágot az írásunk elején már ismertetett útijegyzetek is. A két könyv megjelenése között eltelt 21 év alatt Kállaynak három kisebb lélegzetvételű írása hagyta el a sajtót. Ezek a művek terjedelmüktől függetlenül hűen tükrözik szerzőjük politikai és szellemi fejlődését, melynek a nemzeti liberalizmus volt a kezdete, és a századvégi dualista konzervativizmusba torkollt.

Az első mű tulajdonképpen egy résztanulmány a szerb felkelés történetéhez, és *Oroszország keleti törekvései* címmel jelent meg 1878-ban, ezt követte ugyanaz évben akadémiai székfoglalója, a *Magyarország a Kelet és Nyugot határán* című történelmi esszé, amelyben a Nyugat és a Kelet szellemiségének összevetésével határozza meg Magyarország helyét a két civilizáció határán, abban a hitben, hogy „a közvetítést az emberiség két nagy áramlata között, nekünk kell... elvállalnunk, mert mi vagyunk arra leginkább hivatva... Minden erre utal; még az a szent ereklye is, melyet a magyar nép méltán az állami és nemzeti egység jelvényéül tekint. A magyar korona két részből áll. Rómából származott az egyik, a másik Byánczból. A Nyugot és a Kelet szelleme egyesül a szent koronában". Annak ellenére fejtette ki álláspontját, hogy már a beszéd elhangzásakor védekeznie kellett a szélsőséges magyar nacionalisták, Rákosi Jenő és hívei ellen, akik a „magyar szupremáciát a Szent Korona országaiban" erőszakkal és kizárólagossággal szerették volna megvalósítani. Kállay tehát szöges ellentétben áll azzal a képpel, amelyet a szerb szélsőséges nacionalisták rajzoltak róla.

Harmadik művét már miniszterkedése alatt, 1900-ban, Bosznia kormányzójaként írta. A mohamedánság helyzetének a felmérésével a boszniai kérdés

megoldásának sajátos, kállays víziója vázolta fel benne, és Bosznia civilizálásának gazdasági alapjaira is rámutatott.

Halála után közeli munkatársa, Thallóczy Lajos úgy ítélte meg, hogy Kállaynak a szerb felkelésre vonatkozó hátrahagyott kézirata önálló műként is megállja a helyét. Mint bevezetőjében említi, a kézirat olyan „nagyméretű", hogy megszerkesztéséhez körülbelül két évre volt szüksége két munkatársával együtt: dr. Jungerth Mihály a műben szereplő egyének életrajzi adatait dolgozta fel, dr. Szekfű Gyula pedig a név- és tárgymutatót állította össze.

A szerb felkelés történetének második része így két kötetben jelent meg, s Kállaynak teljesen rendezett öt fejezetnyi szövegét tartalmazza, de nem az eredeti elképzelés szerint. Munka közben ugyanis Kállay úgy találta, hogy nem lesz ideje művét befejezni, és hogy fel kell dolgoznia a Habsburg Birodalom határ menti területein és a Szerémségben élő szerb lakosság között 1808-ben kitört lázadásokat. Az ezekkel foglalkozó fejezetekben már kirajzolódik a modern politikus arcéle, aki nemcsak hogy felismeri a császári udvarnak a magyarországi szerbség iránti politikai játékait, hanem ellenzi is.

Természetesen felmerül a kérdés: vajon milyen is Kállay Benjáminnak a szerb nép történetével foglalkozó műve? A szerb felkelések teljes történetének a megírását tervezte 1815-tel bezárólag. Ezt a szinte egész életét kitöltő folyamatos munkát nem sikerült befejeznie, de még így is kiemelkedik a 19. századi szerbségről szóló történeti művek közül –, melyek Radovan Samardžić véleménye szerint nem mondhatók a legjobbaknak –, s mind terjedelmét, mind tartalmi minőségeit tekintve figyelmet érdemel.

Kállay műve Leopold Rankéra, a modern történetírás szerbiai megalapítójára és a szerb felkelés egyik első történetírójára is hatással volt. E megállapításra a két szerző azonos tárgykörű művének összehasonlítása után jutottunk. Ranke 1892-ben jelentette meg Belgrádban *Srbija i Turska i deveinaestom veku* című tanulmányát, amelyen kétségkívül rajta hagyta jelét a magyar elődd „szellemujja". Ez „nem is csoda, hiszen Kállay – mint Nemeskürty István írta róla – a kiegyezés utáni liberális magyar politikusnemzedék jelentős tagja volt". De legtöbbször mint „nem eléggé jó magyart", illetve mint „a szerbeket nem eléggé szerető" írót a történelem lomkamrájába hajították.

1889 tavaszán a nagyon beteg Andrássy Gyula jóslata, hogy: „. . . nemzetek sorsa fölött az ágyúk döntenek majd", bevált akkor is, ma is. Elsősorban azért, mert a liberálisan gondolkodó, művelt és sokoldalú történetíró diplomaták, mint amilyen Kállay Benjámin is volt, majdnem mindig háttérbe szorulnak.

---

* Ez az írás a Belgrádi Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszékén 1988-ban megvédett – Benjamin Kalaj – istoričar jugoslovenskih naroda című – magiszteri dolgozat alapján készült.

KÖNYVSZEMLE

SZÖVEGÉRTELMEZÉS: SZÖVEGÉRTÉS

(Láncz Irén: Szó, szöveg, jelentés. Forum, Újvidék, 1994)

A vajdasági magyar könyvkiadás igazán nem bővelkedik nyelvészeti tárgyú, nyelvészeti jellegű kiadványokban. A *Nyelvművelő Füzetek* 1984-től megjelenő könyvecskéin kívül az utóbbi években a szélesebb olvasórétegek előtt valójában csak az iskolai nyelvtankönyvek képviselik a jugoszláviai magyar nyelvészetet. (Hiszen a szakfolyóiratokban és tudományos intézmények évkönyveiben szép számmal rendszeresen megjelenő dolgozatok, tanulmányok a szakmai körökön kívül rendszerint csak viszonylag kisszámú érdeklődőhöz jutnak el.)

Ezért is kell jelentősnek mondanunk Láncz Irén nyelvstilisztikai tanulmányokat tartalmazó új könyvét. Ezt a tanulmánygyűjteményt, ha szakkönyvnek tekintjük (márpedig tartalmi jegyei, kvalitásai emellett szólnak), elsősorban azok forgathatják haszonnal, akik az irodalmi stílus, a költői (írói) nyelv, nyelvhasználat kérdései iránt érdeklődnek.

A kötet jelentősége azonban sokkal inkább abban rejlik, hogy – ami vidékünk tudományosságában igazán szokatlannak mondható – megkapó módon tesz bizonyságot a szerző *nyitottságáról*. Nemcsak az interdiszciplinaritás tekintetében, hiszen ezt a stilisztikai vizsgálatok eleve föltételezik, nem is csak az elemzések tárgykörét, de az elemzések módszereit illetően is: hagyományos és modern eljárásokat egyaránt segítségül hív Láncz Irén, amikor az egyetemes és a vajdasági magyar irodalom klasszikus és kevésbé klasszikus vagy éppen modern alkotóinak nyelvét, szövegépítkezési módját vizsgálja.

Láncz Irén tevékenysége – illetve ami ebben a kötetben megmutatkozik belőle – kettős kötődésű: kötődik egyrészt a költői műhöz/opuszhoz, amelyet vizsgál, s (párbeszéd-, illetve vitaszerűen) kötődik az irodalomtudományhoz és -történethez is, amikor a maga rendszerint szuverén nyelvészeti meglátásait azokéi mellé helyezi. Tudván tudva, hogy „a tartalmat a nyelv elemei, a nyelvi jelek továbbítják" (114.), tehát a nyelvész, a stíluskutató az irodalmi alkotások vizsgálatakor (is) hasznos munkát végez: a művek megértését segíti.

Láncz Irén vizsgálódásmódja racionális és hatékony. Az egyén (a költő) stílusát, illetve azt a stílussajátságot, amelyet belőle megfigyelése tárgyává tesz, a

költői nyelv legjellegzetesebb vonásainak/vonatkozásainak a bemutatása révén jellemzi. Egy-egy esettanulmány is ily módon később komplex stílusvizsgálat alapját képezheti.

A tanulmányok három témakör köré csoportosulnak, s a kötet tagolódása is ezt a hármasságot követi. Az első rész *A szöveg szerkezete* címet viseli. Itt találjuk azokat az elemzéseket, amelyek a leginkább kötődnek a szerző szövegtani kutatásaihoz. (Füst Milánnak A feleségem története című regénye s Tömörkény-novellák szolgálnak hozzájuk alapul.) Valójában a *Jelentés és szöveghéttér* című második rész elemzései sem nélkülözik a szövegtani szempontokat. A különbség az, hogy e rész tanulmányaiban a szövegértelmezés, a szöveg funkcióvizsgálata a szemantikai vonatkozások kidomborításával történik. Ezek az elemzések a Krúdy-regények és József Attila-versek befogadásában lehetnek segítségünkre. *Nyelv és stílus* a címe a könyv tematikailag is gazdag harmadik részének, amely a kötet tanulmányaiból hetet foglal magában. A magyar stíluskutatások szép hagyományait is és az újabb nyelvészeti irányzatok eredményeit is hasznosítja itt elemzési módszereinek kiválasztásakor a szerző. Ennek eredményeképpen különlegesen szép és példamutató analízisek jöttek létre Bródy Sándor, Szentelcky Kornél, Szirmai Károly, Tersánszky Józsi Jenő, Herceg János és Juhász Ferenc stílusáról.

Láncz Irén munkáját akkor értékelhetjük csak a megfelelő módon, ha közelebbről is megvizsgáljuk, milyen kérdések, témák kaptak helyet a *Szó, szöveg, jelentés* című könyvében.

Az első tanulmány a *Tömörkény István novelláinak szövegtani vizsgálata* címet viseli. Irigylésre méltó elméleti és filológiai fölkészültséggel mutatja meg a szerző, hogy Tömörkény Istvánnak az irodalomtörténet és a kritika (többek között Ady Endre és Móricz Zsigmond) által emlegetett – és elmarasztalt – „komponálatlansága" mögött is megmutatkozik a kompozíció, ha szövegnyelvész veszi kézbe a bizonyítást. Az ún. „mozaik-kompozíció"-ra és a „kettős-kompozíció"-ra is példák, idézetek sorát állítja elénk Láncz Irén, s bemutatja az ún. „áthidaló közlések", deskripciók szövegkohéziós szerepét a kompozíciós egységek „lazá"-nak mondott (valójában mégis szervesnek mutatkozó) szövevényében. „Ha műfaji szempontból nem zárt, hanem laza a szöveg, szövegtani szempontból nézve tele van olyan elemekkel, melyek a leírást a többi szegmentumhoz kötik. A jelentéssíkok összekuszálódnak, vagyis a kompozíciós egységek át- meg átszövik egymást . . ." (19. l.) Bizonyító munkája meggyőző, pedig a szövegszervező nyelvtani kategóriák, a kohéziós tényezők közül csak a legszükségesebbekkel (a legjellemzőbbekkel?) foglalkozik.

Mondatkapcsolások, konstrukciótípusok A feleségem történetében cím alatt Füst Milán stílusával, „sajátos ízű" mondataival, „egyéni színt adó mondatsajátságaival" foglalkozik Láncz Irén. Azokkal is, amelyek révén a regény nyelve a beszélt nyelv sajátságaihoz közelít. (Pl. hiányos mondatok, szaggatottság – vagy miként az elemzés szövegében megfogalmazódik: a mondategészből kiszakadt mondatrészek és főmondatszerűvé vált mellékmondatok, amelyek a hangsúlyozás, a „kiemelés" fontos eszközei a regényben.) Továbbá – Békési Imre kutatásaihoz kapcsolódva – Füst Milán konstrukciótípusait veszi vizsgálat alá a szerző. „Az író szövegalkotásának jellemzőit ragadhatjuk meg a konstrukciótípusok vizsgálatával" – vallja (33. l.). Mondatszerkezet-vizsgálatok nyo-

mán eljut a megállapításig: A feleségem történetében „a megokolt előtagú ellentét a leggyakoribb konstrukciótípus" (33. l.). „A nyelvi megformáltság a gondolat megformáltságát is jelenti" – olvasható a tanulmány végén. Ehhez kiegészítésképpen, s Füst Milánról szólva igencsak ideillően (vö. a tanulmánykötet 27. lapján található azon gondolatokkal, miszerint „hiányok" fedezhetők föl a szöveg bizonyos helyein, amelyeket „az olvasónak kell odaértenie") csak annyi kívánkozik még: a nyelvi *megformálatlanság* – értékes szépirodalmi szövegről lévén szó – ugyanúgy. Vagyis hogy a köznyelvi normához mért „hiány" adott esetben sajátságos stíluseszközként jelenhet és jelenik meg. (Ezt csak a félreértések elkerülése végett tesszük hozzá, hiszen Láncz Irén vizsgálódásmódjából ez egyértelműen következik.)

Krúdy Gyula stíllusának két tanulmányt szentel Láncz Irén. Az egyikben (*Magjellegű és kontextuális szémák a Krúdy-regényekben*) öt regény: Az Asszonyságok díja, a Napraforgó, Az útitárs, a Hét Bagoly és A vörös postakocsi szövegén végzett vizsgálatok eredményeit mutatja be a témához való körültekintő elméleti megközelítés után. Különösen érdekes kísérletnek lehetünk tanúi, amikor három stílusalakzatot mutat be: a metaforát, a metonímiát és a szinekdochét. Megközelítésmódja újszerű, a generatív szemantika fogalomrendszerében mozog. A másik tanulmányban a Napraforgó című regény az elemzés tárgya. Témája pedig Krúdy képrendszere, ill. a regény „szövegháttér-vizsgálata". Az elemzés célját is, értelmét is a tanulmány utolsó mondatában Láncz Irén ekképpen fogalmazza meg: „Az elemzésben meg szerettük volna mutatni, hogy Krúdy képeinek alapos elemzése bonyolult összefüggéseket tárhat fel, s az író utalásainak szerteágazó volta mindig egy helyre fut össze, az egész megértését teszi lehetővé" (67. l.).

Láncz Irén a kötetben olvasható tizenkét tanulmány közül csak kettőben foglalkozik lírai szövegekkel. Az egyik ezek közül a *József Attila groteszkjéről* címet viseli. Abból a tényből indul ki, hogy József Attila verseinek kapcsán sokszor vetődik föl a groteszk fogalma, arról azonban rendszerint nemigen esik szó, mi is áll konkrétan e fogalom mögött. A szerző hozzáállása ehhez az érdekfeszítő problémához a következő: „Ebben a dolgozatban a költő groteszkjének néhány jellemző vonását próbáljuk megragadni. Verselemzésre, értékelésre nem vállalkozunk – egyrészt mert ezt már sokan megtették előttünk, másrészt ez nem is a mi területünk –, helyette a megközelítésnek egy lehetséges útját követjük: jelentéstanilag próbálunk meg rávillantani, miért tekinthetünk egész verseket vagy néha csak képeket groteszknek, megkíséreljük a groteszknek mondott versekből kihámozni, mi teszi őket azzá" (68. l.). A kiválasztott esztétikai minőség megközelítését elsősorban a Károly Sándor által bevezetett szintaktikai jelentés, azaz a szó más szavakhoz való kapcsolhatóságának kötöttségei, szabályszerűségei segítségével kísérli meg, de a groteszk hatás létrejöttében részt vevő szó jelentésszerkezetének a szerepére is rámutat. A groteszk „titkát" aban látja – s illusztrálja ezt a meglátását példákkal is –, hogy „nem a beidegzett, a várt, a megszokott következik, hanem az ellentéte" (71. l.). A József Attila-i groteszkről pedig azt is tudnunk kell továbbá, hogy egy jellemző magatartásforma: az „önnövelés és önkicsinyítés hozza létre a groteszk formákat" (72. l.). Tulajdonképpen tehát olyan stíluseszköz a groteszk, amelyet a hagyományos stilisztikák valószínűleg az ellentét egyik – különleges

– formájának tartanának. Láncz Irén generatív megközelítésből jut el hasonló tapasztalatokig, „kísérlete" tehát eredményhez vezetett.

A naturalizmus nyelve című tanulmányt véleményem szerint különleges hely illeti meg a szerző stilisztikai munkáinak sorában. A naturalizmus nyelvéhez valójában a Bródy Sándor-i novellák nyelvi eszközeinek/jellemzőinek a megismerésén át is út vezethet – vonja be az olvasót a témába a szerző –, s irodalomtörténészek (Bori Imre, Szerb Antal, Juhász Ferencné, Hatvany Lajos, Czine Mihály, Laczkó András stb.) megállapításait említi, akik Bródy Sándort egybehangzóan naturalista írónak tartják. Csakhogy „a magyar naturalizmus eme legjelesebb képviselője"-nek stílusáról a nyelvész végül is a bizonyítékok sorát teszi elénk, amelyekből az is kiviláglik, hogy a naturalista elemek, sajátságok mellett impresszionista stílusjegyek is megmutatkoznak benne: „Bródy a megfigyelésben hideg és tárgyilagos, az ábrázolásban azonban nem" – olvashatjuk a kötet 83. lapján, s utána a számba vett stíluseszközök sora következik (pl. nominalizmus, halmozás, párhuzam, ellentét, hangutánzó és nyelvjárásias szavak, neologizmusok, párbeszéd stb.), amelyekkel ez a megállapítás a szemünk előtt válik bizonyítottá. S emellett a Bródy Sándor-i novellavilág is szinte megelevenedik: a „nyelvi tények megállapítása" valóban elvezet „a nyelvi elemek funkciója"-nak fölismeréséhez.

A nyelvi jelek stilisztikai funkciója Szenteleky Kornél műveiben címmel itt első ízben megjelent elemzés Szenteleky Kornél írói stílusában a legjellemzőbb jegyeket a halmozásban és a költői képek gazdagságában (99. l.), továbbá a „hosszú, hömpölygő mondatok"-ban (110. l.) jelöli meg. Különösen érdekes része az elemzésnek Szenteleky hasonlatainak a tipizálása (108-9. l.).

Láncz Irén tanulmánykötetének azt a részét, amely a Bródy-stílus vizsgálatával kezdődik – vagyis a harmadik témakör tanulmányait (a Juhász-tanulmány kivételével) –, módszertanilag az is jellemzi, hogy az egyéni stílusjegyeket sorakoztatja föl általában a fonetikai szinttől a szintaktikaiig a stilisztika általánosan elfogadott koordinátarendszerében, s úgy, hogy az egyéni stílus jellegzetességei előtérbe kerüljenek. Szirmai Károly „különös világát" (113. l.) is nyelvészi módszerekkel ragadja meg az „érzelemkeltés és gondolatátadás" (114. l.) Szirmaira jellemző eszközeinek a fölsorolásával: „rossz hangzású, kemény és sötét színezetű szavak (114. l.), közöttük hangutánzó (115. l.) és különös hangulati értékű (116. l.), valamint alliteráló szavak (115-6. l.). E „szorongással teli világ" fontos érzékeltetői a színek – mutat rá Láncz Irén –, s ebből következően a színneveket is vizsgálat alá veszi. Továbbá az igéket, amelyek sokszor halmozódva állnak a poétikai funkció szolgálatában, és a határozói igeneveket is, amelyek jelentéssűrítő jellegük folytán érdemelnek figyelmet. Szirmai Károly különösen kedvelt szavai közül a *csend*, a *köd* főnevekkel és a *zűrzavaros* melléknévvel foglalkozik kiemelten is az elemző. A mondatrészek és mondatok közötti viszonyról megállapítja, hogy Szirmai Károly stílusát e tekintetben a mellérendelés, a mondatrészek halmozása, a mondatfajták közül a nominális mondatok túlsúlya jellemzi, mindenekelőtt pedig az egyszerűség. Erről szerzett tapasztalatait Láncz Irén ekképpen fogalmazza meg: „Bonyolult mondatkonstrukciók nincsenek is Szirmai alkotásaiban. Nyugodt, szenvedélymentes, tárgyilagos, egyszerű kijelentő mondatok felelnek meg a legjobban a tartalomnak,

de érzelmek felkeltésére az ilyen mondatok is alkalmasak, ezek éppen tárgyilagos egyszerűségükkel hatnak" (119. l.).

A *Gondolatok Szirmai Károly stílusáról* című dolgozat testvérdarabja az ezt követő *Nyelvi kifejezőeszközök Szirmai Károly Lázadás című elbeszélésében* című stílustanulmány; az írói stílus jellemző tulajdonságainak markáns vonásokkal való fölrajzolása után, miként az első Szirmai-elemzésben látjuk, ez a műelemzés már csak újabb bizonyságtétel az elmondottak mellett. E tanulmány záró-szakasza azonban (127. l.) a kötet legtalálóbb – pontos, szép – stílusösszegzése.

Tersánszky nyelvéről értekezve Láncz Irén megállapítja, hogy „az író stílusának leglényegesebb vonásai" után kutatva „először is szókészletének elemeit kell megvizsgálnunk" (128. l.). Ez az elemzés ennek a lexikológiai vizsgálatnak az eredményeiről számol be. Elsősorban a táj- és népnyelvi és az idegen szavaknak, szóalakoknak tulajdonítható – állapítja meg – az a különleges hangulat, szín, amely a Tersánszky-műveket (mindenekelőtt pedig az anyaggyűjtéshez fölhasznált Legenda a nyúlpaprikásról című kisregényt) jellemzi. Igen érdekes és figyelmet érdemlő mozzanatnak tartom a tanulmányban azokat a gondolatokat, melyeket a szerző a ráérzésnek mint tárgyilagosnak ugyan nem nevezhető módszernek szentel, amely azonban, mint tapasztaljuk, eredményes is lehet. (Csak *tudni* kell, hogy mire *érdemes* ráérezni.)

Herceg János elbeszéléseinek nyelvi sajátságai cím alatt a nyelvész-stilisztának a vajdasági magyar próza vitathatatlanul legnagyobb kortárs-alkotója előtti tisztelgése olvasható. A jellemző mondatszerkezeteket, szófűzéseket, szóhasználati sajátságokat mutatja be Láncz Irén ebben a rövid, „vázlatos"-nak mondott elemzésben, amelyet azonban – hadd vitatkozzam a szerzővel! – még akkor sem jogos puszta „kísérlet"-nek nevezni, ha sejtjük, reméljük, hogy Herceg János stílusáról, nyelvéről Láncz Irénnek még *van* további mondanivalója.

Bizonyára nem véletlenül került a kötet végére *A szóösszetételek néhány kérdése Juhász Ferenc költői nyelvében* című tanulmány. (S nem is csak azért, mert ez a legújabb a kötetben olvasható írások közül.) Szemléletváltás, „stílusváltás" előjeleit vélem kiérezni abból, ahogy az elemző itt anyagával bánik. Abban az eddig háromtényezősnek tudott kapcsolatban látok változást, melynek során a nyelvész mintegy az irodalomközpontú szövegvizsgálatok mellett – vagy ellenére – ténykedik: azok mellett vagy ellen teszi le a maga érveit. Ezúttal (ezután?) viszont más munkamenetet választ: a költői szöveggel közvetítő nélkül maga áll szembe a tudományterületnek, amelynek értő munkása, teljes eszköztárával. Ebből következik, hogy az eredményei is, amelyek ebből a leíró és elemző munkából fakadnak, tisztán nyelvészeti jellegűek. A műértékelés, a műértelmezés azonban bőven meríthet belőlük.

*

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, ami érzésünk szerint hátráltatja, hogy Láncz Irén könyve minél eredményesebben töltse be hivatását: a szöveggondozás vonatkozásában, sajnos, vannak hiányosságai is a *Szó, szöveg, jelentés*nek. (A nyelvészeti tárgyú kiadványok e tekintetben, más szakkönyvekhez hasonlóan, tudvalevőleg érzékenyebbek.) Sajtóhibák éktelenítik sok helyen a szöveget, s zavarják a megértést is nemegyszer: *összételeket* és *összférhetetlent*

olvashatunk (egyetlen sorban!) *összetételeket* és *összeférhetetlen* helyett (74. l.). Talán a legbántóbb a hibáknak az a típusa (mert alig észrevehető), amikor pl. *sémák* áll szémák helyett (40. l.), *fogadta* foglalta helyett (79. l.). Az elválasztás „újszerűségeit", úgy látszik, már könyvészeti körökben is csendes belenyugvással fogadják, s nem javítják ki az *elég-iák*at pl. *elé-giák*ra vagy *elégi-ák*ra (66. l.), s az *előbb* és az *azok* szavak elválasztása is megmarad a szembántó *elő-bb* (131. l.) és *az-ok* (145. l.) alakban.

Mivel a köteten végigvonul a nyelvi elemek metanyelvi használata – az elsődleges és gyakoribb referenciális mellett –, a kettő közötti különbségtételt áldásos lett volna következetesebb kurziválással segíteni.

A tanulmánygyűjtemény gazdag ismeretanyagának művelődési életünkben való gyorsabb és hatékonyabb fölszívódását elősegíthették volna a szöveggondozók azzal is, hogy tárgy- és névmutatóval egészítik ki az elemzéseket. Ezek gyümölcsét, igaz, valójában csak egy viszonylag kisszámú olvasói kör élvezné, azt viszont kár volt megfosztani ettől a segítségtől.

Láncz Irén újabb önálló könyve azonban – a harmadik a Szarvas Gáborról írott monográfia (1982) és az új ortológiáról szóló értekezés (1987) után – így is egy jó nyelvészműhely munkájába ad betekintést. Egy olyan műhelyébe, amelyből még, reméljük, kerülnek ki a jövőben is remeklések.

A kötet érdemének tartom azt is, hogy olvasásra buzdít: a nyelvészeti és a szövegtani irodalom és a szépirodalmi művek (újra)olvasására; a fölvetett gondolatok továbbgondolására; a fölkutatott összefüggések továbbkutatására.

CSEH Márta

JUNG KÁROLY KÉT FONTOS TANULMÁNYKÖTETE

(Köznapok és legendák. Újvidék, Forum, 1992. Az emlékezet útján. Újvidék, Forum, 1993)

Egy néprajztudós, akinek nincsenek titkai. Nyíltan, őszintén kitárulkozó: Íme, ezzel és így foglalkoztam, ezt tettem le a tudományom, a néprajz s az egyetemes tudományos megismerés asztalára! Nemzetiségi sorsban élő népem kultúrájából ezeket tártam fel, s adtam közre, hogy mindenki tudja – bármennyire kicsi és fogyatkozó népcsoport is –, hogy népi műveltsége raritásokban gazdag, a magyarság népi kultúrájának élő és szerves alkotóeleme, ugyanakkor számtalan érintkezési pontja van a szomszéd népek, s talán valamivel szorosabb kapcsolata az együttélők népi műveltségével. Ez pedig természetes dolog, hiszen a népek a kulturális kincseiket nem rejtegették egymás elől, mindenki számára hozzáférhetők voltak. Az emberiség sok évezredes kincsestárához bárki hozzáadhatott, vagy meríthetett belőle.

Talán ez a legfőbb tanulsága Jung Károly alább ismertetett két könyvének, s tán nyíltsága, tudósi adakozókedve is ebből eredeztethető.

Jung Károly ismert és elismert folklorista, fő művei ideát és Magyarországon egyaránt ott sorjáznak a művelt olvasó és a szakember könyvespolcain.

Most az alkotóműhelyébe bocsát be a hosszabb-rövidebb tanulmányait, cikkeit tartalmazó kötetei révén, amelyek korábban különböző konferencia- és előadásgyűjteményekben, szakfolyóiratokban, időközi lapokban, újságokban jelentek meg. Akik beléptünk a képzeletbeli műhely kapuján, mindnyájan pallérozottabban, a vajdasági magyar népi kultúrában okos jártassággal távozunk. Mert Jung Károly nem csupán hiteles és szenvedélyes kutató, aki úton-útfélen minden heverő szürke kőnek jó előre felfedezi belbecsét, meglátja benne a tündöklő, de egyelőre rejtőző ékszert, s aki szívós alapossággal bányássza ki ezt az értéket, hanem megszállottan szenvedélyes nevelő is, aki addig nem tud megnyugodni, amíg azt, amit feltárt, elemzett és kibogozott, el nem sajátíttatja velünk, amíg magunkban nem szívtuk az igazát, s amíg nem azonosultunk vele.

Szorgalom, tehetség, termékenység hármas pillérén nyugszik a jungi alkotóműhely, mely elválaszthatatlan a tudományszak iránti alázattól és hivatástudattól.

Jung a hazai és az európai összehasonlító néprajz legnemesebb hagyományát élteti. Nincs olyan tanulmánya, amelynek fő vezérlő elve ne az lenne, hogy a szűkebb hazai, szülőföldi – gombosi vagy más vajdasági gyűjtési adatait ne történeti, ill. ne horizontális összehasonlító vetületben vizsgálná. Tántoríthatatlanul keresi, kutatja az összefüggéseket, tudósi vénája addig ösztönzi, míg össze nem áll a valóban létező, ill. megalapozott komparatív lánc. Összehasonlításának térbeli körei kétszintűek: szélességben a határaik mindaddig tágulnak, amíg közvetlen vagy hiteles közvetett egybevágó adattal rendelkeznek. „Magasságban" pedig egymásra épülnek. Bár az összefüggések, a kapcsolatok nem ilyen egyszerűek, hanem rendkívül bonyolultak, találkozási helyeik hol szoros és sűrű hálót képeznek, hol pedig csak ritkásan más és más szinten, nagyobb távolságban érintkeznek. Az első legbelső körbe a vajdasági magyarság és az itt élő többi etnikum vizsgált néprajza tartozik, a következő, legtöbbet idézett kört a dél-alföldi térség alkotja – jelenből és múltból egyaránt táplálkozó adataival (mindenekelőtt Kálmány Lajos és Bálint Sándor kutatásai), s az összehasonlítás táguló köreiben mindezzel elválaszthatatlanul mindig jelen van az anyaetnikum, a magyar népi kultúra idekapcsolódó, szinte kimeríthetetlen anyaga és a magyar néprajz kutatási adattára. Továbbá: ami talán másnál szokatlannak tűnne, Jung Károlynál természetes alkotói attittűd, hogy ugyanilyen súllyal szerepelnek a szerb, valamint más délszláv néprajzi tények, kutatási eredmények, ill. az európai, az egyetemes folklórral való egybevetések.

Jung mindezzel pontosan tudja érzékeltetni, hol a helye, mi a szerepe és mik az értékei a vajdasági magyarság népi kultúrájának a saját magyar etnikuma, a vele együttélők, a szomszédok, ill. a többi európai etnikum népi műveltségében. Összehasonlító tárházának sokoldalúsága nem teremt kisebbrendűségi érzést a vajdasági magyar enklávé népi kultúráját illetően, sőt ezzel a módszerrel hatásosabban mutatja be, jobban tudatosítja pompás gazdagságát, szépségét, ill. egyedi, sőt egydülálló sajátosságait. Ezáltal pedig határozottabb körvonalakban rajzolódhat ki a népi kultúrák közötti kölcsönös folyamat, az átadás és az átvétel vitális mechanizmusa, a paralellizmusok, az azonosságok léte, szükségessége. Ugyanakkor tanulmányaival hiánypótlást végez, témái és feldolgozási többnyire nóvumnak számítanak a jugoszláviai magyar folklórkutatásban.

A *Köznapok és legendák* című kötetének bármelyik nagy tanulmányát vetjük is elemző vizsgálat alá, mindegyikből ezeket az alapvető következtetéseket vonhatjuk le.

Sajátos és jellemző a szerző témalevezetése is. A megírás ötletét legtöbbször valamilyen jelentéktelennek ható újságcikk, levéltári adalék, tanulmánybeli utalás pattantja ki. Ez feszegetni kezdi alkotó fantáziáját, s végül is kiváló, hézagpótló tanulmány születéséhez vezet. A lakodalmi hajnali mosdatásról írt tanulmányának megírására egy belügy-minisztériumi körirat levéltári felbukkanása, az egy középkori pillérfő értelmezéséhez kapcsolódó hiedelemadatok feldolgozására László Gyula könyvének egy passzusa inspirálta, a szerelmi eljárásokat és ráolvasótípusokat összevető stúdiumának elkészüléséhez jelentősen hozzájárult a *Békési Élet* c. tudományos szemlében közreadott aktfotó látomásos hatású hasonlósága.

A kötetet a szerző három témakörre osztotta fel. Az első *Az ember élete* címet kapta, s ebbe tartozik a lakodalommal, a házassággal és a halállal, a temetéssel foglalkozó öt tanulmánya. A már említett *A lakodalmi hajnali mosdatás kérdéséhez* című munkájában a vajdasági, dél-alföldi magyar adatok mel-

lett szerb, bolgár, vajdasági román, ruszin, sőt szlovák, lengyel, orosz és ukrán hasonlóságok és azonosságok tárulnak fel, a palóc menyasszonyporkolással bezáróan, tanúsítva a mindkét irányú átadás-átvétel folyamatát. A *Bács-Bodrog vármegyei móringlevelek a Vajdasági Levéltárból,* valamint a *Haláljóslás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában* című adatközlő, kommentáló írásai tipikusan olyanok, amelyek űrt töltenek be az eddigi vajdasági magyar néprajzi kutatásban. Ezeknek mintegy párhuzamaként pedig egy másik tanulmányt is közöl, melyben „egybevető vizsgálathoz" délszláv házassági szerződéseket és hozományleveleket dolgoz fel. A haláljóslatokkal és -előjelekkel az itteni magyarság hiedelemvilága e rétegének dokumentatív szintézisét is megalkotja.

A kiházasítatlanok halotti koronája című tanulmány témája és feldolgozása a magyar néprajzi irodalomban úttörő jellegű volt. Az itteni magyarok olyan szokáselemét tárta fel részletesen, melynek alig találhatók meg a magyarországi párhuzamai. Feltételezhető az ortodox egyházi közvetítés, mindenesetre elgondolkodtató, hogy a vajdasági magyarokon kívül az interetnikus kölcsönhatás nyomán hasonlóképpen előfordult az itteni sváboknál, bunyevácoknál és szerbeknél is.

A mondai és ráolvasó hagyomány című kötetrész vezető tanulmánya – *A Guntram-monda új magyar nyelvű változata* –, melynek alaptémája a testből állatalakban (légy, dongó, méh, egér, kígyó stb.) kijövő és visszatérő lélek bemutatása – talán a legjellemzőbben tükrözi Jung Károly alkotási módszerét: az adott témakörben a teljességre törekvő adatfeldolgozás; a történeti előzmény meggyőző, többoldalú felsorakoztatása; a téma – a tárgyalt monda vajdasági, szülőfalubeli (gombosi) változatának közelése; a meglévő magyar mondaváltozatok összevetése; a délszláv (horvát) variációk s a legtávolabbi egybevető körhöz tartozó verziók (európai: svájci, schleswigi, brémai, sziléziai) összehasonlító elemzése, valamint viszonyítása a gombosi változathoz. Ez utóbbit ráadásul a szerző mind a magyar, mind a horvát folklorisztika szempontjából relevánsnak tekinti, s a végső konklúziója szerint a „pannon – balkáni – dalmát" térségen belüli termékenyítő kölcsönhatás bizonyítéka.

De ide soroljuk a *Folklóradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez, A „Mária-ülte gaz" eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez, a „Fa rázzo a földet, föld rázzo a vizet, a víz rázzo az ördögöt"* s az *Egy szerelmi varázsló eljárása és ráolvasótípus pannon-balkáni összefüggésének kérdéséhez* című tanulmányait is. Mindezek Jung Károly komparasztikai elemzésének a csúcsait jelentik.

Különösen a továbbiakban részletesebben bemutatandó másik tanulmánykötet tanúskodik arról, hogy Jung nagyon kedveli a különböző néprajzi fogalmak körülhatárolását, tisztázását folklóradatsorokkal való alátámasztás révén. Az *Egy ritka „rontóige" és egykorú párhuzamai* című tanulmánya is ezt tükrözi, amelyben többek között a funkcióváltás, -vesztés, az invariáns kategóriáját értelmezi. Mint kitűnik, pompás érzéke van a látszólag elhanyagolható, valójában rendkívül fontos elemek feltárására: kimutatja például, hogy a ráolvasások általában gyógyító, elhárító célzatúak, igen ritka a rontásra való alkalmazásuk. Egy ilyen rontó ráolvasásnak az általa Gomboson talált változatát magas színvonalon veti össze a korábban közölt verziókkal.

A harmadik fő fejezetben – *A népi műveltség kapcsolataiban* – Jung, a tudós szakíró egyúttal speciális jellegű tudományszervezőként is bemutatkozik. Az e részben közreadott tanulmányainak természetesen vitathatatlanul vannak magyar

kutatási vonatkozásai, végső soron mégis az a tanulság vonható le belőlük, hogy a szerb, délszláv tudományos eredmények bemutatása céljából Jung tudatosan nyit kaputa nagyar tudomány, a magyar olvasóközönség számára, s e tudományszervezői minőségben nagyon jól választja meg a témáit (amelyek a délszláv tudományosságnak is nyújthatnak felfedező újdonságot): akár a magyar–délszláv hiedelem- és mitológiai kutatásról, akár a világteremtés bogumil legendáiról, akár Vuk Karadžić publikáló módszeréről, ill. Miloš Kobilić történeti–mítikus hősről, akár pedig Gül Baba magyar és délszláv szájhagyományáról szól is.

Jung ezeket a tanulmányait (magyarul mindegyikük, szerbül csak egy részük jelent meg) változtatás nélkül nyomatja ki újra, viszont kötetzáróként valamennyi tanulmányához pótlásokat, kiegészítéseket állított össze, melyek enciklopédikusan közlik a tanulmányok elhangzásának, megjelenésének idejét és helyét, a témával összefüggő, a tanulmányok első megjelenése óta kiadott munkák teljességre törekvő bibliográfiáját, ill. ha a szerző szükségesnek tartja, az esetleges pontosításokat. A tanulmányokkal, irodalmukkal, illusztrációjukkal, ill. a kiegészítésekkel a feldolgozott témakörről valóban a teljességhez közeli szintű ismereteket nyújt át az érdeklődő olvasónak és szakembernek egyaránt.

Ahhoz, hogy bejárhassuk az alkotótevékenységének kibontakozásához vezető lépcsőfokokat, nagyszerű alapdokumentumokat szolgáltat: *Az emlékezet útján* című kötetet, amely ötvenöt tudomány-népszerűsítő cikkét – a szerző szerint esszéit – tartalmazza.

Az írásom tárgyát alkotó két tanulmánykötet, valamint önálló fő munkái *(Az emberélet fordulói,* 1978., *Táltosok, ördögök, garabociások,* 1985., *Hiedelemmondák és hiedelmek*, 1990.) kerek egésszé teszik Jung alkotói oeuvre-jét.

Míg a *Köznapok és legendák* című kötet másfél évtized alatt írt tanulmányait öleli magába, *Az emlékezet útján* írásai esszé-, ill. olvasmánysorozatként 1983-tól néhány évig kéthetente jelentek meg az újvidéki Magyar Szó művelődési melléklete, a Kilátó hasábjain. 1986-tól már sporadikusan írta őket, s az utolsó 1991-ből való. Egy csokorba kötve így is szép teljesítményről vallanak. Viszonylag ritka a tudománynépszerűsítésben, hogy ilyen sok szakszínvonalú s nem kuriózumra építő cikk egy szerzőtől ilyen rövid időkeretben napvilágot lásson. Talán az Ortutay Gyula indította és Kósa László folytatta Kis magyar néprajz rádiósorozata mérhető össze vele, igaz, ez utóbbi többszerzős volt (e sorok írója mintegy 30 cikkel–előadással szerepelt).

A cikkek témája, forrása a folklór és a művelődéstörténet. Jelentős részük egy-egy tanulmány előfutára. Jung a dédelgetett motívumot előbb népszerű formában dolgozza fel, majd nagyívű tanulmányként írja meg (mint pl. a Guntram-monda, egy szerelmi varázsló eljárás és ráolvasás, egy ritka rontóige, Mária-ülte gaz, bogumil legendák, móringlevelek, Miloš Kobilić stb.). Maga a szerző erről így vall: „Nem egy itt tárgyalt témát később nagyobb apparátussal, a tanulmány követelményeinek és terjedelmének megfelelő módszerrel, az időközben felbukkant vagy megismert újabb adatok és irodalom tükrében ismét megvizsgáltunk." A cikkek másik része a nagy monográfiákból kiválasztott fejezetrészek népszerűsített variánsa (kivált a *Hiedelemmondák és hiedelmek* c. kötetből: pl. kígyóhiedelmek, szégyenvirág, kétkarácsonyi cérna stb.). S találunk bennük apróbb néprajzi adalékokat is, amelyek ürügyén a szerző tudatosítja a közolvasóban a néprajz, a néphagyomány fontosságát (pl. Ki zabáli a holdat? Mikor van a boszorkányok órája?). Nincs olyan cikke, amelyben ne említene meg magyar folklórírást vagy szerzőt, s ne utalna magyar–délszláv

párhuzamra (pl. magyar táltos, garabonciás – szerb-horvát zduhać, vetrovnjak stb.). Éppúgy találkozunk a vallási néprajzi ráimádkozó szövegeivel, ponyvanyomtatványú Tóbiás áldásával, miként régészeti leletek amulettjeivel, az aracsi pusztatemplom, a napsugárdíszes oromfalak hiedelemvonatkozásaival, valamint mai néprajzi jelenségekkel (pl. Szent Antal szerencselánc stb.).

A remekbeszabott esszék egyúttal a tájékozatlan olvasónak a néprajztudomány világába való bevezetését is szolgálják, mint már fentebb említettük, számtalan néprajzi fogalmat magyaráz meg népszerűen, de tanáros komolysággal Jung Károly (dichotómia, toposz, memorat, kötés, megkötés és oldás, Lenore-mondta stb. stb.).

Az esszék alaptémája elsősorban vajdasági, gombosi eredetű, mint az előző kötet nevezetes tanulmányaiban is, ill. a dél-alföldi régióból származik, a két bölcs és sikeres kutatója, Kálmány Lajos és Bálint Sándor által, akiket Jung mintakép elődjeiként tart számon. Jó szót kapnak a kortárs vajdasági magyar néprajzkutatók is (Penavin Olga, Borús Rózsa stb.).

A cikkeket a szerző tematikus sorrendben (nem a megjelenés ideje szerint) csoportosította. A világmagyarázó, eredetmondákkal kezdve, a mítikus alakokon (boszorkány, táltos, garabonciás, kísértetek, ördöngösök, tudós kocsisok, gonoszok, váltott gyerek stb.), a különböző hiedelemeljárásokon (ráolvasás, mágikus fonás és szövés, szerelmi varázslás, szemverés) és hiedelemtárgyakon (kaszakő, topázion stb.) át, a kincsmondákig, boszorkánytörténetekig, vőfélyversezetekig, igaz történetekig terjed a sorozat tematikája.

Mindent számbavéve a cikkek kötetben való közreadása nyeresége a néprajztudománynak. Szép és változatos tükörképet tárnak fel a Vajdaság mai magyar folklórjáról, mely hidat képez észak és dél, valamint nyugat és kelet között. Hadd hivatkozzam egyrészt egy személyes jellegű példára: Jung az egyik cikkében tojástojó boszorkányról is szól, melynek Bács megyei változatát közli. Hivatkozik a Békés városi Bódisnéról írt tanulmányomra is. A monda keletkezési forráshelye ez a város volt, innen terjedt szét az országban, jutott el délre, Bezdán környékére, ill. északra, Karcsa vidékére (és máshová). A gombosi kétkarácsonyi cérnának pedig vannak keleti (erdélyi) és nyugati vonatkozásai is. A táj kapcsolatainak egyetemességét sugallják a szentkiadványokról összeállított illusztrációs felvételmásolatok is.

A két ismertetett tanulmánykötet anyagából egyértelműen kiderül, hogy egyedülálló jelenségű néprajzkutató Jung Károly: elkötelezett kutatója a vajdasági magyarságnak, melynek népi kultúráját magas tudományos igénnyel építi be az egész magyar népi művelődésbe. Ugyanakkor a magyar és a délszláv néprajz kiemelkedő eruditív ismerője, ezáltal kutatói eredményességgel képes egybevetni a két etnikum kultúráját, s tudományos szintézist tud teremteni e népek kölcsönhatásairól, egymást gazdagító, építő kapcsolatáról.

A negyedszázadig fennálló (most szünetelő) *Békési Élet* c. folyóiratban főszerkesztőként bemutattam Jung Károlyt mint alkotó néprajzkutatót, s egyik fontos művét (*Hiedelemmondák és hiedelmek*) éppen a 25. évfolyam utolsó számában ismertettem. Ennek ürügyén hadd fejezzem be szubjektív hangon ezt az ismertetőt, mégpedig azzal, hogy hasonló tudományos sikereket kívánok neki mind a vajdasági magyarok néprajza, mind az ott élő és a szomszédos etnikumok közös kulturális jegyeinek feltárásához.

KRUPA András

HÍRÜNK A VILÁGBAN

(Jugoszláviai magyar exteriorika I., 1945–1990. 1989–1990. évi köt. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1993)

A jugoszláviai magyar irodalom évi bibliográfiájának igen fontos pártdarabja az Orvos Mária szerkesztette jugoszláviai magyar exteriorika. A kiadvány a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban készült a JMMT felkérésére, s egy nagyszabású vállalkozás első darabjaként üdvözölhetjük.

A kutatómunka célja a Jugoszlávia határain kívül 1945–1990-ig megjelent elsődleges közlések begyűjtése volt. Mivel ez meglehetősen tág időhatár, az első kötet mindössze az 1989–91-es periódus feltárását kísérelte meg. Retrospektív bibliográfia készült el, melynek lényeges vonása, hogy nemcsak a szépirodalomra terjed ki, hanem a jugoszláviai magyar szellemi élet egészét körvonalazza.

Összeállítói (Gál Júlia, Hargitai Gáborné, Orvos Mária, Szerb Judit) egy magas használati értékű bibliográfia megszerkesztésére törekedtek, legalábbis ezt jelzi a kiadvány fő szövegét (a tulajdonképpeni bibliográfiát) kísérő gazdag járulékos rész. Már előszóból is kettő van (a JMMT elnökéé és a szerkesztőé), s a tartalommutató mellett a gyorsabb és sokoldalúbb tájékozódás érdekében tárgymutató, betűrendes mutató szerepel, valamint megtalálható még a feldolgozott időszaki kiadványok címjegyzéke (104 forrás), továbbá ugyanez az anyag országok szerint csoportosítva, az átnézett tanulmánykötetek és antológiák címjegyzéke, az idegen nyelvű publikációk jegyzéke s természetesen a rövidítések jegyzéke.

„E bibiográfia célja a jugoszláviai magyarság társadalmi, tudományos, irodalmi, művészeti megnyilvánulásainak és ezek külföldi fogadtatásának feltárása..." – írja az előszóban Orvos Mária. S hogy a sokrétűség megvalósulhasson, a gyűjtők számos forrást felhasználtak: elsősorban a Magyar nemzeti bibliográfiára támaszkodtak, az OSZK számítógépes adatbázisára, katalógusaira, segédkönyveire s nem utolsósorban állományára. Az utóbbi a különböző tanulmánykötetekben, antológiákban és periodikákban megjelent írások esetében volt különösen fontos.

A feltárás mélységét tekintve a jugoszláviai magyar alkotók önállóan (könyv alakban) kiadott művei mellett helyet kaptak az időszaki kiadványokban (hírlapok, folyóiratok, évkönyvek stb.), valamint a tanulmánykötetekben, antológiákban közreadott publikációk leírásai. Egyéb szerzőknek a jugoszláviai magyarságról szóló vagy jugoszláviai magyar személyiségek munkásságával foglalkozó írásairól, sőt a bibliográfiai témát érintő híranyagról is áttekintést ad. A bibliográfiai egységek leírása a nemzetközi szabványt követi, az anyag elrendezése pedig a Magyar nemzeti bibliográfia (az Egyetemes Tizedes Osztályozás egyszerűsített változata) rendszerén alapul, tehát szakrendi.

A bibliográfia (az ETO-nak megfelelően) tíz számozatlan fejezetre, ill. szakcsoportra tagolódik: általános művek; filozófia; vallás; társadalomtudományok; természettudományok; könyvkiadás; művészet, szórakozás; nyelvek, nyelvtudomány; irodalomtudomány, irodalomtörténet; jugoszláviai magyar szépirodalom A/Z-ig. A tételek fejezeteken belüli elrendezése természetesen betűrendes.

Az egyes csoportok bibliográfiai egységei közt böngészve nyomon követhetjük szellemi életünk külföldi fogadtatását. Kiderül, hogy a könyvtárközi kapcsolatok a tárgyalt időszakban ingatagok, a jugoszláviai magyar könyv igen körülményesen jut el idegen országokba, s fordítva: a befelé irányuló könyvforgalom is nehézkes. Sajtóberkekben meglepő módon a kolozsváriak számon tartják az első független újvidéki magyar hetilap, a *Napló* indulását, Pécsett pedig a *Symposion Új Symposion* címen való újraéledését regisztrálják. A filozófia és a pszichológia területén meglehetősen szegényes a kínálat. Mindössze Sebők Zoltán és Hódi Sándor neve jelzi, egy, ill. két tétel erejéig, hogy nálunk is vannak kutatók, tudós emberek ezekben a tudományágakban. A jugoszláviai magyarság (pl. Székelykeve, Maradék, Kórógy, Szentlászló) vallási és egyházi életével ugyanakkor hét tétel foglalkozik! A társadalomtudományok közül (nem véletlenül) a nemzeti kérdéseket tárgyaló cikkek, a kisebbségpolitikával foglalkozó írások állnak az élen. Az egykori JSZSZK nemzetiségi viszonyai élénken foglalkoztatják az angol és a német nyelvterület kutatóit is. Legalább ennyire kiterjedt a nemzetiségi oktatás felé irányuló figyelem. Jugoszláviai és magyarországi szerzők tollából több írás jelent meg a vajdasági magyarsággal kapcsolatban. Budapesten külön figyelmet szenteltek a szkopjei magyar lektorátusnak, Lukács István megírta a ljubljanai magyar lektorátus történetét, a szlovéniai Varga József pedig a maribori pedagógiai karon belül működő magyar tanszék munkájáról számol be. A néprajz, ill. folklór bibliográfiai egységeit olvasgatva megállapíthatjuk, ezúttal is Jung Károly és Lábadi Károly írásai uralják a terepet, akárcsak a hazai sajtóban. Művészeti életünk eseményeiről, képzőművészeink munkásságáról, a rajzművészet, a grafika, a festészet és a fotóművészet tárlatairól Szombathy Bálint tájékoztatja alapos körültekintéssel a külföldi érdeklődőket. A hazai nyelvtudomány eredményeit, tudományos tanácskozásait illetően az újvidéki Magyar Tanszék tanárai és munkatársai (Ágoston Mihály, Bagi Ferenc, Papp György, Láncz Irén, Horváth Mátyás, Rajsli Ilona és Molnár Csikós László) referáltak elsősorban a magyarországi periodikákban, de helyenként neves magyarországi nyelvészek is foglalkoztak a déli végek nyelvállapotával (pl. Hadrovics László, Fried István stb.). A bibliográfia másik felét (jó hetven oldalt) szépirodalmi jellegű közlések töltik ki.

Ide az egyes jugoszláviai magyar szerzők művei, a rájuk vonatkozó ismertetések és az egyes írókról szóló egyéb írások kerültek. Irodalmáraink közül többen rendszeresen publikálnak a magyarországi sajtóban is, pl. Sziveri János, Tolnai Ottó, Végel László, Herceg János, Gion Nándor, Ladik Katalin, Brasnyó István, Kontra Ferenc, Fenyvesi Ottó stb. Nem egy verseskötet, ill. regény aránylag élénk reakciókat váltott ki, pl. Sinkó Ervin *Egy regény regénye* (1988) c. művét hatan ismertették, Gion Nándor *Börtönről álmodom mostanában* c. műveből (a Híd nyomán) részleteket közölt a kecskeméti *Forrás*, a budapesti *Hitel* pedig ugyanazon szerző *Naplórészletei*ből válogatott. A kritikai visszhangot tekintve Balázs Attila *Ki tette a macskát a postaládába?* (1989) c. elbeszéléskötete és Danyi Magdolna *Rigólesen* (1988) c. verseskönyve említendő meg.

Szellemi életünkre és kultúránk egészére nézve üdvös az Orvos Mária szerkesztette exteriorika létrehozása, még akkor is, ha (miként a szerkesztő maga is beismeri) korántsem teljes. Maradtak feltáratlan szögletek a szépirodalom terén, s az is nehezen hihető, hogy a természettudományokat csupán egyetlen (egy tanácskozásra vonatkozó) tétel képviselje. Habár a kiadvány formailag egy kicsit nehézkes (a szépirodalmi szakcsoportban az egyes szerzőket tárgyaló részek nincsenek eléggé elkülönítve, szinte egybeolvadnak, a betűrendes mutató névismétlései pedig fölöslegesek), a jugoszláviai magyar irodalom évi bibliográfiájával egyetemben fontos mozaikkockája a lassan bontakozó képnek, mely korántsem teljes még, hiszen legalább ennyire fontos lenne a jugoszláviai magyar nyelvű társadalom- és természettudományok, művészetek hazai publikációinak a retrospektív, ill. kurrens bibliográfiai feltárása. Ugyanígy számba kellene venni az azonos tárgykörű, de a délszláv sajtóban megjelent cikkeket, tanulmányokat (ideértve a szépirodalmat is).

Mindenesetre legyünk hálásak Orvos Mária munkacsoportjának, hiszen nem könnyű feladatra vállalkoztak, s reménykedjünk, hogy munkájuknak folytatása is következik.

CSAPÓ Julianna

„EGY FELROBBANT ETNIKAI MOZAIK ESETE . . ."

(Kocsis Károly: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Budapest, 1993)

A szerző a bevezetőben kifejti, milyen szándék vezérelte tanulmányának megírásában: hozzá szeretne járulni a volt Jugoszlávia területén dúló háború okainak felfedéséhez, hogy az összefüggésekről fogalmat alkothasson a magyar közvélemény, amely „. . . többnyire értetlenül áll a mélyből ilyen váratlanul feltörő erőszak, nemzetiségi gyűlölet okai előtt" (5. old.). Ez az „értetlenség" abból következik, hogy a magyarság nem ismeri eléggé délszláv szomszédait, s ez fordítva is érvényes: ezek sem ismerik a magyarokat. Pedig a történelem folyamán nemcsak hogy szomszédok voltak, hanem egyes esetekben az említett népek vagy töredékeik egy államban éltek, sokszor évszázadokon át. A délszlávok egymáshoz való viszonyáról sem mondhatunk mást: 1918-tól 1991-ig hiába éltek le egy államban több mint 70 évet, nem „ismerkedtek" meg egymással eléggé, jóllehet számos migráció és a közeledést elősegíteni hivatott egyéb folyamat játszódott le ez idő alatt (néha parancsra). Ezek a folyamatok – ahogyan a közelmúltban ki is derült – nem hatoltak mélyre, a felszínen maradtak, s emiatt viszonylag könnyen felbomlott a jugoszláv államszövetség.

A fent említettekre ékes példa, hogy a II. világháború utáni időszakban (1991-ig) a jugoszláv történészeknek nem sikerült létrehozniuk Jugoszlávia, ill. a délszláv népek történetének a szintézisét. Az effajta próbálkozások még az 50-es évek végén megszakadtak a 18. századot lezáró kötet kiadásával. A hosszú 19. század (kb. 1790–1918) feldolgozására már nem futotta az erejükből, és nem voltak kedvezőek a körülmények sem. Pedig a század roppant fontos volt a délszláv népek történetében, hiszen az őket szétválasztó birodalmak határai ellenére ekkor kezdtek egymásra találni, és java részüknél megkezdődött a nemzetté válás folyamata. A legöntudatosabb rétegeik (az ún. elit), még ha kisszámúak voltak is, elkezdték szövögetni terveiket a leendő délszláv államról, ki-ki a maga érdekeinek megfelelően.

Tágabb keretben szemlélve e kérdéskört, ez érvényes a magyar–délszláv kapcsolatokra is. Az utóbbi évtizedekben néhány próbálkozástól eltekintve komolyabb erő-

feszítések nemigen történtek egymás megismerésére. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy az említett népek jobban ismerik a tőlük távol élő népek múltját, kultúráját, szokásait stb., mint egymásét. Pedig közös dolgainkra több időt, erőt kellett volna és kellene rászánni. Hogy egymás megismerésére volt, van és lesz szükség, bizonyítják az efféle művek is, mint amilyenről most is szó van. Sajnos legtöbbször a körülmények nem a legkedvezőbbek e cél szempontjából.

Kocsis Károly nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor rászánta magát a tanulmány megírására. Egyrészt a kedvezőtlen körülmények miatt, másrészt, mint már említettem, hiányoznak az összefoglaló történeti művek, amelyek megkönnyítették volna számára Jugoszlávia vázlatos bemutatását. Emiatt rengeteg részmunka közül kellett válogatnia, és ezek óriási száma, áttekinthetetlensége és sokszor hozzáférhetetlensége miatt néhány fontos alapmű kimaradt az irodalomjegyzékből. Csak néhányat említsünk meg: I. Banac: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji;* J. Pleterski: *Nacije–Jugoslavija–revolucija;* B. Petranović: *Istorija Jugoslavije;* N. Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija a Jugoslaviji 1945–1948:* Š. Mesaroš: *Položaj Madara u Vojvodini 1918–29* és *Mađari u Vojvodini 1929–41:* B. Horvat: *Kosovsko pitanje* stb.

A tanulmány négy fejezetre oszlik: *Az 1919 előtti időszak; Az 1919–1945 közötti időszak; Az 1945–1991 közötti időszak és Az 1919-es és 1992-es háborús év.* A szerző szerint legfőképpen az „állam, etnikum, vallás" bemutatására törekedett a volt Jugoszlávia viszonylatában. A továbbiakban azt fogjuk vizsgálni, hogyan rendszerezi a délszláv népekkel kapcsolatos ismereteket, s hogy milyen forrásmunkákra támaszkodott.

A tanulmány a szlávok letelepedésének, első államaik kialakulásának leírásával kezdődik, s kitér a környező nagyhatalmak rájuk gyakorolt befolyására, illetve ezek által való bekebelezésükre. Mindjárt itt szemet szúr a ma talán legnagyobb publicitást élvező volt jugoszláv tagköztársaság, Bosznia-Hercegovina múltjára vonatkozólag tett néhány megjegyzés. Kissé historicizáltnak véljük a szerzőnek azt a feltevését, hogy a középkorban létezett valamiféle bosnyák nemzet vagy nép. Létrehozására csakugyan történt kísérlet, de jóval később, Kállay Benjámin bosznia-hercegovinai kormányzósága idején (1882–1903), de ez is sikertelenül végződött, mert megkésett, a 19. század végén már nem volt realitása. A későbbiekben Bosznia-Hercegovinán nem történelmi kategóriát értettek, hanem területi-földrajzi fogalmat. Egyesek – köztük szerzőnk is – a szláv eredetű muzulmánokat nevezik bosnyákoknak, holott ők csak az egyiket alkotják a Bosznia-Hercegovinában élő három nemzet közül. Pontosításra szorul továbbá a középkori Bosznia-Hercegovina vallási (katolikus, ortodox, bogumil) megosztottságára vonatkozó megállapítás, a 15–16. századtól kialakult hármas vallási megosztottság ugyanis nem folytatása a középkorinak, mert az iszlám hódítása után a bogumilok eltűntek (sőt már előtte), és az új vallást felvevők újból a katolikusok és ortodoxok (pravoszlávok) közül kerültek ki. Tehát nem kontinuitásról van szó, hanem újrakezdésről.

Ugyanakkor helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy a 15–16. században a törökök balkáni térnyerése következtében nagy migrációkra került sor a Balkánon, s ezek főleg észak, északnyugat irányában játszódtak le. A 17. század végén kezdődő nagy felszabadító háború folytán (amely átnyúlt a 18. század első felére) megszilárdult a Habsburg- és a Török Birodalom között a Száva–Duna

vonalán húzódó határ, minek következtében újabb nagy migráció vette kezdetét: a török fennhatóság alá tartozó területekről nagy népcsoportok áramlottak a Habsburg-tartományok felé. Külön-külön a két birodalomban is hasonló mozgások mentek végbe. Ma már látjuk, hogy a népeknek, vallásoknak, kultúráknak ez a nagy keveredése – a Balkánon és Közép-Európa egy részén –, ill. a korábbi etnikai határok elmosódása nagymértékben hozzájárult a jóval később felszínre kerülő konfliktusok kialakulásához.

E nagy keveredés, a kultúrák érintkezése azonban pozitív irányban is hatott: a délszláv népek bizonyos időszakokban – a lappangó ellentétek ellenére is – közeledtek egymáshoz, s a 19. században kialakult az azonos érdek felismeréséből fakadó délszláv eszme. A szerző azonban csak a szerb Ilija Garašanin koncepciójával foglalkozik, vizsgálódása nem terjed ki ennek horvát változatára, a Lj. Gaj vezette illirizmusra, sem a belőle kinövő, a J.J. Strossmayer vezette jugoszláv mozgalomra. Pedig a két változat összehasonlításával világosabbá tehette volna az olvasó előtt, miben tér el az egyes délszláv népek viszonyulása a közösségbe való tömörüléshez, illetve a saját nemzeti identitásukhoz, és miben rejlik az azonos gondolat eltérő megközelítésének oka. A magyarázat abban keresendő, hogy ezek a népek nagyfokú keveredésük ellenére különböző körülmények közepette és hatására váltak nemzetté a 19., sőt a 20. század folyamán.

Az egyenetlen fejlődés ellenére, a kedvező nemzetközi helyzet jóvoltából, továbbá egyes már korábban függetlenné vált délszláv államok (Szerbia, Montenegró), illetve a délszláv eszmét ápoló különböző emigráns szervezetek (pl. Délszláv Bizottság) szorgalmazására jött létre az I. világháború végén, 1918-ban az első délszláv állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Ebben az 1920-ban Jugoszláviára keresztelt királyságban, már a kezdet kezdetén, az erő szava diadalmaskodott, azaz a tényleges vezető szerepet az kapta, akinek az adott pillanatban fegyver volt a kezében. Az egyesülés nem a délszláv népek önrendelkezése és egyenjogúsága alapján ment végbe, aminek eredménye – ahogyan a délszláv politikusok egy része remélte – egy szövetségi állam lett volna, hanem az erő, a felsőbbrendűség, az elhivatottság alapján játszódott le, s a következmény egy az unitarizmuson alapuló dinasztikus centralizált állam lett. Az ország sorsa már itt megpecsételődött, mert egyes (népeket bizonyos mértékig a horvátokat, macedónokat stb.) elnyomatásuk már az induláskor indiferenssé tett az ország sorsa iránt, vagy éppen centrifugális erővé változtatott. Későn következett be a kiegyezés a horvátokkal (1939), amikor a II. világháború előszele már érződött, majd 1941-ben e tájakat is erőteljesen megrázta. Az első Jugoszlávia 11 napos ellen(nem)állás után széthullott. Hogy voltak még olyanok, akik talán idealizmusból, talán mert valóban hittek a jugoszláv eszmében, az egyenrangúságon alapuló megvalósulásában, bizonyítja a Jugoszláv Kommunista Párt, amely az adott pillanatban összefogva más antifasiszta erőkkel, megindította a népfelkelést. A jugoszláv kommunisták már a 30-as években eljutottak az ország föderációvá alakításának gondolatáig, amelyet sikerült nekik, részben a kitartó négyévi harc árán, részben ismét a kedvező nemzetközi helyzet folytán 1945-ban megvalósítaniuk. Az már más kérdés, hogy az ideológiai túlterheltség, ill. korlátai miatt sok ésszerű föderalista szellemű államjogi és más felvetődő problémát egyáltalán nem, vagy rosszul oldottak meg.

Szólnunk kell még egy problémáról, amely jelen volt 1918-ban, 1945-ben, és jelen van napjainkban is. Ez a kisebbségi kérdés. A délszláv állam a megalakulásakor nem egy olyan területet kapott, amelyeken a nem délszláv népek (albánok, németek, magyarok) domináltak, vagy legalábbis nagy számban éltek, s élnek ma is. Annak ellenére, hogy már az I. világháborút lezáró versailles-i békeszerződés előirányozta a kisebbségek védelmét, Jugoszlávia – jóllehet erre kötelezte magát – más utódállamokhoz hasonlóan nem tartotta magát hozzá. A hatóságok kezdettől fogva próbálkoztak beolvasztásukkal, súlyuk csökkentésével az adott területen (kisebb-nagyobb sikerrel). Ennek leghathatósabb fegyvere az államilag szervezett és irányított betelepítések sorozata volt, következésképp e területek (legalábbis a Vajdaság) etnikai arculata kezdett változni, míg meg nem változott. Ez a folyamat napjainkban is tart...

Egyes területek, városok, települések etnikai, vallási, társadalmi stb. jellegét azonban pusztán gazdasági indítékból is megváltoztatták. Ez a tendencia főként a 60-as, 70-es években volt kifejezett.

A mai jugoszláv válságot sokan az 1974-es alkotmány életbe léptetésével magyarázzák. Van ebben némi igazság, mert igaz ugyan, hogy ez az alkotmány biztosította a valódi föderáció kereteit, de 1974-ig nem alakult ki erőteljes sorsközösségi érzés a Jugoszláviában élő népek között, s az új alkotmány adta lehetőségeket egyes tagköztársaságok a befelé fordulásra használták ki. Ezt nem egy esetben a központi jugoszláv állam és pártvezetőség hibái is tetézték (pl. a kosovói probléma, a tagköztársaságok közötti véleménykülönbségek teremtette patthelyzet stb.). Mire a 80-as évek végére ezeket a hibákat egyes jugoszláv politikusok felismerték, addigra már elkéstek, mert a köztársaságokban sok helyütt a nacionalisták jutottak döntő befolyáshoz. Ezek mind nagyobb befolyása okozta végül is az 1991-es szakadást. Hozzá kell tenni, hogy Jugoszlávia bomlásához közvetve hozzájárultak a Kelet-Európában akkor folyó rendszerváltozások és dezintegrációs folyamatok is.

Ilyen általános hangulat közepette került sor 1990-ban az akkori Jugoszlávia minden tagköztársaságában a háború utáni első többpárti választásokra. Bizonyos mértékig Szlovéniát kivéve, mindenütt a nacionalista pártok kapták a szavazatok zömét, tehát a tömegek is igazodtak a már korábban feltűnt nacionalista vezetőkhöz. A jugoszláv beállítottságú pártok teret vesztettek.

Ami ezek után következett 1991/92-ben, a véres háború, az az utóbbi években a tisztán látók részére a rettegve várt végkifejlete volt e folyamatnak, a tömegek részére pedig (akik e helyzet kialakulásához közvetve hozzájárultak) a szörnyűségeket és szenvedést, illetve a tönkremenést, a nincstelenséget hozta. Sajnos, ennek ellenére a kijózanodásnak még mindig alig mutatkoznak jelei.

Mintegy összegezésként egyetértésünket kell kifejeznünk a szerzőnek a tanulmányban kifejtett egyik nézetével: „Egy adott terület történelmileg kialakult etnikai összetételében – akár a természetes szaporodás, akár az államilag szervezett be- és kitelepítés, akár a spontán gazdasági indíttatású migráció miatt – bekövetkező jelentős átalakulás Európa ezen tájain mindig is komoly nyílt, vagy rejtett interetnikus feszültség- és konfliktusforrásnak számított..." (23/24. old.).

Külön ki kell emelni, hogy a könyv legeredetibb és sok esetben újat adó részét a rendkívül gazdag és eredeti számításokon alapuló függelékek alkotják:

16 táblázat és 18 térkép ábrázolja a lakosság számának, nemzetiségi, vallási számarányának alakulását mind tagköztársaságonként, mind az egész Jugoszlávia viszonylatában időszakosan, egészen napjainkig. A térképeken pedig plasztikusan kirajzolódik az e területeken évszázadokon át végbement migrációk iránya, valamint az itt mindenkor is elasztikusnak számító államhatárok alakulása.

Végezetül jegyezzük meg, hogy a Kocsis Károlyéhoz hasonló tanulmányokat üdvözölni és serkenteni, ill. a továbbiakban minden olyan kutatást támogatni kell, amely Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa népeinek egymáshoz való közeledését és kölcsönös megismerését szolgálja.

PÁL Tibor

LESZ-E VÉGE A TÖRTÉNELEM VÉGÉNEK?

(Vajda Mihály: A történelem vége? Közép-Európa – 1989. Századvég Kiadó, Bp. 1992)

> *Azért szánok én minden múltat, hogy látom, ki van szolgáltatva – ama nemzetség kény-kedvének, szellemének, őrületének, amely eljövend és mindent, ami volt, a maga hídjává magyaráz át!... Ez pedig a másik veszedelem és másik részvétem – a ki a csőcselékből való, annak emlékezete visszanyúlik tán a nagyapjáig –, a nagyapjával pedig megszűnik neki az idő.*[1]

Természetesen nem érzem magam felhatalmazva arra, hogy Nietzsche nemes hangnemében szóljak, mindössze a múlt szemléletének veszélyeire intő filozófust kívántam felidézni. Noha nem lényegtelen a hangnem és a történelemszemlélet közötti összefüggés sem, ha Vajda Mihály[2] *A történelem vége* című kötetéről szólunk, összpontosítsuk figyelmünket mégis előbb arra, hogy milyen kérdések elé állít bennünket a Közép-Európa sorsát vizsgáló társadalomfilozófiai írások gyűjteménye.

Igaz-e vagy sem, nem tudom, hogy 1989-ben véget ért-e a történelem akár Közép-Európában, akár bárhol máshol, annyi bizonyos, hogy a kritikus időszak táján – tengeren innen és tengeren túl – mindenki arról kezdett beszélni (már aki beszélt), hogy valami új korban vagyunk, valaminek vége, vége a történelemnek, esetleg éppen ebben a végben vagyunk. Viharos gyorsasággal terjedt el az érzés, hogy új korszakba léptünk, melynek mineműségéről és elnevezéséről a társadalomtudósoktól az esztétákig folyt a vita, ám abban egyetértettek – még a konzervatívabb gondolkodásúak is, talán attól való féltükben, hogy moderneknek fogják őket nevezni –, vagy inkább megegyeztek, hogy itt igenis valami újról van szó, amit több-kevesebb óvatossággal, de leggyakrabban posztmodernként emlegettek. A helyzetre talán a legjellemzőbb éppen ez a határozott érzet volt a meghatározatlan, de meghatározandó helyzet felől[3]. Ahhoz, hogy megérthessük, hogy miért kap címadó szerepet a történelem végének

témája, és hogy miben áll a könyv felfogásának eredetisége a polémia másik résztvevőjének, az amúgy is sokat vitatott Fukuyamának a nézetével szemben, célszerűnek tűnik – a teljes feltárás igénye nélkül – vázolni a vita hátterében meghúzódó történelemszemléletbeli különbségek alapvető eredőit is.

A kérdéseink alapját a teleológia, az egyetemesség és az eszkatológia problémái határozzák meg – noha a könyvben ez utóbbiról csak közvetve esik szó. Először: mettől meddig tartott a történelem, másodszor: mi képezi a történelem tartalmát, s ez milyen célt jelöl meg ennek végeként, harmadszor: egyetemes-e ez a történelem, illetve annak tartalma, negyedszer: milyen szerepet jelöl ki az ember – és elsősorban a szellem embere – számára a vitatott szituáció?

Egy másik írásában[4] Vajda Mihály idézi Kundera azon megállapítását, miszerint az amerikai ember képtelen a modern időszemléletre, s ezt Richard Rorty irónia-fogalmát bírálva teszi. Ha megvizsgáljuk Fukuyamának – Vajda kötetbeli vitapartnerének – időszemléletét, azt láthatjuk, hogy ő is képtelen a modern előtti állapotokat figyelembe venni. Annak ellenére, hogy Hegelre támaszkodik, nála a történelem mintha éppen a 19. század elején kezdődne, s úgy tűnik, tartalmát a liberális demokrácia győzelemre jutásának folyamata, a történelem végét pedig a nagy ellenfelek, a konzervativizmus és a szocializmus ellehetetlenülése és ennek folytán a véglegesnek mondható társadalmi formáció megkérdőjelezhetetlensége jelenti. Totális diktatúráknak, kollektivista rémuralmaknak semmiféle helyük nincs, hiszen ezek mint társadalmi formációk lehetetlenek – s így nincs is igazán komoly probléma, az univerzális intelligencia merő anakronizmus (lásd Lyotard), így azután a felelősség kérdése nem merül fel, a jólét pedig unalomba ringatja a társadalmakat[5].

Mindezt azért idézem fel, mert így könnyebben belátható az európai gondolkodás egyik sajátossága – ez ugyanis a történelem teleológiáját a szabadsághoz köti, de a vége semmiképpen sem az unalomba fulladás. A történelem vége bizonyosan valamiféle változatlansághoz kötődik (Hegel mellett említsük meg Kant *Örök béke* című írását), de Heller Ágnesnek igaza lehet abban az állításában, hogy amikor Vajda 1989-hez, mint a lehetséges történeti vég kezdeti dátumához a csoda motívumát fűzi, akkor a lezajlott változások ténye és iránya révén a megváltást idézi[6]. Annak ellenére, hogy a könyvben valóban állandóan visszatérő elem a csoda, meghatározása inkább a történelem és a kiszámíthatatlanság összefüggéseire utal: a csoda egy olyan esemény, amelyről tudjuk, hogy nem következhetett be (noha bekövetkezett). Igaz, ennek a jövőre nézve is van relevanciája, hiszen a történelem – s itt most elsősorban Közép-Európáról van szó – megnyugtató befejeződéséhez még további csodák szükségesek. A végső állapot akkor sem az unalomé, hanem valamilyen gyermeki állapoté, valami, amit pusztán a játékos kedv vagy a titkokat megoldani sohasem tudó kíváncsiság teremt[7].

A történelem tartalma tehát – a kötetben többször is definitív módon – az európai hagyományban a szabadság teleológiája. Nagyon gazdag kép áll elénk a kötetben, sőt Hobbes definíciójának lényeges módosítására is kísérletet tesz a szerző, azonban kifejezetten Európára szűkíti a szabadság és ezzel együtt a történelem 'hatókörét'. Ez viszont ellentmondani látszik annak a tételnek, miszerint a posztmodernben, amelynek immár részesei vagyunk, a modernitás értékei megkérdőjelezhetetlenek. A modernitás univerzális racionalizmusa,

amit Vajda szintén tagad, a szabadság és a történelem egyetemességét hirdeti – jogos tehát Heller Ágnes bírálata[8]. Vajda igenis megkérdőjelezi a modernitás értékeit, ami persze nem feltétlenül baj, mindössze annyit jelent, hogy a (mondjuk európai) történelem végső fejezetének még mindig nincsen vége. Nem állna ettől messze Derrida apokalipszis-elemzésének következtetése: 'Eljövök: az eljövetel mindig eljövőben van', tehát a vég is nélkülözi a véget[9]. Ennyiben állna helyre az egyensúly...

A mottó szerint a történelem önkényes értelmezése veszélyeket hordoz magában. S ha Nietzsche nem is erre gondolt, mégis meg kell jegyezni, hogy a Fukuyama – de mások – által is vallott nézetnek komoly társadalmi és politikai következményei lehetnek, amint erre számos jel utal. Arról lenne szó e közkeletű nézet szerint, hogy a liberális demokrácia egyben jóléti társadalmat is jelent. A képletet, mely szerint ahol nincsenek meg a demokratikus intézmények, ott jólét sem lehetséges, a kommunista rendszerek megdöntéséhez jól fel lehetett használni ideológiai eszközként. Manapság azonban visszafelé akar elsülni ez a fegyver, hiszen nagyon sokan kiábrándulnak a demokráciából és a liberalizmusból, mondván, hogy nem eredményeztek nagyobb jólétet, sőt, általában éppen ellenkezőleg. A szociális demagógia szívesen él is vele, mégis nehéz a korábbi érvrendszert az új helyzetben megmagyarázni a lecsúszott rétegek számára. Tudniillik a türelem és a kemény munka, az 'aranytojást tojó tyúk' motívuma a kommunizmusban igencsak elveszítette hitelét.

Ebben a helyzetben komoly formában vetődik fel az értelmiség szerepének kérdése is. Úgy tűnik, harapófogóba kerül az univerzális tudás, a 'szellem' embere. A hagyományosnak mondható szerep, a nemzet lelkiismerete, a nemzeti igazság letéteményese, a lángoszlop stb. elveszítette szerepét, hiszen politikai mezt kellett öltenie, mégiscsak az általuk képviselt igazság, a nemzet szabadsága győzött, ám az új helyzetben a 'sebtében összeverődött politikus osztály' képtelennek mutatkozik feladatainak ellátására, s ezért – jegyzi meg Vajda – egyre inkább valamiféle antipragmatikus, utópikus gondolkodásra hajlik[10]. Ezen az alapon utasítja el az értelmiség politizálását, választja mereven el a két hivatást. Heller Ágnes szerint azonban nincs igaza abban, hogy ezt az etika síkján teszi[11], mondván, hogy a politikához elvtelennek kell lenni. Ez szerinte veszélyes terep, és valóban így megint csak konzerválódni látszana az írástudó, mint az igazság bajnoka szerep. Erősödik viszont az a kényszer is, hogy az értelmiség politikai szerepet vállaljon, s ismét felrémleni látszik az üvegbúra vagy politika ismerős és rémületes választási kényszere[12].

Másrészt ha nyugati módon akar viselkedni az értelmiség, akkor mintegy pályán kívülre kerül, hiszen akkor európai szinten kell megnyilvánulnia, ott viszont akár posztmodern, akár nem, ez a szerep valóban fölösleges – egyszerűen avitt. Vajda Mihály úgy vágja át a gordiuszi csomót, hogy Bibó István nyomán a példamutatás stratégiáját választja. Meggyőződésem, hogy akkor is igaza van, ha ez Sziszüphosz munkájára emlékeztet.

Ahogy csak magára nézve kötelező etikai magatartást ír elő, úgy nem dolgoz ki tévedhetetlen társadalmi programot sem. Ellenben a klasszikus európai mintákat figyelembe véve bizonyos feltételeket állít fel, amelyeknek teljesülniük kell avégett, hogy Magyarország valóban európai országgá váljon. Érdekes ebből a szempontból Marx szociálfilozófiájának vizsgálata. Vajda gondosan ket-

téválasztja az államszocialista és a liberális marxi filozófiát. Az első teljességgel elvetendő, hiszen az államot teszi meg kizárólagos társadalmi alannyá. A másik azonban egy európai reformer Marx, aki modernizációs dinamikát és szociális kompenzációt hirdet. Bernsteinen és a revizionizmuson keresztül nemcsak élő ez a Marx, hanem tanulságos is – és éppen a szocializmus történetéből vonható le ez a tanulság –: „csak a szociális problémákra érzékeny liberális demokrácia képes rá, hogy azokat a célokat szolgálja, amelyeket eredetileg a szocialista gondolat akart megvalósítani"[13]. A tolerancia hitvallása mellett a szerző elutasít szocializmust és liberalizmust egyaránt, hiszen izmusok. S ha árnyalt társadalomképre van szükség, akkor értelmetlenek is.

Ha azokra az akadályokra gondolunk, amelyek a liberális demokrácia győzelmét és – fogalmazzunk ironikusan – a fukuyamai diadalutat veszélyeztetik, akkor korántsem tekinthetjük lefutottnak a játékot, noha tény, hogy 1989-ben, a csodák évében erről több joggal beszélhettünk. Ahhoz, hogy fel tudjunk készülni a jövő problémáira, nem elégséges csupán a nagyapák koráig visszatekinteni.

Ami pedig a csőcselék-vádat illeti, idézzük fel Heller Ágnes sommás megjegyzését, mely szerint Marx, Dosztojevszkij, Nietzsche és Kierkegaard abban az egyben megegyeznek, hogy a demokratikus politika kicsinyes, hogy a modern (liberális, piacvezette, demokratikus) életmód unalmas, posványos, dekadens, hogy nélkülözi a hitet stb., s ez jobban megvilágítja ama másik tételt is, mely Nietzsche filozófiáját az egész értelmiségi politikai radikalizmus fő inspirátorává teszi meg olyan követőkkel, mint Sorel, Mussolini, G. B. Shaw, Trockij, Malaparte és talán nem utolsósorban Lukács György[14]. Akár posztmodern, akár nem, Derrida már egészen másképpen közelíti meg a kérdést, Kanttal folytatván diskurzust. Ő kérdez: Tehát mindenkor rendíthetetlenül rákérdezünk, hová akarnak kilyukadni, s milyen célokból azok, akik ennek vagy annak a végét hirdetik, az ember végét, vagy a szubjektumét, a tudatét, a történelemét, a Nyugatét, vagy az irodalomét. És valahányszor felteszi a kérdést, valamiképpen mindig megjelenik a reveláció, az igazság nevében szólás, másrészt, szociális vonatkozását tekintve: »szektává alakulunk, külön fajtát (espèce), szexust, nemet, fajt (Geschlecht) fogunk alkotni, nevet adunk magunknak«[15].

A vég hirdetése, az igazság revelálása, a csőcseléktől elkülönülő előkelők szektája Derrida szerint tehát szorosan összefügg. Visszaigazolódni látszik Heller Ágnes tétele Fukuyama esetében, hiszen emez igazságot és véget hirdet, azonban demokratikus alapállásból, következésképpen ez a vég és ez az igazság unalomba fullad. Az európai gondolkodás, tehát Vajda Mihály is, mintha így válaszolna: No Apocalypse, not so – hogy Derridát is destruáljuk kicsit.

Az ő hangneme nem az előkelőé, de ironikus. Hiszen a partikularitás nevében beszél, európai nyelven, ahol a történelem vége igenis megváltó, a spinozai racionalitás követelmény, azonban úgy véli, a *logique de la coeur* igazságához mindenkinek joga van, s ez egyenrangú amazzal[16]. Talán éppen e kettő ötvözése tesz lehetővé egy toleráns hangnemet, amelyen meg lehet szólítani a könyveket, gondolatokat s azok eredőjét, az embert. Bizonyára éppen emiatt tartják kevesen számon a kötetet, legfeljebb mint publicisztikát említik. Valószínűleg hiányzik számukra a leckéztetés, a filozófia műveléséhez elengedhetetlen erélyes, előkelő hangnem (különben oda a filozófia férfiassága, igaz?).

Való igaz, hogy nem tiszta filozófia a könyv. S így felvetődhet az is: vajon akkor kinek íródott? Talán azoknak, akiket érdekel a sorsuk, s ha a posztmodernhez nem is ragaszkodnak, de kedvelik a gondolkodást, az izgalmas gondolatokat. Vagy talán azoknak, akikben megvan a jövő titkai iránti kíváncsiság: vajon hogyan is állunk ezzel a történelemmel, lesz-e vége vagy sem? Avagy – ha már esetleg benne lennénk ebben a végben –: lesz-e vége a történelem végének?[17]

PATÓ Attila

Jegyzetek

[1] Friedrich Nietzsche: Im-így szóla Zarathustra. Fordította Dr. Wildner Ödön. 1908 Grill Károly Könyvkiadóvállalat, pp. 273.

[2] A továbbiakban V. M.

[3] Magyar vonatkozását tekintve ma talán még izgalmasabb felütni a Medvetánc posztmodern-vitájának írásait.

[4] Vajda Mihály: Tényleg csak a regény lehet ironikus? (I) Magyar Lettre Internationale, 1993 nyara

[5] Fukuyama, Francis: A történelem vége (Zalai Edvin fordítása). Világosság 1990/1. pp. 9–24.

[6] Heller Ágnes: A történelem vége? Vajda Mihály politikai tanulmányai. Kritika 1993/10. pp. 26–28.

[7] V. M. pp. 114.

[8] i.m. Más kérdés, hogy Heller Ágnes véleménye is vitatható. A „miután ma Európában minden ember szabadnak születik, azaz a szabadság univerzális érték, tehát mindenki szereti a szabadságot" kitétel bőven nyújt támadási felületet, de erre itt most nem térhetünk ki.

[9] Derrida, Jacques: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről. in: Jacques Derrida, Immanuel Kant: Minden dolgok vége. (Fordította: Angyalosi Gergely, Mesterházi Miklós, Nyizsnyánszky Ferenc). Századvég Kiadó, Budapest 1993. pp. 75., ill. 91.

[10] V. M. pp. 11.

[11] i.m.

[12] Szinte klasszikus példáját nyújtja Adam Michnik írása a Magyar Lettre Internationale nyári számában az értelmiségi felelősség újbóli megjelenésének. Ő egyébként a háború előjátékává teszi az értelmiségiek háborúját a médiák környékén. A szavak súlya Kelet-Európában: egyébként fontos tényező Timothy Garton Ash könyvében is, amint arra a vizsgált kötetben Vajda Mihály is felhívja a figyelmet. Michnik írásának címe: Sonja, Tanja és a remény.

[13] V. M. pp. 39.

[14] i.m.

[15] i.m. pp. 71., ill. 75.

[16] V. M. pp. 91. Megfontolandó lenne a magyarországi s egyéb törzsi szekértáborok tájékán a nemzeti identitás vállalásának kötetben olvasható elemzése, s ezzel összefüggésben a „distanciált azonosulás a nemzettel" kifejezés is.

[17] Arról, hogy a vég egyben kezdet is, s hogy ezzel kapcsolatban a történetiség kérdését is meg kell vizsgálni, egy másik írásban kellene szólnunk.

HOVÁ LETT AZ INTÉZMÉNYEK KÖZVÉLEMÉNYE?

(Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég–Gondolat; Budapest, 1993)

A modern társadalmak egyik legkiválóbb ismerőjének könyvét veszi kezébe az olvasó, ha ezt a kötetet lapozza fel. Noha a hatvanas években jelent meg első ízben német nyelven, és magyarul is már a második kiadását élte meg, mindenképpen megérdemel néhány újabb figyelmes szót. Annál is inkább, mert ez a könyv már azt a problémát járja körül egyik oldaláról, ami később Habermas egyik oszlopos mondanivalója lesz, ez pedig az, hogy az európai racionalizációs folyamat során kialakult elvárások és ígéretek, melyek a modernitás hajnalán, bízva a jövőben, még teljesen megoldhatóknak tűntek, már úgyszólván elvesztették érvényüket, s így ma sokszor a modernitás egésze is kérdésesnek bizonyul. A társadalmi nyilvánosság fogalma is egy hasonló folyamatot rejt magában, a társadalom közéleti szférájának liberalizálódási ívét a 18. század második felében, majd ennek visszaszorulását a kései, posztindusztriális kapitalizmus fázisában. Az európai racionalizációs folyamat első csíráját – Max Weber értelmezésében – vélhetőleg már a reformáció megjelenése jelentette: a mindaddig döntően tradicionális emberi gondolkodást a reformáció hatására egy sajátos világszemlélet-váltás rendítette meg: az egyéni világszemlélet imperatívusza. Weber mutatott rá ugyanis azokra a varázslat alóli feloldásfolyamatokra a vallástörténetben, amelyek a nyugati racionalizmus fellépésének belső előfeltételéül szolgáltak. Az újkori társadalmak racionalizálódási folyamatát ő is, mint Habermas az ezzel kibontakozó célracionális cselekvés fokozatos intézményesüléseként fogta fel, a célracionális cselekvés egy alrendszereként, melyben a nyugati racionalizmus társadalmilag kibontakozott. A 18. század végén a tudományok egy, a teológiától és a humanista retorikától független alrendszerének intézményesülésével alakult ki az a nézet, hogy a tradíció hatalmával szemben a társadalmakat és az államot is a tudományos példakép mintájára kell megszervezni. A tudományos felvilágosodás fogalma lett ezzel az előítéletek hatalmától való politikai emancipáció vezérfonala is. A kort valóban magával ragadta azokban az egyetemes természeti törvényszerűségekben való hit,

amelyekben az univerzum ideája látszott kifejeződni, és így, az előítéletekhez híven sokan az ember morális és intelllektuális képességeinek kibontakozását is a természettudományok rendületlen fejlődésével, a gazdasági növekedés és a technikai haladás tartós békét teremtő utópiájával hozták kapcsolatba. 'Racionalizálódásnak – írja Habermas az 1981-es *A kommunikatív cselekvés elméletében* – Weber a jog és a morál kognitív önállósodását nevezi, azaz a morális-praktikus belátások, az etikai és jogi doktrínák, alaptételek, maximák és döntésszabályok leoldódását azokról a világképekről, amelyekbe azelőtt beágyazódtak . . . A jog és a morál autonómmá válásának vonalán ez a formális joghoz és a profán érzület- és felelősségetikákhoz vezetett. Mindkettőt, mintegy az újkor gyakorlati filozófiája keretei között, a modern tapasztalati tudományokkal egy időben szisztematizálták – mint racionális természetjogot és mint formális etikát . . . A kulturális racionalizálódás, amelyből a modern társadalmak tipikus tudatstruktúrái származnak, a vallásos hagyomány kognitív, esztétikai-expresszív és morális-evaulatív alkotórészeire terjed ki. A tudománnyal és a technikával, az autonóm művészettel és az értékexpresszív önábrázolással, az univerzális jog- és erkölcsképzetekkel három értékszféra különül el, melyek mindenkor sajátos logikát követnek.[1]

Az egyetemes erkölcs- és jogképzetek elterjedésével vette kezdetét a korabeli polgári gondolkodásban jól megfigyelhető nyilvános okoskodás, kritikai és kommunikatív attitűd kialakulási folyamata, mely fenntartással fogadott minden olyan eseményt, amely nem az általános közjót szolgálta. Ennek a sajátos közérdekszférának a kialakulását és a modern tömegdemokráciákban való háttérbe szorulását követi a kötet nyomon. Történeti tekintetben a nyilvánosság görög eredetű kategória. A városállamokban alakult ki, melyek minden szabad polgárnak, függetlenül attól, hogy vagyonosak voltak-e, vagy sem, a közös élet keretét nyújtották. A közös érdekszférának ez az éles elkülönítése az oikodespota, a rabszolgákat foglalkoztató háziúr voltaképpeni privát területét alkotó magánterülettől, a polisz politikai életében való részvétel egy feltétele volt. A háznép, az oikosz, nem játszhatott benne szerepet. A közéletnek a városon belül nem volt rögzített helye, és a mindenkit egybefonó közös praxis a piactéri vitákban, a közös tanácskozások során nyert alakot. A római jog publicus és privatus szavaiban ez a későbbi korokra is áthagyományozódott, de a középkor folyamán alapjelentése mélyen megváltozott, és a felvilágosodás korának kezdetén már egy *reprezentatív*, az antik nyilvánosságéval gyökeresen ellentétes funkciót töltött be. Amint Habermas fogalmaz: 'A nyilvánosságot, mint sajátos, a magánélettől elválasztott területet a kései középkor feudális társadalmában nem lehet szociológiailag, vagyis intézményi kritériumok alapján kimutatni. Mégsem véletlenül nevezik az uralom jelképeit, például a fejedelmi pecsétet „nyilvánosnak"; az angol király sem véletlenül élvez „publicness"-t – ez ugyanis az uralom nyilvános reprezentációja. Ez a reprezentatív nyilvánosság nem társadalmi területként jön létre, hanem, ha szabad ezt a kifejezést alkalmaznom – sokkal inkább státusismertetőjel. Önmagában véve a földesúri státus, bármilyen fokozaton legyen is semleges a „köz" és a „magán" kritériumaival szemben; birtokosa azonban nyilvánosan is képviseli a státust: úgy jelenik meg, úgy mutatkozik meg, mint valami magasabb hatalom megtestesülése.[2] Ez a *reprezentatív* nyilvánosság alakult át egy gyökeres fordulattal azzá a polgári nyilvá-

nossággá, amely a modern polgári társadalmak legitimitását biztosítja. Az új nyilvánosságszféra elsőként különböző irodalmi klubokban jelent meg a 18. században, noha elejében csupán csak a különböző művek, az éppen aktuális irodalmi újdonságok megvitatásában, a róluk való okoskodásban. De a magánlevelezésekből kialakult napisajtó megjelenésével, különösen – elsőként az angol – politikai napilapokkal, ez a csupán kávéházi és zárt körű okoskodás politikai befolyásáért is síkraszállt, és olyan kritikai erőt bontakoztatott ki csíráiban, mely a feltörekvő polgárság egységes fellépéséhez jelentősen hozzájárult, s ma is a politikai nyilvánosság alapvető mintájául, történeti alapjául szolgál. A polgári társadalom számára ezért – amint a kötetben olvashatjuk – 'a hellén nyilvánosságnak ez a modellje, ahogyan ez számunkra a görögök önértelmezésében stilizáltan áthagyományozódott, jelenti a maga klasszicitásában a tulajdonképpeni normatív érvényességet a reneszánsz óta egészen napjainkig. Nem a társadalmi formáció, amely ennek alapjául szolgál, hanem maga az ideológiai minta őrizte meg évszázadokon keresztül a maga, éppenséggel szellemtörténeti kontinuitását. Mindenekelőtt a nyilvánosság, mint a res publica, a köz és a magán kategóriája hagyományozódott ránk a római jog definícióiban a középkoron keresztül. Természetesen jogtechnikai szempontból hatékony alkalmazásukra csak a modern állam és polgári társadalom tőle elválasztott területének keletkezésével kerül sor. Éppúgy szolgálják a politikai önmegértést, mint a sajátos értelmében vett polgári nyilvánosság jogi intézményesítését.[3]

A nyilvánosság e képe voltaképpen azon az antik mintával egybevethető elválasztáson nyugodott, hogy volt mód a korabeli polgárság gazdasági tevékenységének az állami szférától való függetlenítésére. Mivel a 18. századi polgárság tőkéjét és megélhetését nem az állam biztosította és arra kevéssé volt befolyással, a társadalom nyilvános okoskodása vált azzá a területté, ahol racionális érveléssel kibontakozott az állam specifikus kritikája. Jogi intézményesülése voltaképpen a modern polgári társadalmak kialakulásával esik egybe. Ennek egyik klasszikus példája Kant gyakorlati filozófiája, amelyben élesen elkülönül az ész magán és nyilvános használata, azzal, hogy nyilvános használatának mindenkor szabadnak kell lennie, és utat kell mutatnia az emberiség világpolgári állapota felé, azaz egy oly közönségre kell támaszkodnia és utalnia, aminek világa nem más, mint az emberi nem; és ez Kant szemében 'az okoskodó olvasóközönség világa volt, amely akkoriban széles polgári rétegekben kibontakozott.[4] Ezzel a kanti publicitásfogalommal nemsokára már Hegelnek is számot kellett vetnie, és éppen azok a liberális gondolkodók látták be az egységes közvéleménynek az ésszel való azonosításában rejlő visszásságot, kik elvben, mint Toqueville és Mill, a leginkább helyeselték a folyamatot. Ugyanis azok a nyilvánosság előtt versengő, össze nem békített érdekek, melyek nemsokára beáramlottak a közvéleménybe, már felszabdalásának irányába hatottak. A politikai nyilvánosságra ezért nem vonatkozhatott a hatalom megszüntetésének eszméje, hanem szemükben reakciós feladatot kapott, a bürokratikus döntések korlátait kellett megadnia, a hatalommegosztást kellett szolgálnia. A polgárság hatalomra jutásával ezen a ponton ezzel meg is indult a public opinion, a közvélemény felbomlási folyamata. Ez a ma is jól rekonstruálható nyilvánosság-képzet a 19. század második felében, az állami intervencionizmus kezdetén, a mai ipari társadalmak tömegdemokráciájával, a sajtó kommercia-

lizálódásával és ezzel a korábban hordozott politikai-kritikai feladatának feladásával egyre többet vesztett jelentőségéből, és bár mindig újabb társadalmi szférákat hatott át, elvesztette politikai funkcióját, nevezetesen, hogy a hatósági intézkedéseket személyesen érdekelt magánszemélyek ellenőrzésének vessék alá. 'A társadalom mint magánszféra – olvashatjuk a kötetben – csak akkor válik általában kérdésessé, amikor maguk a társadalmi hatalmak tesznek szert hatósági illetékességekre. A 'neomerkantilista' politika ekkor kéz a kézben halad a társadalom valamiféle 'refeudalizálásával' . . . Az intervencionalizmus abból származik, hogy az olyan érdekkonfliktusokat, melyeket a magánszférán belül már nem lehet elintézni, politikai síkra viszik át . . . Csak az a dialektika, mely a társadalom előrehaladó államosítása és az állam ezzel egyidejűleg érvényesülő társadalmasodása között kifejlődik, rombolja szét lassanként a polgári nyilvánosság alapját – az állam és a társadalom elválasztását. A kettő között, úgyszólván mindkettőből kialakul egy repolitizált szociális szféra, melyre a 'köz' és a 'magán' megkülönböztetése nem alkalmazható . . . A családi tulajdon erősen megkopott alapzatáért való szociálpolitikai kárpótlás az anyagi jövedelem segélyeként túl funkcionális segélyekre is kiterjed. A tőkeképzésben játszott szerepével együtt ugyanis a család egyre inkább elveszti a nevelés, a védelem, a gondviselés és irányítás, sőt az alapvető tradíció és orientálás funkcióit is; egyáltalán elveszti viselkedésformáló erejét olyan területeken, melyek a polgári családban az egyének legbensőbb szféráinak számítottak. Bizonyos módon tehát a család, ez a privát maradvány, státusának állami biztosítékai révén elveszti magánjellegét. Másrészről a család csak most bontakozik ki igazán a jövedelem és a szabad idő felhasználójaként, az államilag biztosított kártalanítások és segélyek haszonélvezőjeként: a magánautonómia nem annyira az intézkedési, mint a fogyasztói funkciókban marad meg; a magánautonómia nem az árutulajdonosok rendelkezési hatalmát jelenti, hanem inkább a szolgáltatásokra jogosultak élvező képességét.[5] A társadalom előrehaladó államosításával a liberális államot lassanként felváltó szociális állam, miközben megtartja hagyományos funkcióit, több, a magánszféra illetékességi körébe tartozó funkciót, mint például a szociálpolitika és a betegsegélyezés, is átvesz. Kezdetét veszi az állam és a társadalom összefonódása, 'az állam mintegy gyarmatosítja a nyilvánosságot', ami jól érzékelhető az állami döntéshozatal súlypontjának eltolódásában a parlmanetről a közigazgatásra és a pártokra. Amilyen mértékben önállósodnak a pártok a parlamenttel szemben, olyan mértékben halad előre a pártoknak a szavazóktól való elszakadása is. Mivel a pártok már csupán áttételesen képviselik a közvéleményt, és valódi komporomisszumok híján a hatalommegosztás elve szerint inkább a versengő érdekek közvetítői, már elő kell állítaniuk saját nyilvánosságukat. Ezek a fejlemények vezetik Habermast annak a tételnek a kimondásához, hogy a tömegdemokráciák többnyire előállítják a nyilvánosságot, semhogy képviseljék azt. Az új, tömegtájékoztató eszközök révén elterjesztett *integrációs kultúra* miatt a publicitás elveszti kritikai erejét, és helyére a versengő szociális érdekek demonstratív funkciója lép, és a 'közvélemény helyébe egy helyeslésre kész hangulat, véleményklíma alakul ki.[6] Habermas a 20. századi tömegdemokráciákban tehát olyan folyamatokat lát, amelyek a társadalom egyfajta refeudalizálódásának csalhatatlan jelei.

Erről az itt igen röviden felvázolt gondolatmenetről számtalan, részletekben gazdag példát nyújt a kötet. A mai társadalomtudományok problémáinak megértéséhez az itt feltárt és részletesen elemzett fogalmak kiváló mankót nyújtanak. Az 1990-es új kiadásához írt előszavában pedig Habermas hozzáfűzött néhány megjegyzést és kiegészítést az előző kiadásokhoz, s válaszolt azokra az ellenvetésekre is, amelyeket a kötet megjelenése után kapott. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltásá*ból még hiányzott a nyilvánosság intézményesülési folyamatának rendszerelméleti szemlélete, így kimaradt ennek egy sokrétűbb, a közvéleményt nem pusztán kritikai funkciójára korlátozó áttekintése is. Ennek ellenére már a 60-as években világosan kivehetők voltak azok a később központi törekvéssé váló habermasi intenciók, melyek a 70-es évektől kezdve az életvilág fenomenológiai leírásában, az uralommentes kommunikáció elméletében tértek vissza.

NAGY Attila

Jegyzetek

[1] Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns; Suhrkamp, Frankfurt am Main; 1. köt. 231–234.. old.

[2] Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása; Századvég – Gondolat, Budapest, 1993., 57. old.

[3] Habermas: i. m. 54. old.

[4] Habermas: i. m. 177. old.

[5] Habermas: i. m. 217–218. old.

[6] Habermas: i. m. 311. old.

DOKUMENTUMOK

Várady Tibor–Momčilo Grubač

NYILATKOZAT

Bevezető megjegyzések

Az itt közzétett szöveget külföldön menedéket talált (vagy kereső) „katonaszökevények" kéréseire írtuk. Idézőjelbe teszem a „katonaszökevény" szót, mert jelentéstartalma nem tükrözi az adott körülmények különösségét, sajátos tragikumát. Akikről szó van, nem egy tisztes kötelességnek, hanem egy esztelen vérontásnak fordítottak hátat. E polgárháború céljai (akár vélt, akár valós célokról beszélünk) egy pillanatig sem egy ország, vagy egy társadalom céljai voltak, hanem egy etnikumé. A jelszavak ezt leplezni sem próbálták; a tettek még kevésbé. Ezért – ha az értelmetlenséget és esztelenséget egyáltalán fokozni lehet – még esztelenebb és értelmetlenebb volt a részvétel azok szempontjából, akik nem tartoznak a történelmi igazságot keresni vélő etnikumhoz.

Biztosnak a külföldi menedék sem mutatkozott. Egyre több jelzés érkezik (Svédországból, Dániából és máshonnan is), hogy kiutasítják, vagy kiutasítással fenyegetik azokat, akik polgárháború helyett a hontalanságot választották. E gyakorlatot elítélte – de nem akadályozta meg – az Európai Parlament. Szembeszegültek vele mások is. A kiutasítások jogosultságát igyekszünk cáfolni Grubač kollégámmal mi is, rámutatva, magyarázva, hogy a jugoszláv jogszabályok alapján továbbra is komoly következmények fenyegetik azokat, akik megtagadták a katonai szolgálatot.

A szöveget eljuttattuk az érdekelt országok parlamentjeinek és különböző humanitárius szervezeteknek. Igyekeztünk minél pontosabban, jelzők nélkül fogalmazni. Szakmai tanúságtételt csak gyengítenek a jelzők és érzelmek. A mai jugoszláv katonakötelesek tragédiáját azonban nem rejtheti a jogi stílus szenvtelen tárgyilagossága.

A szöveg angolul íródott. Magyar fordításban a *Létünk* olvasói számára adom közre, mert végeredményben róluk (rólunk) van szó.

VÁRADY Tibor

Alulírott dr. Momčilo Grubač egyetemi tanár, korábban a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság emberjogi és kisebbségi jogi minisztere Milan Panić kormányában és dr. Várady Tibor egyetemi tanár, korábban a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság igazságügy-minisztere Milan Panić kormányában, számos levél és felkérés nyomán a következő

NYILATKOZATOT

teszik:

1. 1991 óta a volt Jugoszlávia számos polgára hagyta el az országot, hogy elkerülje a részvételt azokban a fegyveres konfliktusokban, melyek a polgárháború méreteit is elérték. E magatartást büntetendőnek tartotta és tartja Jugoszlávia (ma Szerbia és Crna Gora) Büntetőtörvénykönyve. Azok a jugoszláv polgárok, akik a katonakötelezettség megtagadásával hagyták el az országot, felelősségre vonhatók a Jugoszláv BTK-ban körülírt több törvénysértés kapcsán. Ezek többek között „a behívó és a katonakötelezettség megtagadása" (214. szakasz); „fegyver elfogadásának és használatának megtagadása" (202. szakasz); „szökés a fegyveres erők kötelékéből" (217. szakasz); és egyéb tényállások. Vizsgálódásaink szempontjából a legfontosabb a 214-es szakasz („behívó és katonakötelezettség megtagadása"), tekintve, hogy a külföldön menedéket kereső jugoszláv polgárok zömét éppen e szakasz alapján fenyegeti eljárás és ítélet.

2. A 214-es szakaszban körülírt cselekménynek több változata van:

a) Ha a katonaköteles (indokolt ok híján) nem tartja be egy személyes (vagy általános) behívó parancsát, pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő börtönnel sújtható.

b) Ha a katonaköteles nem tartja be egy személyes (vagy általános) behívó parancsát, és rejtőzködik, hogy elkerülje a katonai szolgálatot vagy hadgyakorlatot, a büntetés háromtól öt évig terjedő börtön.

c) Ha a katonaköteles elhagyja az országot, vagy külföldön marad, hogy elkerülje a katonai szolgálatot vagy hadgyakorlatot, a legalacsonyabb büntetés egy év, a legmagasabb pedig tíz év börtön.

d) Vád alá helyezhetők és büntethetők azok a személyek is, akik felhívnak vagy rábeszélnek másokat, hogy elkövessék a 214-es szakaszban körülírt valamelyik cselekményt. Ha a fenti a) pontban megjelölt tényállásról van szó, akkor a „felbujtatót" fenyegető büntetés három évig terjedő börtön; ha pedig a b) és c) pontokban körülírt cselekményekről van szó, a törvényben előírt büntetés minimuma egy év, maximuma pedig tizenöt év.

3. A 214-es szakaszban körülírt különböző tényállásokra vonatkozó büntetések béke idejében alkalmazandók. Azokban az időszakokban azonban, melyek hadiállapotként vagy közvetlen háborús veszély állapotaként vannak minősítve, ugyanezekhez a tényállásokhoz szigorúbb büntetések fűződnek. A közelmúltig azokat, akik „hadiállapot" vagy „közvetlen háborús veszély állapota" időszakában hagyták el az országot, vagy maradtak külföldön, hogy elkerüljék

a katonakötelezettséget vagy hadgyakorlatot, minimum öt év börtön fenyegette, a maximális lehetséges szankció pedig a halálbüntetés volt. Az 1992-es új Jugoszláv Alkotmány (ellentétben Szerbia és Crna Gora érvényes alkotmányaival) megszüntette a halálbüntetést. Vitatott maradt egy ideig, hogy vajon a Szövetségi Alkotmány ide vonatkozó rendelkezései közvetlenül alkalmazandóak-e, vagy pedig a szövetségi törvények módosítása is szükséges ahhoz, hogy – szövetségi szinten – el legyen törölve a halálbüntetés. A vita tárgytalanná vált 1993. július 16-án, amikor a Szövetségi Képviselőház módosította a Jugoszláv BTK-t. E módosítások eredményeként a halálbüntetést 20 év börtön helyettesíti.[1]

Ezek szerint, akik „hadiállapot" vagy „közvetlen háborús veszély állapota" idején hagyták el az országot (vagy maradtak külföldön) a célból, hogy elkerüljék a katonakötelezettséget, illetve hadgyakorlatot, minimum öt év és maximum 20 év börtönbüntetéssel sújthatók.

4. Annak a joga, hogy kihirdessék a „hadiállapotot" vagy „közvetlen háborús veszély állapotát" Jugoszlávia Elnökségét illette meg, az 1974-es Szövetségi Alkotmány alapján. Jugoszlávia Elnöksége egy ízben kihirdette a „közvetlen háborús veszély állapotát", mely 1991. október 18-ától 1992. május 22-éig tartott.[2] E határozat alkotmányos volta kétségbe vonható. A döntést csonka elnökség hozta, nyolc tagból csak négy vett részt a döntéshozatalban, és e négy közül egynek (Kosovo Tartomány képviselőjének) a jogosultsága vitatható volt. Véleményünk szerint a határozat alkotmányossága erősen megkérdőjelezhető. El kell mondanunk azonban azt is, hogy nem létezik ide vonatkozó alkotmánybírósági döntés, és a jugoszláv bíróságok sohasem vonták kétségbe e határozatot. Más szóval – függetlenül attól, hogy a határozat sérti-e vagy sem az Alkotmányt – az 1991. október 18-a és 1992. május 22-e közötti „közvetlen háborús veszély állapotát" szilárd tényként kezelik a jugoszláv hatóságok.

5. E szöveg célja, hogy tisztázza, milyen büntetőjogi következmények fenyegetik azokat a jugoszláv állampolgárokat, akik külföldre mentek, vagy külföldön maradtak azzal a céllal, hogy elkerüljék a katonai szolgálatot vagy hadgyakorlatot. Ezért valamivel részletesebben foglalkozunk majd az idevágó jugoszláv büntetőjogi normákkal.

a) A 214-es szakasz 3. bekezdésében a következő tényállás van körülírva: „elhagyja az országot vagy külföldön marad a célból, hogy elkerülje a behívót, katonaidőt, hadgyakorlatot, vagy egyéb katonai szolgálatot". A 214-es szakasz 4. bekezdése azokra ró büntetést, akik a 214/3-ban megfogalmazott cselekmények elkövetésére bujtatnak. A BTK 226/3 szakasza szigorúbb büntetéseket helyez kilátásba azokra vonatkozólag, akik e cselekményeket „hadiállapot" vagy „közvetlen háborús veszély állapota" idején követték el.

---

[1] Mindez nem jelenti azt, hogy Jugoszláviában megszűnt volna a halálbüntetés. A Szövetségi Alkotmány csak azon bűncselekmények tekintetében követeli a halálbüntetés eltörlését, melyeket szövetségi törvény ír körül. A köztársaságok törvényhozása továbbra is előírhat (és elő is ír) halálbüntetést. Ennek azonban nincsen fontossága a jelen elemzés szempontjából, mert a katonakötelezettséggel kapcsolatos tényállások a szövetségi törvényhozás hatáskörében vannak.

[2] Lásd a JSZSZK Hivatalos Lapját, 1991/75. és 1992/6. szám

b) A 214/3, 214/4 és 226/3-as szakaszokban körülírt cselekmények elkövetője lehet bárki, aki katonaköteles jugoszláv állampolgár. A katonakötelezettség az 55. életévig terjed (ha közkatonáról vagy altisztről van szó), illetve a 60. életévig, tisztek tekintetében. A 214/4 és 226/3-as szakaszokban körülírt cselekmények elkövetője lehet bárki korhatár nélkül – lehet békemozgalom résztvevője, lehet barát, közeli rokon.

c) A behívó személyes kézbesítése nem nélkülözhetetlen feltétele a megtagadás büntethetőségének. Büntetőjogi felelősség fennállhat akkor is, ha egyéb bizonyítékok mutatják, hogy a katonaköteles személy tudatában volt annak, hogy személyes behívót intéztek hozzá, vagy hogy vonatkozott rá egy általános felhívás.

d) A jugoszláv krízis kezdete óta a behívókat többször megismételték. Ez azt is jelenti, hogy ha valaki a „közvetlen háborús veszély állapota" előtt ment külföldre (vagy hosszabbította meg külföldi tartózkodását), mégsem kerüli el teljesen a 226/3-as szakasz szigorát, ha későbbi, a kritikus időszakban küldött megismételt behívók rá is vonatkoztak.

e) Ahhoz, hogy „az ország elhagyása vagy külföldön maradás" bűncselekményként minősüljön, bizonyítani kell azt is, hogy az illető személy ezt a katonakötelezettség elkerülésének szándékával tette. E szándék fennállása nemigen vitatható, ha a katonaköteles a behívó kézbesítése után hagyja el az országot; de kikövetkeztethető a szándék egyéb körülményekből is. Szándékra utal például, ha az érintett személy tömeges mozgósítások idején, vagy a „közvetlen háborús veszély" kihirdetésekor hagyja el az országot. Elképzelhetők más bizonyítékok is.

e) Amikor a vád a BTK 214-es és 226-os szakaszaira épül, katonai bíróságok illetékesek. E bíróságok az általános jugoszláv büntetőeljárási szabályokat alkalmazzák, néhány kisebb módosítással, melyet A katonai bíróságokról szóló törvény tartalmaz.

f) A 214/3, 214/4 és 226/3-as szakaszokban foglalt cselekmények tekintetében eljárást 10 éven belül lehet indítani, ha a cselekményt béke idején követik el. 25 év azonban az elévülési határidő, ha a cselekmény „közvetlen háborús veszély" időszakában történik. Az elévülés az elkövetés napjától számítódik.

Nem folyik az elévülési határidő, amíg a körülmények lehetetlenné teszik eljárás folytatását. (Ennek egyik tipikus esete, ha a katonaköteles személy külföldön van – tehát a jugoszláv állami szervek hatáskörén kívül.)

Létezik abszolút elévülési határidő is, mely független a körülményektől (függetlenül attól, hogy a vádlott elérhető-e), és mely a rendes elévülési határidő kétszerese. Ez az abszolút elévülési határidő tehát 20 év, ha a cselekményt békeidőben követték el, illetve 50 év, ha „közvetlen háborús veszély" állapotának idején történik a katonai szolgálat megtagadása.

6. Nincsenek pontos és teljes adatok arra vonatkozóan, hogy hány személy ellen indult eddig büntetőeljárás, és hányat ítéltek el a BTK 214-es és 226-os szakaszai alapján. Amikor Milan Panić miniszterelnök kormánya amnesztiatörvényt terjesztett elő, a katonai hatóságok közzétettek néhány adatot, melyeket említ is a törvénytervezet indoklása.

Ezen adatok szerint, 1991. január 1. és 1992. július 1. között, 3748 személy ellen indult büntetőeljárás a katonakötelezettség megtagadásával kapcsolatos bűncselekmények miatt. Ebben az időszakban további 5497 személy ellen is kezdeményeztek büntetőeljárást, de ezt nem indították meg 1992. július 1-jéig.

Ezeken a hiányos adatokon túlmenően csak feltételezéseket lehet megkockáztatni. Megítélésünk szerint azoknak a száma, akik ellen büntetőeljárás indult, 15 000 és 20 000 közé tehető.

Nincsenek pontos adatok arra vonatkozóan sem, hogyan oszlanak meg a 214-es szakasz egyes bekezdései alapján emelt vádak. Értesüléseink szerint a vád és az ítéletek az eddigi esetekben leginkább a 214-es szakasz „enyhébb" kitételeire támaszkodtak (tehát az 1. és 2. bekezdésére); kevésbé mutat adat a 214/3. szakaszra, mely azokra vonatkozik, akik elhagyták az országot, hogy elkerüljék a katonai szolgálatot.

7. 1992 júliusában a JSZK Igazságügy-minisztériuma (melynek élén akkor e szöveg egyik szerzője, Várady professzor állt) amnesztiatörvényt terjesztett elő, mely vonatkozott valamennyi polgárra, akik – ilyen vagy olyan módon – elkerülték a részvételt a volt Jugoszlávia területén dúló katonai konfliktusokban, illetve megtagadták a katonai szolgálatot. A tervezet mentesítette volna minden felelősség alól azokat, akik ellen még nem indult eljárás, azokat, akik ellen eljárás indult, és azokat is, akiket már elítéltek.

A tervezet előterjesztőit – erkölcsi okok mellett – gyakorlati meggondolások is vezérelték. Egyszerűen lehetetlen szabályszerű eljárást folytani olyan jogszabályok kapcsán, melyek ellen több százezren vétenek.

Az Igazságügy-minisztérium tervezetét a Szövetségi Kormány elfogadta és továbbította a Szövetségi Képviselőházhoz még 1992. július végén. A tervezetről mindeddig nem született döntés – és kicsiny a valószínűsége, hogy a közeljövőben elfogadásra, vagy akár megvitatásra kerüljön.

8. Következtetésünk az, hogy azok, akik külföldön találtak menedéket, hogy elkerüljék a fegyveres konfliktusokban való részvételt, továbbra is komoly veszélyben vannak. A lehetséges legmagasabb büntetés 10 év börtön (illetve 20 év börtön), ha a cselekményt „közvetlen háborús veszély állapota" alatt követték el, vagy ismételték meg.

Igaz persze, hogy valamennyi elkövetőt nem lehet bíróság elé állítani. Senki sem tudja azonban megmondani, ki ellen indul és ki ellen nem indul majd eljárás. A vádlottak kiválasztásában a legkülönbözőbb meggondolások játszhatnak szerepet – és sok minden függhet a véletlentől is. Több ezer ember ellen indult eddig eljárás, valószínűleg újabb ezrek is következnek még. Világos, hogy senki sem lesz biztonságban, amíg jóváhagyást nem nyer a beterjesztett amnesztiatörvény, és amíg a helyzet nem rendeződik.

Mi – dr. Momčilo Grubač és dr. Várady Tibor – legjobb tudásunk szerint és teljes erkölcsi és szakmai felelősséggel írtuk ezt a szöveget. Célunk az volt, hogy segítsünk tisztázni azon jugoszláv polgárok helyzetét, akik elhagyták az országot, hogy ne kelljen részt venniük egy polgárháborúban. Igyekeztünk pontosan leírni e magatartás következményeit az érvényes jugoszláv jog alapján, hogy megkönnyítsük a méltányos és igazságos elbírálást azokban az országokban, ahol e jugoszláv polgárok menedéket találtak.

Újvidék, 1993. november 18-án

REAGÁLÁSOK A NYILATKOZATRA

Kedves Várady Professzor!

A Nyilatkozatot, melyben Ön és dr. Grubač rámutatnak a jugoszláviai konfliktusokban való részvétel megtagadásának jogi következményeire, nagyon fontos dokumentumnak tartjuk, mely kétségtelenül releváns Svédországban, ahol igen magas azon menedéket keresők száma, akik érintve lennének, ha visszaküldenék őket a volt Jugoszláviába. Ezért megkértem a Svéd Vöröskereszt Menekültügyi Osztályát, intézkedjen, hogy a Svéd Bevándorlásügyi Minisztériumhoz, valamint más érintett hatóságokhoz eljussanak a Nyilatkozatuk példányai egy kísérőlevéllel, mely megmagyarázza a Nyilatkozat tételének körülményeit. Bízom benne, hogy a Nyilatkozatban közölt információ komoly jelentőséggel bír majd, amikor arról születnek döntések, hogy kapjanak vagy ne kapjanak menedékjogot az érintett csoportba tartozó személyek. A Svéd Vöröskereszt minden bizonnyal figyelemmel kíséri majd az esetek elbírálását.

Dr. PETER Nobel
a Svéd Vöröskereszt főtitkára

Az ENSZ Menekültügyi Főbizottsága
1993. dec. 23.

Kedves Várady Professzor!

Köszönöm, hogy meglátogatta irodánkat, és köszönöm az írásbeli Nyilatkozatot, melyet szervezetünk genfi székhelyére továbbítottunk.

Időközben kaptunk is egy szöveget Genfből, mely megfogalmazza az ENSZ Menekültügyi Főbizottságának álláspontját azokra vonatkozóan, akik megtagadták a behívót vagy dezertáltak a volt Jugoszlávia területéről. Mellékelem ennek a szövegnek a másolatát, mely Önt bizonyára érdekelni fogja.

Kívánok szép karácsonyt
és boldog új évet, tisztelettel

THOMAS Birath
ügyvivő

Tisztelt Várady Úr!

Zentai állatorvos vagyok, és e levelet több száz még Svédországban lévő vajdasági magyar menekült nevében írom.

A jugoszláv háborús konfliktus kitörése óta, már több mint két éve vagyunk Svédországban, mivel nem akartunk eleget tenni az erőszakos mozgósításnak, és inkább vállaltuk az önkéntes száműzetést.

A svéd hatóságok az utóbbi időben, nyilvánvalóan tévesen megítélve az otthoni helyzetet, egyre intenzívebben utasítják ki az itt menedéket kért vajdasági magyarokat is. Sajnos az otthoni helyzet egyáltalán nem mondható megoldottnak, sőt nem is nagy rá a kilátás, hogy belátható időn belül rendeződjön.

Szerb megszállás alatt van Horvátország egyharmada, Bosznia 70 százaléka. A kis Jugoszlávia még sokáig sínyleni fogja emiatt a gazdasági zárlatot, minek folytán már most elviselhetetlen állapotok uralkodnak, a magyarság jelenleg is menekül a Délvidékről. Az innen kitoloncoltak szinte kivétel nélkül nem otthonaikba térnek vissza, hanem főleg Magyarországra, ami szintén magáért beszélő tény.

Úgy érezzük, a svéd hatóságok nem igazságosan járnak el, mikor hadköteles fiatalokat küldenek olyan országba vissza, melyet épp az agresszív politikája miatt a nemzetközi közösség jelenleg is büntet.

A végsőkig kilátástalan helyzetünkben fordulunk Önhöz, a nemzetközi jog elismert szakemberéhez, honfitársunkhoz, ha tud, legyen a segítségünkre. Mintegy két-háromszáz még Svédországban lévő vajdasági nevében,

Göteborg, 1993. nov. 1.

tisztelettel:
GERE István

Tisztelt Várady Úr!

Sajnos ismét csak kissé megkésve tudok jelentkezni. A küldött anyagot megkaptam, melyet sorstársaim nevében is köszönök. Úgy gondolom, ez a dokumentum sokat segíthet az ügyünkben, azoknak is, akik végleg akarnak maradni, és azoknak is, akik csak ideiglenesen, s az otthoni helyzet javulása utáni hazatérést tervezik.

Az ügyünkben egy lelkes kis csoport tényked ik, melynek az egyik leglelkesebb és legönzetlenebb tagja egy svéd néppárti politikus (egyébként a bevándorlásügyi miniszterasszony, Freege Boo is ennek a pártnak a tagja).

Kérjük Grubač úrnak is átadni köszönetünket.

Kívánunk kellemes ünnepeket és nagyon boldog új évet!

Göteborg: 93.XII.22.

GERE István

SZÁMUNK SZERZŐI

Bencze Sándor	jogász	Ada
Csapó Julianna	egyetemi tanársegéd	Újvidék
Dr. Cseh Márta	egyetemi tanár	Óbecse
Dr. Momčilo Grubač	egyetemi tanár	Újvidék
Dr. Juhász Erzsébet	egyetemi tanár	Újvidék
Dr. Krupa András	néprajzkutató	Békéscsaba
Dr. Losoncz Alpár	egyetemi tanár	Temerin
Mgr. Mirnics Károly	szociológus	Újvidék
Nagy Attila	egyetemi hallgató	Zenta–Szeged
Németh Ferenc	publicista	Újvidék
Mgr. Ózer Ágnes	történész	Újvidék
Pál Tibor	egyetemi tanársegéd	Újvidék
Pató Attila	egyetemi hallgató	Szeged
Dr. Várady Tibor	egyetemi tanár	Újvidék–Budapest
Végel László	író	Újvidék

E számunk megjelenését a Köztársasági Tudomány- és Technológiaügyi Minisztérium és a Jugoszláviai Soros Alapítvány támogatta

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos és kulturális folyóirat. – Kiadja a Forum Könyvkiadó, 21 000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., tel.: 021/57-216. Előfizethető a 45700-603-3-8217-es folyószámlán. – Egyes szám ára 2 dinár, kettős szám ára 4 dinár